

Danskernes Historie Online

Danske Slægtsforskernes Bibliotek

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almenyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt vores arbejde – Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her:

<https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskernes Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

HISTORISK TIDSSKRIFT

TOLVTE RÆKKE

UDGIVET AF

DEN DANSKE HISTORISKE FORENING

VED DENS BESTYRELSE

REDIGERET AF

POVL BAGGE og ASTRID FRIIS

---

12. RÆKKE 1. BINDS 1. HEFTE

K Ø B E N H A V N

KOMMISSIONÆR: ROSENKILDE OG BAGGERS FORLAG

BIANCO LUNOS BOGTRYKKERI A/S

1963

Den danske historiske Forenings bestyrelse

består af

professor, dr. phil. POVL BAGGE, professor, dr. phil. C. O. BØGGILD-ANDERSEN, Århus, professor, dr. phil. AKSEL E. CHRISTENSEN, amanuensis, mag. art. SVEND ELLEHØJ og professor, dr. phil. ASTRID FRIIS.

Foreningen har udgivet:

- HISTORISK TIDSSKRIFT. 1.-6. bd. 1840-45. Udsolgt.
Nyt Historisk Tidsskrift. 1.-6. bd. 1846-56. - Bd. 3, 4 og 6 à 6 kr.
Historisk Tidsskrift. 3. række. 1.-6. bd. 1858-69. - Udsolgt.
4. række. 1.-6. bd. 1869-78. - Serien 30 kr.; bd. 1-5 à 6 kr. pr. bd.
5. række. 1.-6. bd. 1879-87. Bd. 5 og 6 à 6 kr. pr. bd.
6. række. 1.-6. bd. 1887-97. - Bd. 3-6 samlet 30 kr.; bd. 4-6 à 6 kr. pr. bd.
7. række. 1.-6. bd. 1897-1906. - Serien à 40 kr.; bd. 2-6 à 6 kr. pr. bd.
8. række. 1.-6. bd. 1907-17. - Serien à 50 kr.; bd. 1, 2 og 4-6 à 8 kr. pr. bd.
9. række. 1.-7. bd. 1917-29. - Serien à 75 kr.; bd. 2-7 à 12 kr. pr. bd.
10. række. 1.-6. bd. 1930-44. - Serien à 90 kr.; bd. 3-6 à 15 kr. pr. bd.
11. række. 1.-6. bd. 1945-62. - Udsolgt som serie; bd. 2-5 à 30 kr. pr. bd.
C. MOLBECH: Historiske Aarbøger. 1.-3. Del. 1845-51. (Udsolgt).
— Historisk-biographiske Samlinger. 1.-3. Hefte. 1847-51. (Udsolgt).
J. P. F. KØNIGSFELDT: Genealogisk-historiske Tabeller over de nordiske Rigers Kongeslægter. 2. omarb. udg. 1856. (Udsolgt).
N. M. PETERSEN: Bidrag til den danske Litteraturs Historie. I-VI. 1853-64. (Udsolgt).
H. G. GARDE: Den dansk-norske Sømagts Historie 1535-1700. 1861. (Udsolgt).
FR. HAMMERICH: Den hellige Birgita og Kirken i Norden. 1863. (Udsolgt).
O. VAUPELL: Kampen for Sønderjylland 1848-50. I-III. 1863-67. (Udsolgt).
H. F. RØRDAM: Kjøbenhavns Universitets Historie fra 1537 til 1621. 1.-3. Del, samt Aktstykker. 1868-77. (Udsolgt).
JOH. C. H. R. STEENSTRUP: Historieskrivningen i Danmark i det 19de Aarhundrede (1801-1863). 1899. (Udsolgt).
VILH. LORENZEN: Studier i dansk Herregaardsarkitektur i 16. og 17. Aarhundrede. 1921. (Udsolgt).
Festskrift til Kristian Erslev. 1927. 12 kr.
ELLEN JØRGENSEN: Historieforskning og Historieskrivning i Danmark indtil Aar 1800. 1931.
JOH. STEENSTRUP: Nogle Omrids af min Virksomhed som Universitetslærer. Med en Fortegnelse over Joh. Steenstrups litterære Arbejder og Oversigt over hans Universitetsvirksomhed. Udgivet i Anledning af Joh. Steenstrups 90aarige Fødselsdag. 1934. Nedsat pris 2 kr.
KR. ERSLEV: Historiske Afhandlinger. I-II. 1937. (Udsolgt).
A. D. JØRGENSENS Breve. 1939. Nedsat pris 6 kr.
HENRY BRUUN: Indholdsfortegnelse til Historisk Tidsskrifts 1.-10. Række, IV. Bind. 1939. 4 kr.
ELLEN JØRGENSEN: Historiens Studium i Danmark i det 19. Aarhundrede. 1943.
HENRY BRUUN: Dansk Historisk Bibliografi 1943-1947. 1956. 25 kr.

MED DISSE linjer henvender vi os til alle, som er interesseret i heraldik og beslægtede emner, og opfordrer dem til at blive medlem af *Heraldisk Selskab*, den eneste forening i Danmark, Sverige og Norge, som specielt dyrker heraldikken.

Selskabet oprettedes i maj 1959 og har allerede (november 1962) over 500 medlemmer — ca. en tredjedel i Danmark, resten især i Sverige, Norge og Finland. Kontingentet er 20 kr. om året, eller 200 kr. én gang for alle (kun for personer).

Selskabet udsender *Heraldisk Tidsskrift* med artikler fra hele Norden. Foreløbigt kommer der 2 numre om året, på i alt 96 sider, rigt illustreret. Nr. 6 udsendes i oktober 1962, nr. 7 kommer i marts 1963. Når Selskabet magter det, vil numrenes antal eller omfang blive øget. Tidsskriftet tilgår medlemmerne gratis og portofrit. *Indholdsfortegnelse til de udkomne numre sendes gerne*, se nedenfor.

Selskabets lokalafdelinger — foreløbig i København, Skåne, Göteborg og Uppsala — afholder i vinterhalvåret mødeaftener med heraldiske foredrag, diskussioner, lysbilleder; auktioner over heraldisk litteratur, segl m. m.; forelæggelse af iagttagelser og problemer, etc. Om sommeren arrangeres udflugter til heraldisk interessante steder. Selskabets medlemmer har undertiden adgang til at købe nye historiske, heraldiske eller genealogiske værker til favorpris.

Blandt Selskabets opgaver på langt sigt er indsamlingen, registreringen og udgivelsen af alle nordiske borgerlige våbener en af de vigtigste. I Skåne er dette arbejde begyndt med en inventering af, hvad der findes af heraldik i kirkerne. Heraldisk Selskab vil meget gerne i forbindelse med interesserede, som kunne tænke sig at hjælpe med et lignende arbejde i Danmark.

For at give Dem et indtryk af Selskabets medlemmer og virksomhed, vil vi gerne sende Dem vor nyeste medlemsliste, vedtægterne m. m., ligesom styrelsens medlemmer med glæde vil give Dem nærmere oplysninger. Såfremt De ønsker at optages i Selskabet, kan De blot indsende nedenstående kupon i udfyldt stand.

Det er let at lade denne skrivelse gå i papirkurven, men hvis De er interesseret i heraldik, bør De gøre Dem den ulejlighed at udfylde kuponen og melde Dem ind. Heraldikkens dyrkere er ikke så mange, at vi kan tillade os isolation eller ukendskab til hinanden. Lad os mødes til gensidig inspiration og til løsning af de opgaver, som vi kun kan magte i fællesskab.

Med venlig hilsen,

Styrelsen for HERALDISK SELSKAB

Til formanden for Heraldisk Selskab,
amtsrådssekretær *Ernst Verwohlt*, Nøkkedalen 5, Herlev, Danmark.

Jeg ønsker at (sæt kryds):

- optages som medlem af Heraldisk Selskab. Dkr. 20/Nkr. 20/Skr. 16 om året inkl. tidsskriftet. Een gang for alle (kun personer): det 10-dobbelte.
- få nærmere oplysninger: vedtægter, medlemsliste, indholdsfortegnelse til de udkomne numre af *Heraldisk Tidsskrift* m. m.

Stilling og navn: .....

Geheimekonseillet og Danske kancelli 1690—95

AF

PREBEN DOLLERUP

Tidligere behandlinger.

Denne afhandling vil forsøge at skildre det danske geheimekonseil fra 1690 til 1695 for så vidt angår dets indenrigske virkefelt og med særligt henblik på forholdet mellem Danske kancelli og konseillet. Et geheimkonseil er — eller kan være — det højeste konsultative organ i en statsform som den i Danmark efter 1660 herskende, og dets opgave er at give kongen råd i de sager, der forelægges det, hvorefter monarken kan træffe sin bestemmelse, formelt frit, men i praksis naturligvis oftest påvirket af de i konseillet fremførte meninger. Det er derfor af interesse på grundlag af de ret hyppige vidnesbyrd om konseillets eksistens at skaffe oplysning om, hvordan det var sammensat, hvilke funktioner det udøvede, hvilke afsnit af samfundslivet det beskæftigede sig med, i hvilke forhold det stod til den øvrige administration, og hvordan udviklingen var på disse nævnte områder.

Dette emne er kun i ringe udstrækning behandlet i litteraturen. Edvard Holm¹ har drøftet konseillets stilling i tiden fra 1670 til 1720 under eet, men med særlig hensyntagen til årene 1690—95, fordi der her er efterladt en protokol over indenland-

¹ Edv. Holm: Danmark-Norges indre Historie 1660—1720. I. (Kbh. 1885) s. 58 ff og især i henvisningerne *ibid.* s. 12 note 34 og *ibid.* s. 13 ff note 38. — Herefter henvist til som Holm I.

ske forretninger, foretaget i geheimekonseillet. Ved gennemgangen af denne protokol har det slået Holm, at mens der her ofte forhandles om sager, som må have været for i Danske Kancelli, findes kun et par tilfælde, hvor rentekammeret har afgivet en erklæring, der forelægges til kongelig resolution i konseillet. Især på grundlag af denne protokol drager Edv. Holm den slutning, at konseillet har været stillet i et ulige nærmere forhold til kancellierne — for Tyske kancellis vedkommende af udenrigspolitiske årsager — end til rentekammeret, og at kongen regelmæssigt har resolveret om kammersagerne uden at lade dem komme for i konseillet.

Året efter udgivelsen af bind I af Holms værk udgav V. A. Secher »Vejledende Arkivregistratur I. Danske Kancelli og de dermed beslægtede Institutioner 1513—1848«,¹ hvori han i overensstemmelse med Holm fandt, at protokollen viste, at konseillets indenrigske forhandlinger mest drejede sig om skriftlige betænkninger, afgivne af Dansk kancelli i sager af mere almindelig karakter.² Dog var han uenig med Holm i, at protokollen var et tilfældigt bevareret bind af en løbende række. Ved at placere en udateret instruks for konseillet³ til 1690 mente han at have sandsynliggjort, at denne instruks havde givet stødet til protokollens indrettelse, og at den bl. a. af denne grund var den eneste af sin art.

For begge disse forskere gælder det, at de offentliggjorde deres arbejde på et tidspunkt, hvor der ikke forelå så stor støtte i parallelle undersøgelser, som tilfældet er nu. For Edv. Holms vedkommende bør endvidere nævnes, at hans værk er anlagt så bredt og skitse-mæssigt — som en indledning til hans hovedværk om det 18. århundrede — at det ikke med rimelighed kan lastes for de mange og uundgåelige fejl, som detailundersøgelser må vise i det.

¹ I »Meddelelser fra Det kongelige Geheimearkiv ... for 1883—85« (Kbh. 1886) — Herefter henvist til som Secher.

² Secher, s. 103.

³ Instruksen og dens datering omtales udførligt i denne afhandlings kronologiske afsnit.

Materialiet.

Til belysning af geheimekonseillets virksomhed 1690 til 1695 findes tre hovedkilder: en dansksproget konseilprotokol, en tysksproget konseilprotokol og kong Christian den Femtes dagbøger. Ved undersøgelsen af Danske kancellis forhold til rådet kommer kancelliets forhandlingsprotokoller naturligvis ind i billedet. Desuden er de forskellige instrukser og takster vigtige kilder, gesandtindberetningerne fra udenlandske magters repræsentanter i Danmark kan også sige noget, og endelig må omtales Molesworth's danmarksskildring og Slanges kancellihistorie.

Kong *Christian den Femtes dagbøger*¹ må beskrives først, da de er de vigtigste kontrolmidler overfor den danske og den tyske protokol. Dagbøgerne begynder, såvidt det er os bekendt, i 1689. Titlen er »Memorial eller Journal for Året 1689«, og første indførsel er sket under datoen 18. marts. Dagbogens indhold er først og fremmest regeringsanliggender, mens private forhold — med jagten som en iøjnefaldende undtagelse — kun sjældent meddeles. I årene 1689—90 er indskrivningerne ret få, men fra og med 1691 og især fra 1692 langt fyldigere. I disse fire år er dagbøgerne ført kronologisk, men fra begyndelsen af 1693 er formen ændret, så optegnelserne indenfor de enkelte måneder er gjort systematisk, under overskrifter, der angiver navnene på en række fremmede magter samt de vigtigste indenlandske saggrupper plus »adskilligt«. Dagbøgerne er fra 1689 til 1694 ført af kongen selv, men fra og med 1695 er dagbøgernes »fortsættelse«, dagjournalerne, ført af en skriver og indholdet er af en ganske anden art end tidligere, idet det væsentligt består i uddrag af Tyske kancellis uden- og indenrigspolitiske skrivelser, dog med undtagelse af de af Thomas Balthasar von Jessen førte læg, der omhandler udenrigspolitiske sager af særlig karakter.² Endelig bør nævnes kongens egenhændige dagbog for 1696, der er yderst nødtørftig.

Ingen af dagbøgerne har endnu været genstand for en indgående kritisk undersøgelse. Her kan kun gives det lille bidrag,

¹ C. Molbechs opfattelse af dagbøgerne findes i forordet til udgivelserne i *Nyt Historisk Tidsskrift* I (Kbh. 1847), s. 469 ff (herefter henvist til som NyHT). Se også C. F. Bricka i indledningen til dagbogen for 1694 i *Danske Magazin* 5. r. II (Kbh. 1898), s. 231 f.

² Således Emil Marquard i indledningen til udgivelserne i *Danske Magazin* 6. r. II (Kbh. 1914), s. 112 ff. Læggene bærer udskriften »Geheime cabinets-sachen«. Til *Danske Magazin* henvises herefter som DM.

som består i en sammenligning mellem de oplysninger, som dagbøgerne yder om geheimekonseillet i dets indenrigske funktioner, og de meddelelser om samme emne, der findes i den i Rigsarkivet bevarede *dansksprogede geheimekonseilprotokol*.

Dennes fulde titel er »Protokol over Kancellikollegii Memoria-ler, såvelsom og en del andres til Hans kongl. Maj. allerunderdanigst indgivne Relationer og Supplikationer, item adskilligt andet, som Hans Kong. Maj. udi Geheimekonseil allerunderdanigst er blevet refereret, og af Hans Kongl. Maj. der sammensteds er vorden påresolveret.

Begyndt den 1. maj a^o 1690.¹

Første indførsel daterer sig til 15., 16. eller 17. maj 1690,² sidste indførsel til 23. september 1695. Protokollen er i eet bind, hvoraf kun 272 af ialt 363 blade er benyttet. På sidernes højre halvdele findes ekstrakter af de behandlede andragender, mens venstrehalvdelen er brugt til resolutioner og eventuelt ekspeditionsdata. Protokolføreren er identificeret³ som Søren (eller Severin) Rasmussen, der fra 1681 var kancellisekretær, fra 1690 til 1697 tjenstgørende i geheimearkivet og fra 29. september 1691 assessor i Danske kancelli. Han har ikke alene ført geheimekonseilprotokollen, men også protokollen for rådstuekommissionerne, der ligeledes begynder 1690⁴. Geheimekonseilprotokollen bærer — især ved nogle bemærkninger i sidens resolutionshalvdelen — præg af ikke at være ført under møderne. Rækkefølgen er kronologisk efter resolutionsdatoen, men nogle gange er denne praksis ikke fulgt, hvilket også viser, at protokollatet ikke er skrevet i konseillet.⁵

¹ Herefter henvist til som geprot. — I denne afhandling er ortografien normaliseret overalt.

² Resolutionerne er udaterede. Det drejer sig om tre af kancelliet indgivne sager, der at domme efter opstillingen i protokollen er behandlet samtidig og sandsynligvis også indgivne samtidig. Den første sags indstillingsdato fra kancelliet, 15. maj 1690, gælder da sikkert alle tre. Da sagerne resulterede i en forordning af 17. maj 1690, må behandlingen altså have fundet sted på en af tre nævnte dage. Geprot. fol. 1—4 r.

³ Af Carl Christiansen i dennes »Bidrag til Dansk Statshusholdnings Historie under de to første Enevoldskonger.« II (Kbh. 1922), s. 95 note 61. — Herefter henvist til som Christiansen.

⁴ G. N. Kringelbach: Den danske Centraladministrations Embedsetat 1660—1848 (Kbh. 1889) (herefter henvist til som Kringelbach) og Dansk Biografisk Leksikon XIX (Kbh. 1940), s. 251 ff. Herefter henvist til som DBL.

⁵ Kronologiske uregelmæssigheder er fundet i geprot. fol. 30 r., 32 r.,

Angående protokollens indhold viser en simpel gennemlæsning, at det udgøres af indenlandske sager.¹

Ved sammenligning mellem dagbøgerne og geheimekonseilprotokollen ses det, at af de 5 møder, som konseilprotokollen nævner for året 1690, omtaler dagbogen kun eet.² Af protokollens i hvert fald fire møder i 1691 genfindes to i dagbogen, og mens protokollen i 1692 kender mindst 15 møder, omtaler dagbogen kun 8³ af disse. I 1693 har protokollen 10 møder, og heraf genfindes de 4 i dagbogen. I 1694 er protokollen tom, og i 1695 har dagbogen som nævnt skiftet karakter. Af protokollens ialt mindst 34 møder indeholder dagbøgerne altså kun 15.⁴

I samme forbindelse må nævnes dagbogens kortfattede karakter. Typisk for omtalen af indenlandske, ikke-økonomiske og ikke-militære sager er f. eks. notitsen 10. oktober 1692: »Vi havde og adskillige indenlandske sager for med oversekretær Moth udi vores geheimekonseil»,⁵ mens udenrigspolitiske, økonomiske og militære forhold jævnligt får en behandling, der er udførligere end eksemplet, men kun sjældent detailleret. Den kortfattede

32 v., 43 r. — 44 v., 97 v. og 163 v. De ligger i maj—august 1691, januar 1692 og december 1692.

¹ To i gcprot. nævnte forhold grænser op til udenrigspolitikken, nemlig en den 15. november 1690 behandlet prisesag, hvor den franske ambassador i København har interveneret (gcprot. fol. 14 v. f) og en den 13. og 19. marts samt 29. december 1693 behandlet sag om den hollandske residents forbindelse med den hollandske menighed i København, idet residenten lod denne menigheds kirkelige handlinger foretage i sit hus (gcprot. fol. 179 v. ff, 206 r. ff, 259 v. ff).

² Se den skematiske sammenstilling i bilaget.

³ Gcprot. kender et møde 11. oktober 1692, hvor dagbogen intel nævner, mens dagbogens møde 10. oktober ikke omtales i gcprot. Begge møder drejer sig om kancellisager, og da det er det eneste tilfælde, hvor dagbogen giver oplysning om konseilbehandling af egentlige kancellisager, som ikke findes i gcprot. er der ganske sikkert tale om det samme møde, men med dateringsfejl i den ene kilde. cfr. note 5.

⁴ Dagbøgerne kender dog 2 mere af de 34 møder, nemlig 15. og 29. januar 1692, (Aarsberetninger fra Det kongelige Geheimearchiv VI—VII. Kbh. 1876—82—83, s. 260 og 262 f. Herefter henvist til som GA.), men nævner ikke de dele af mødet, der findes i gcprot. 15. januar 1692 oplyses, at Chr. S. von Plessen for første gang deltog i et konseilmøde efter at have aflagt troskabsed. 29. januar »blev udi konseillet delibereret over forpagtningen af tolden til Elsfløth ....« Ingen af disse to dele nævnes i gcprot.

⁵ GA. VI—VII, s. 318 cfr. note 3.

form medfører også en fare for, at sager, der fremtræder som behandlede af kongen alene, i virkeligheden kan være foretagne i konseillet.

Det sker hyppigt, at dagbøgerne omtaler konseilmøder på en måde, der tydeligt viser, at også andre sager end de i protokollen nævnte har været foretagne. Således blev 13. maj 1691¹ om formiddagen forhold vedrørende fyrstendømmerne m. m. behandlet, og »Eftermiddag blev forpagtning af provianthuset foretagen, så og adskillig indenlandske sager, især København angående, om kanalens rensning, foretagen.« Heraf kender protokollen — men til gengæld udførligt — kun de adskillige indenlandske sager, mindst fire, højst seks,² hvoraf kun sagen om kanalens rensning vedrørte København.

Dagbøgerne indeholder altså mange oplysninger om geheimekonseillet, der ikke findes i protokollen. Vigtigst er de udenrigske forhold, der som omtalt overhovedet ikke nævnes i den dansk-sprogede konseilprotokol. Disse ligger imidlertid udenfor denne afhandlings målsætning. Men desuden giver dagbøgerne oplysninger om en lang række indenrigske konseilmøder, der ikke kendes fra protokollen.

Den i bilag 1 foretagne opstilling af sager fra geheimekonseilprotokollen og fra dagbøgerne viser umiddelbart, at de af dagbøgerne kendte konseilmøder også har beskæftiget sig med andre emner end de i protokollen nævnte. Det er derfor af vigtighed til karakteristisk af protokollen at klarlægge, hvilke typer sager, der *ikke* findes i protokollen, men derimod i dagbogen, d.v.s. hvilke forretningsområder, der helt eller delvis måtte mangle i geheimekonseilprotokollen.

En skematisk oversigt over disse mødeemners fordeling på forvaltningsområder er forsøgt i bilag 2, men nogle bemærkninger er nødvendige. Dagbogsnotitserne nævner kun, at sagerne har været behandlede, men næsten aldrig, hvilken administrationsgren de henhørte under. Når vi selv søger at placere mødets genstand, støder vi på en række vanskeligheder. For det første er netop denne periode en tid, hvor kongen i høj grad styrede gennem kommissioner fremfor gennem kollegier, hvilket gør den til vort brug nødvendige anbringelse af sagerne mere usikker. For det andet har vi ikke præcist kendskab år for år til de let-

¹ NyHT 11, s. 201.

² Geprot. fol. 22 r. ff + eventuel ibid. fol. 97 v. ff, der er foretaget i maj 1691, uvist hvilken dato og eventuelt færøsagen ibid. fol. 30 r., der er foretaget senest 30. maj 1691.

bevægelige grænser mellem administrationens forskellige afdelinger, men ved, at de vekslede noget. Således fortæller Slange om årene 1690 til 1693, at »både rentekammeret, admiralitetet og kommissariatet ... måtte stå i mangfoldige visse affaires under kancelliets ekspeditioner«, men efter 1693 »blev kancelliet igen betalt med samme mønt«, nemlig af rentekammeret.¹ For det tredje har administrationsområderne i nogle forhold overlappet hinanden, og endelig må vi antage at rene tilfældigheder kan have spillet ind. Det materiale, som findes til placering af sagerne, er taksten af 19. januar 1661² om fordelingen mellem kancelli og rentekammer, de mange trykte instrukser for tiden op til og kort efter 1690³, den nye takst af 9. maj 1693⁴, de udgåede reskripter og forordninger, og endelig Slanges udførlige redegørelser for taksterne og kancelliets forhold iøvrigt, hvortil må føjes de erfaringer, som er indhøstede ved en gennemgang af geheimekonseilprotokollen og kancelliprotokollerne fra 1690 til 1695. I den i bilag 2 givne oversigt er i tvivlstilfælde alternativet vedføjet i parentes.

Af de indenlandske konseilmøder, som dagbogen, men ikke protokollen, kender, dominerer møder med emner fra rentekammerets område, mindst 13 og højst 16. Militære sager til lands eller til vands har 9 gange været for, indenrigske sager fra Tyske kancelli 6—4, fra admiralitetet 4, fra kommercekollegiets område et tvivlsomt tilfælde, nemlig angående mål og vægt, hvorover inspektionen var tillagt en kommission. Det var denne, som indgav rapport.⁵ En enkelt sag som måske ligger generalprokurør-embedet nær, angående en foged i Oldenborg,⁶ er optalt under tyske sager. Den blev foretaget under et møde i Glückstadt, da kongen foretog en rejse i hertugdømmerne. To sager lader sig

¹ »Cancelliets Tilstand og Forandringer fra Kong Frederik den Førstes Tider, indtil Kong Frederik den Fjerdes Regerings Begyndelse« i P. F. Suhm: Nye Samlinger til den danske Historie. I (Kbh. 1792), s. 25. Kancellihistorien refereres herefter til som Slange. Slanges påstand om de skiftende grænser bekræftes ved gennemgangen af kancelliets forhandlingsprotokoller.

² Forordninger som er udgangne siden ... 1643.. og til ... 1664. Trykt af Henrik Gøde. (Kbh. 1664) s. Oooij.

³ GA. II. (Kbh. 1856—60) s. 151—326: Instrukser for kollegier og højere stæstembedsmænd umiddelbart efter suveræniteten.

⁴ Refereret hos Secher, s. 102.

⁵ Idet notitsen i dagb. 29. juni 1690, NyHT I, s. 518, må ses i sammenhæng med gcprot. 11. juni 1690 fol. 7 r. f.

⁶ Dagb. 14. sept. 1692 GA VI—VII, s. 311.

ikke placere, heraf er den ene forordningen om rangen, hvorom kongen fortæller, at »Denne rang har vi mestendels selv projekteret, efter vor suveræne regerings nærværende tilstand, dog og ladet konferere derover med vores geheimeministre, før end det blev underskrevet.«¹ Skulle denne forordning have været til drøftelse i et egentligt kollegium, måtte det være Danske kancelli.

Af sager, der har relevans til Danske kancelli indeholder dagbøgerne fremfor konseilprotokollen kun en eneste, nemlig den drøftelse af adskillelsen af kancelliets og kammerets forretninger,² der førte op til taksten af 9. maj 1693. Om Danske kancelli har været inddraget i drøftelserne kan ikke ses, og omend taksten betegnede et nederlag for kancelliet og sikkert først og fremmest skyldtes Chr. S. von Plessen, forekommer det usandsynligt, at kancelliets ledelse ikke skulle have været hørt.

Denne typemæssige fordeling af de sager, som konseilprotokollen *mangler*, kan da sammenlignes med fordelingen af de sager, den *indeholder*. Ved en sådan opstilling kan hentes støtte i de samme kilder, som blev brugt til placering af de i dagbøgerne nævnte emner, men desuden får man en del hjælp af protokolføreren, der ret ofte nævner, hvilken forvaltningsinstans der har indgivet det behandlede andragende, og endvidere har en gennemgang af Danske kancellis protokoller vist, at en række sager har været behandlet i kancelliet, uanset det ikke fremgår af ekstrakten i konseilprotokollen.

Af de i den dansksprogede protokol indeholdte ialt 167 sager kunne 15 ikke placeres. 108, altså lige ved to trediedele, var fra Danske kancellis område, 24 var af økonomisk-finansiel karakter, men om de simpelthen kan henregnes til rentekammerets område lader sig ikke sige, bl. a. fordi kommercekollegiet forsvandt i den her behandlede periode og fordelingen af dets arbejde ikke er mig bekendt; 14 sager lå under generalprokurørembedet,³ 2 under højesteret, 2 under Holmens admiral og under admiralitetet og kommercekollegiet hver en. Den indeholdt ingen tyske sager og heller ingen militære.

Om den *tysksprogede protokol*, der er i to bind, titelløs, upagineret og løbende fra 1692 til 1696, lader sig ved den blotte gennemlæsning sige, at den næsten udelukkende indeholder udenrigske sager. Leder man i denne protokol efter de fra dagbogen kendte indenrigske konseilsager, der ikke er fundne i den dansk-

¹ Dagb. 21. marts 1693 GA VII, s. 12.

² Dagb. 19. marts 1693 GA VII, s. 11.

³ Om dets udvikling i denne tid se Christiansen II, s. 99 og 127 ff.

sprogede protokol, kan nogle, men langt fra alle, sager vedrørende Tyske kancellis indenrigske område findes. I et enkelt tilfælde er en kammersag fra dagbogen indført her. Ved en derefter foretagne bredere stikprøveundersøgelse udover dagbogens sagliste blev resultatet det samme: den tysksprogede protokol indeholder af og til indre »tyske« sager¹ og en sjælden gang et rentekammeranliggende. Danske sager er intelsteds set. Protokollen er ganske sikkert en renskrift af det protokollat, som under udenrigske konseilmøder foretoges af rådets sekretær i sådanne sager, Thomas B. von Jessen, og da denne samtidig var Tyske kancellis øversekretær, kan det ikke undre, at også andre end udenrigske forretninger fra dette kancellis område har indsneget sig i protokollen. Om rentekammerets forhold til konseillet vides for lidt til, at de — meget få — kammersager i Jessens protokol kan forklares. Da denne afhandling er skrevet med særligt henblik på Danske kancelli, er den tysksprogede protokol iøvrigt ikke systematisk anvendt.

Thomas B. von Jessen har også udfærdiget et protokoludkast i forbindelse med finansforhandlingerne i efteråret 1691.²

På det ovenfor skildrede grundlag er det berettiget at slutte, at den dansksprogede protokol indeholder praktisk taget alle konseilsager fra Danske kancellis område og sikkert også fra generalprokurorembedet, mens den er ukomplet m.h.t. økonomisk-finansielle sager. Tyske og militære anliggender findes overhovedet ikke deri. En bidragende forklaring på fordelingen er skriverens tilhørsforhold.

Endnu en vigtig kilde er de i Danske kancelli førte forhandlingsprotokoller. Forretningsgangen var, at alle andragender indgaves til kabinetssekretariatet, hvor de sorteredes og pakkevis sendtes til kancelliet, hvis de henhørte herunder.³ I kabinetssekretariatet er ført en række protokoller over disse til kancelliet leverede sager, og selv om de slutter 28. august 1692, har kancelliet alligevel fortsat modtaget sagerne pakkevis og sorterede, hvilket ses af kancelliets forhandlingsprotokoller.⁴ I forhandlings-

¹ Testamentetilføjelsen 3. marts 1698, s. 36 (se note 1, s. 10) oplyser, at kongen »for nogle år siden« begyndte at lade alle tyske sager gå i konseillet. Hvornår dette er indledt vides ikke.

² RA. Kongehuset. Christian V. Optegnelser, for største delen skrevne med Christian V.s egen hånd ... læg mærket 4. Det væsentligste af indholdet er trykt i noterne til dagbogen.

³ Secher, s. 95 ff.

⁴ Disse er ført under vekslende titler, men henvises derefter til som DKprot.

protokollen er en ekstrakt af sagen indført i sidens højre del, mens venstre del indeholder kollegiets beslutning eller indstilling samt ekspeditionsdata, hvoriblandt geheimerådet af og til nævnes. Det kan i en række tilfælde vises, at denne omtale er indført under kollegiemødet.

Den dansksprogede protokol, kancelliprotokollen og dagbøgerne er denne afhandlings vigtigste kilder, men der findes dog andet væsentligt materiale. Der er overfor henvist til instrukser og takster, der jo ikke nødvendigvis viser, hvordan forholdene faktisk var, men hvordan instruksens ophavsmand ønskede, at de skulle være. En særlig rolle spiller koncepten til en konseilinstruks, der diskuteres særskilt under den kronologiske fremstilling. Af lignende karakter er Christian den Femtes testamente af 1683 med tilføjelser af 1698,¹ som er kongens råd til sine efterfølgere, bl. a. om statsstyrelsens indretning. En gruppe for sig danner gesandtindberetningerne, der især giver personoplysninger, på hvilket punkt de har vist sig pålidelige, hvor de er kontrollable ved hjælp af bedre materiale — f. eks. Jessens protokol, der giver mødedeltagernes navne. En enkelt gesandt har givet en bredere beskrivelse, nemlig Robert Molesworth: »An Account of Denmark, as It was in the Year 1692«, der i denne sammenhæng også først og fremmest giver navnestof. Hvad angår svarskrifterne er den af Chr. H. Brasch foretagne identifikation fulgt. Endelig må nævnes en til administrationshistorien hyppig anvendt kilde, nemlig den overordentlig upålidelige Niels Slanges »Kancelliets Tilstand og Forandringer fra Kong Frederik den Førstes Tider, indtil Kong Frederik den Fjerdes Regerings Begyndelse«,² som forfatteren gav Frederik den Fjerde i 1707. Skønt Slange selv i en årække gjorde tjeneste i kancelliet, bør han kun bruges, når hans beretning sandsynliggøres af pålidelige kilder.

På grundlag af det ovenfor gennemgåede materiale er det kun muligt at give en dækkende skildring af konseillets deltagelse i sager fra Danske kancellis og generalprokurørens område, mens der ikke — og specielt ikke med den dansksprogede protokol som eneste kilde — kan drages slutninger om hyppigheden af sagsindgivelserne fra de forskellige forvaltningsområder til geheimekonseillet, således som Holm og Secher har forsøgt det. Det må videre erindres, at konseillets indflydelse på forretningerne ikke lader sig beskrive, fordi dagbogsnotitserne er så kortfattede

¹ Kong Christian den V'tes Testamenter som Tillæg til Kongeloven. Ved J. J. A. Worsaae (Kbh. 1860). Herefter henvist til som testamentet.

² cfr. note 1, s. 7.

og fordi protokollen ikke indeholder referat af den førte diskussion, men kun resolutionen. Denne er oftest i det væsentligste i overensstemmelse med indstillingen, men det kan naturligvis ikke udelukkes, at indstillingen er påvirket ved selve bevidstheden om konseillets eksistens. Videre må det huskes m.h.t. konseilsager fra Danske kancellis og generalprokurørens virkefelter, at vel er kildestoffet dækkende, men det siger kun, at den type sager er blevet behandlet, ikke at de altid blev det. I det hele har det været et alvorligt handicap, at kancelliets forhold i disse år er så lidt undersøgte.

Endelig kan de her gennemgåede kilder heller ikke besvare det meget vigtige spørgsmål om eventuelle politiske forklaringer på de påviselige ændringer i konseillets virksomhed, der senere vil blive skildret. Jeg har ikke i litteraturen fundet materiale til besvarelse af dette spørgsmål, og den store opgave, som en gennemgang af det bevarede brevstof ville være, har jeg ikke ment at kunne påtage mig.

Det danske geheimekonseil 1676- -1690.

Fra Frederik den Tredies tid er der kun efterladt meget svage spor af et geheimekonseils eksistens i Danmark.¹ I begyndelsen af reformperioden efter kongens død i maj 1670 oprettedes et konseil bestående af syv medlemmer, i hvilket Christian den Femte præsiderede, og hvis sekretær var Peder Schumacher.² Instrukserne for såvel Danske som Tyske kancelli og for skatkammeret for dette år nævner, at vigtigere sager skal refereres kongen i hvad der må opfattes som geheimekonseillets nærværelse.³ I de ordrer, som efter rigskanslerens fald 1676 udstedtes til Danske kancelli,⁴ befales det, at oversekretæren sammen

¹ Aage Sachs: Den danske Centraladministration: Knud Fabricius: Kollegiestyrets Gennembrud og Sejr 1660—1680 (Kbh. 1921), s. 196 ff. og 216 f. Herefter henvist til som Centraladministrationen.

² A. D. Jørgensen: Peder Schumacher Griffenfeld. I, (Kbh. 1893) s. 297 f.

³ Danske Kancellis instruks 21. april 1670, GA II, s. 177 ff. taler om »vores kansler og vicekansler, så vel som og andre vores geheimeråds påhør«. Kansler og vicekansler var jo konseilmedlemmer. Instruksen for Tyske k. 26. juli 1670, ibid. s. 201 ff. siger »andre vores råds og beljentes påhør«. Kammerinstruksen s. 191 ff.

⁴ 23. maj 1676 i GA II, s. 222 ff.

med vicekansleren eller i dennes fraværelse to kancelliråder skal referere de i kancellikollegiet drøftede sager, og dette referat skal foretages i geheimekonseillet. Referatet skal aflægges af oversekretæren, der også skal skrive beslutningen, forelægge den for kancellikollegiet og derefter præsentere kongen den til underskrift. At instruksens tanker på samtlige sager, der behandles i kancellikollegiet er efter dens ordlyd indiskutabelt. Geheimekonseillets bestemmelser i udenlandske spørgsmål skulle ekspederes af kammersekretær i Tyske kancelli, geheime-, estats- og kammersekretær Conrad Biermann¹, der 1680 fik våbenbrev med navnet von Ehrenschild. Han havde allerede fra 1670 været konseilsekretær i udenrigssager. Tilstede i konseillet skulle være geheimebogholder Kasper Schøller, der skulle protokollere et referat af de i konseillet stillede forslag og beslutninger.² En ny forhandlingsprotokol blev indført i Danske kancelli beregnet til at rumme ikke alene kollegiets indstillinger, men også kongens beslutning i konseil.³ Om de andre administrationsgrenes forhold til konseillet på dette tidspunkt er intet kendt.

Senest 1680 må der være sket en ændring i den automatiske indgivelse af sager fra kancellikollegiet til geheimekonseillet, for den instruks, kongen i dette år udsteder til kollegiet,⁴ giver det tilladelse til selv at afgøre mindre vigtige forretninger og sager, der ikke frembyder usikkerhed, mens derimod tvivlsomme spørgsmål eller sager af større vigtighed skal refereres for kongen. Geheimekonseillet nævnes overhovedet ikke. Forholdet finder sin forklaring i den af Slange givne oplysning om, at Christian V fra 1680 selv underskrev ekspeditionen, hvis han fandt kollegiets indstilling rigtig. Havde han derimod indvendinger at gøre, forelagdes indstillingen for geheimekonseillet eller kongen afslog den simpelthen.⁵ Kongen har altså selv af-

¹ Instruks for kansleren 30. maj 1676, GA II, s. 226 ff.

² Ibid. s. 226 ff.

³ Secher, s. 95.

⁴ 16. april 1680, GA II, s. 230 ff.

⁵ Slange, s. 23.

gjort, i hvilke sager han ville konsultere geheimekonseillet og hvilke han forbeholdt sig selv.

Om konseillets indenrigske virksomhed fra dette tidspunkt og indtil 1690 vides bl. a., at det kunne fungere som domstol i sager, der appelleredes fra personer, der domfældtes ved kammerretten.¹ Men desuden er der overleveret et lige så interessant som vigtigt aktstykke, nemlig Christian den 5.'s politiske testamente, der er underskrevet 15. april 1683² og hvori han giver råd til sine efterfølgere om statens indretning. Heri nævner han også, at der altid bør findes et geheimekonseil, men ejendommeligt nok forudsætter han, at alle sager fra samtlige kollegier sluttes i dette. Denne mærkelige passus tilskriver jeg aktstykkets principielle karakter. Testamentets øvrige bemærkning om geheimekonseillet angår mest dets personsammensætning.

Geheimkonseillets personforhold.

I 1680 bestod konseillet foruden af kongen selv af kansleren, d.v.s. grev Frederik Ahlefeldt, Norges statholder Ulrik Frederik Gyldenløve og grev Anton af Oldenburg. Jens Juul, storadmiral Bielke, stormarskallen Johs. Christopher v. Kørbitz samt Ehrenschild var også medlemmer i den forstand, at de vel ikke deltog regelmæssigt i møderne, men tilkaldtes ved kongens særlige bud, når han ønskede deres nærværelse.³ I 1685 nævnes påny Ahlefeldt og Gyldenløve, men nu sammen med Conrad Reventlow, vicekansler Michael Vihe og Ehrenschild, der er avanceret til fast deltager. I overensstemmelse med forholdene i 1680 findes der desuden geheimkonseilmedlemmer, som kun kommer i konseillet, når de tilkaldes, hvilket er sjældent, meddeler vor kilde, en fransk diplomat.⁴ Disse tal strider ikke mod,

¹ Kammerretsordningen af 30. juli 1684. Christiansen II, s. 181.

² Testamentet § 9, s. 18.

³ Foulle de Martangis 9. marts 1680 til Ludvig 14. Danske Samlinger 2. r. IV (Kbh. 1874—76), s. 160 f. — Hos Kringelbach, s. 65 ff. findes en formentlig fuldstændig liste over geheimkonseilmedlemmerne.

⁴ Jean Baptiste Colbert, Marquis de Torcy 12. okt. 1685 til Ludvig 14. Fransk tekst hos Jean Marchand: La Mission Extraordinaire du Marquis

henholdsvis stemmer med den størrelse, som kongen i sit testamente angiver som den rette: det skal kun bestå af få personer og højst 5—6.¹ Dertil kommer en geheimesekretær, der skal overvære mødet, protokollere det, samt forfatte og bogføre de faldne resolutioner. »Samme person bør at have vel studeret, forstå fremmede sprog, og derforuden være flittig og arbejdsom«; og det bør iagttages, at han ikke er afhængig af den gamle regeringsforms tilhængere.² Dette lyder omtrent som en beskrivelse af Thomas B. von Jessen, der da også havde beklædt stillingen siden efteråret 1679.³ Derimod hører vi ikke mere til Kasper Schøller i forbindelse med konseillet.

Ahlefeldt døde i 1686,⁴ fra 1689 opholdt Ehrenschild sig fast i Hamburg, men stod i regelmæssig kontakt med konseillet, hvis sekretær var hans svigersøn.⁵ I maj 1690 døde Vibe⁶ og 11. januar 1692 udnævnes Chr. S. von Plessen til medlem samtidig med, at han overdrages direktionen af rentekammeret,⁷ og da en engelsk gesandtskabssekretær i måneden efter skriver hjem, består geheimekonseillet af Reventlow, Gyldenløve, Plessen og Juel, samt den fraværende Ehrenschild.⁸ Disse oplysninger stemmer ganske med anførelserne i den tysksprogede konseilprotokol, som naturligtvis er en bedre kilde.

Fra omtrent samme tid stammer Robert Molesworth's »An Account of Denmark«,⁹ der også indeholder nogle oplysninger om geheimekonseillet. Hans angivelse af sammensætningen er som den ovennævnte, og han føjer dertil, at Gyldenløve præsiderer i konseillet som i alle kommissioner, hvor han deltager

de Torey En Danemark-Norvège Et Son Voyage En Suède 1685. (Paris 1951), s. 74 ff. Dansk tekst i Danske Samlinger 2. r. IV, s. 171 ff.

¹ Testamentet § 9, s. 19.

² Ibid. § 10, s. 19.

³ Franz v. Jessen: En Slesvigsk Statsmand I (Kbh. 1930), s. 88.

⁴ DBI. I (Kbh. 1933), s. 172 ff.

⁵ Ibid. VI (Kbh. 1935), s. 251.

⁶ Ibid. XXV (Kbh. 1943), s. 481.

⁷ Dagb. 11. januar 1692, GA VI—VII, s. 260.

⁸ Hugh Greg 23. feb. 1692, Danske Saml. 2. r. IV, s. 217.

⁹ London 1694. Herefter henvist til som Molesworth.

med de øvrige konseilmedlemmer.¹ Dette er urigtigt. Kongen præsiderede, hvilket ses af den tyske protokol. Molesworth må tænke på de tilfælde, hvor konseillet trådte sammen uden kongen. Udover disse deltager Danske kancellis oversekretær, Mathias Moth, og krigskancelliets chef, overkrigssekretær Jens Harboe, når deres administrationsgrene berøres. Det samme gælder i princippet Tyske kancellis oversekretær Thomas B. von Jessen, men i virkeligheden er Jessen til stadighed nærværende, fordi der altid er udenrigske sager for i konseillet.² Denne Jessens særlige stilling bevaredes i hvert fald til 1698, da en engelsk diplomat skrev hjem, at Jessen vel ikke var egentlig medlem, men i egenskab af sekretær dog fast har sæde der, og i virkeligheden betyder mere i de udenlandske sager end nogen af de øvrige. Moth mødte kun frem, når kongen i en særlig anledning kaldte ham dertil.³

Det er ovenfor i forbigående bemærket, at geheimekonseillet ikke alene fungerede med deltagelse af kongen, altså omtrent svarende til vore dages statsråd, men også uden, ved hvilke lejligheder konseillet altså dannede, hvad vi ville kalde et ministermøde. Det er også nævnt, at det egentlige geheimekonseil kunne optræde i udvidet skikkelse. Denne af handling beskæftiger sig med det egentlige -- om statsrådet mindende -- konseil, men en kort dokumentation for de ovennævnte påstande skal dog gives i form af ganske få eksempler.

Således pålagde kongen i december 1693 medlemmerne af sit konseil at gennemgå civilreglementet for om muligt at skære det ned⁴ og kort efter trådte ministrene sammen til møde to dage i træk uden kongen.⁵ En uges tid senere holdt konseilmedlemmerne en ny konference, men denne gang i udvidet skikkelse, nemlig med deltagelse af overkammerjunker Adam Levin Knuth, der havde tilsynet med bestyrelsen af hofetatens økono-

¹ Molesworth, s. 160.

² Ibid., s. 166 f.

³ Hugh Greg 30. juli 1698, Danske Saml. 2. r. IV, s. 229.

⁴ Dagb. 8. dec. 1693, GA VII, s. 70.

⁵ Ibid. 13. og 14. dec. 1693, GA VII, s. 70.

mi.¹ Der har også været holdt konseilmøde uden kongen, f. eks. da han beordrede geheimekonseillet til at beskæftige sig med Det kgl. ridderlige Akademis anliggender. Ved denne lejlighed holdtes ministermødet iøvrigt i akademiets bygning.² Udvidet ministermøde, men uden kongelig tilstedeværelse kendes bl. a. også fra forhandlinger om møntvæsenet,³ om handelsforhold og lurendrejleri,⁴ told og konsumption.⁵ Udvidet møde, hvori også kongen deltog, kender vi bl. a. i forbindelse med en beskyldning, der var rejst mod en afdød regimentskvartermester, ved hvilken lejlighed overkrigssekretær Harboe forelagde problemet i nærværelse af Christian V, konseillet og to af de kommitterede i sagen.⁶

Harboe optrådte her i egenskab af chef for en forvaltningsgren, nemlig krigskancelliet. Jessens stilling var, som vi har set, mere tvetydig, fordi det ikke er muligt at skelne mellem hans deltagelse i egenskab af sekretær og i egenskab af oversekretær for Tyske kancelli. Rentekammerets chef indtil 1692, overrentemester Peter Brandt, har også af og til deltaget,⁷ og hans efterfølger Plessen betingede sig medlemsskab, fordi der ofte blev truffet vigtige finansielle afgørelser i konseillet udenom kammeret.⁸ At Danske kancellis faktiske leder, oversekretær Mathias Moth har været til stede i konseillet, er der adskillige vidnesbyrd om.⁹ Han har der bl. a. udøvet en form for sekretærvirksomhed. Således er kongens beslutning i en af højesteret indgivet sag påskrevet andragendet og underskrevet af Moth.¹⁰ Påskriften på

¹ Dagb. 21. dec. 1693, GA VII, s. 70.

² Ibid. 18. okt. 1693, GA VII, s. 56.

³ Ibid. 30. nov. og 8. dec. 1692, GA VI—VII, s. 333 og 335.

⁴ Ibid. 19. okt. 1693, GA VII, s. 56.

⁵ Ibid. 14. dec. 1692, GA VI—VII, s. 337.

⁶ Ibid. 3. nov. 1692, GA VI—VII, s. 325 f.

⁷ Ibid. 15. okt. 1691, NyHT II, s. 236 f.

⁸ Christiansens opfattelse af dagbog 27. dec. 1691, NyHT II, s. 255, Christiansen II, s. 89 f., hvortil jeg slutter mig.

⁹ Bl. a. de følgende fra geprot. Fra dagbogen 10. okt. 1692 GA VI—VII, s. 318.

¹⁰ Geprot. 9 .juli 1692 fol. 92 v. ff.

en toldkommissions memorial er ligeledes af ham,¹ og det samme gælder en relation fra generalprokurør Niels Bazon om generalprokurørembedets forhold.² Danske kancellis oversekretær ses også medvirkende ved admiralitetskollegiets sager.³ Han har endog i fire tilfælde givet supplikanter skriftlig meddelelse om den i konseillet trufne bestemmelse, skrevet på kopi af andragendet.⁴ Derimod er den overleverede på dansk førte protokol som nævnt skrevet af sekretær i Danske kancelli Søren Rasmussen, og selv om det af ovenstående fremgår, at Moth har bredt sig udover kancelliets snævrere område, er det dog ikke tilladeligt at regne med at protokollen simpelthen er Søren Rasmussens renskrift af Moths sekretærvirksomhed. Men at der er snæver forbindelse mellem Moths og Rasmussens funktioner er indlysende.

Af denne persongennemgang fremgår det, at konseillet ikke var en forsamling af administrationschefer. Sådanne har været medlemmer — f. eks. kanslerne og vicekansler Michael Vibe, Ehrenschild, Plessen — men hverken Moth, Harboe eller Brandt var faste deltagere, og lederposten indenfor et kollegium eller kancelli berettigede altså ikke i sig selv til repræsentation. Den gamle danske adel vinder kun indpas een gang, i Jens Juels skikkelse. Udtrykt i »partier« var den franskorienterede kabalegruppe i perioden 1690—95 repræsenteret ved den fraværende Ehrenschilds svigersøn og i praksis sikkert stedfortræder Jessen, mens Vibe var død allerede 1690. Det engelske parti vandt indpas i 1692 med Plessen. Reventlow, Gyldenløve og Jens Juel kan ikke i dette tidsrum placeres på nogen af de to nævnte fløje.⁵

¹ Gcprot. 1. juli 1692 fol. 80 v. f.

² Ibid. 28. aug. 1692 fol. 94 v. ff.

³ Ibid. 25. maj 1692 fol. 60 r.

⁴ Ibid. 25. maj 1692 fol. 65 v., 25. maj 1692 fol. 67 r. f., 25. maj 1692 r. ff., 30. april 1693 fol. 212 r. f.

⁵ Partiforholdene i perioden er behandlet af Holm II, s. 115 ff. Om Reventlow se dog DBL XIX, s. 438 ff.

Konseillets indenrigske virkefelt 1690 til 1695

Konseillet og de finansielle og økonomiske forhold.

En systematisk inddeling af de i konseillet behandlede indenrigske sager, som herefter skal foretages, kan på grund af kildestoffets karakter kun være repræsentativ hvad angår Danske kancellis og generalprokurørens forretningsområde. Økonomiske og finansielle problemers forhold til geheimekonseillet kan ikke på det foreliggende grundlag behandles dækkende, det samme gælder admiralitetsforretninger, og forretninger under Tyske kancelli og under de militære instanser har vi kun meget tilfældigt kendskab til.

Af de finansielle drøftelser, som vi ved blev foretaget i geheimekonseillet, er de vigtigste fra oktober—november—december 1691, altså samme år som den geheime finanskommission havde afgivet sin betænkning.¹ I geheimekonseillet lod kongen reglementet for såvel året 1691 som 1692 behandle, og man besluttede bl. a. at udskrive en kvæg- og kopskat for 1692 og at fritage overrentemester Brandt for arbejdet ved Landetatens kommissariat, så han kunne hellige sig arbejdet i kammeret og med finanserne.² Geheimekonseillet behandlede i forlængelse af dette arbejde Søstatens reglement³, og Brandt fik ordre til at opsætte en balance for 1691,⁴ men da han ikke var i stand dertil, ændredes ordren til at omfatte året 1690 og de første ni måneder af året 1691,⁵ og åbenbart på grundlag af denne balance må man diskutere, hvorledes et underskud på 400.000 rdlr. kan dækkes.⁶ Konseillet beslutter også at ophæve landkommissariatene, og det gennemser og ændrer kammerkollegiets instruks. I samme møde fremlagde Brandt en ny balance over indtægter og udgifter for 1691, hvor underskuddet var

¹ Christiansen II, s. 84.

² Dagb. 7. okt. 1691, NyHT II, s. 235, Jessens protokoludkast. cfr. Christiansen II, s. 85 ff.

³ Dagb. 15. okt. 1691, NyHT II, s. 236 f.

⁴ Dagb. 4. nov. 1691, NyHT II, s. 241, Jessens protokoludkast.

⁵ Dagb. 12. nov. 1691, NyHT II, s. 242, Jessens protokoludkast.

⁶ Dagb. 19. nov. 1691, NyHT II, s. 244, Jessens protokoludkast.

noget mindsket, og han pålagdes derefter at opgøre, hvor meget hver etat havde krav på for 1691 og hvor meget der nødvendigvis skulle betales af denne rest,¹ og endelig drøftes Søstatens økonomiske krav for 1691 og dens budget for 1692.²

Også i året 1692 kender vi konseilbehandling af finansielle sager, nemlig da konseillet overvejer, hvorledes en fond på 1 mill. rdl. kan skaffes til veje ved kredit, og det besluttes at sende rentekammerets nye chef, Chr. S. von Plessen til Amsterdam for at rejse pengene. Indtil denne sum var blevet skaffet, skulle konseilmedlemmerne og hoffets fornemmeste embedsmænd låne staten 200.000 rdl., vedtog konseillet.³ — Derefter finder vi i det gennemgåede materiale ikke spor af, at kongen i geheimekonseillet har drøftet finansforhold før begyndelsen af 1694, da han der lader sig referere, hvad der er sket i det af ham beordrede arbejde med nedskæring af udgifterne på visse budgetter.⁴

På et andet betydningsfuldt område af statens finansvæsen ser vi også geheimekonseillet i arbejde, nemlig ved toldspørgsmål. Da en indehaver af forpagtningen, Jens Lassen, ikke kunne overholde sine forpligtelser, behandledes sagen i konseillet på grundlag af en rentekammermemorial. Konseillet besluttede at fratage Jens Lassen toldforpagtningen og overdrage den til konsumtionsforpagter Edvart Kruse.⁵ En relation om en instruks for Kruse, afgivet af toldforpagtningskommissionen med hvem Kruse havde forhandlet, blev derefter læst i konseillet.⁶ Året efter forelagde toldforpagtningskommissionen i konseillet en ansøgning fra Kruse, der bl. a. angik oplagsretten i Helsingør i forbindelse med forpagtningen.⁷ Men også i andre toldspørgsmåls behandling deltog konseillet, således både i bortforpagtningen af den nordenfjeldske told i Norge og dennes indretning⁸

¹ Dagb. 3. dec. 1691, NyHT II, s. 247 f. Jessens protokoludkast.

² Ibid. 10. dec. 1691, NyHT II, s. 249 f. Jessens Protokoludkast.

³ Ibid. 28. april 1692, GA VI—VII, s. 281.

⁴ Ibid. 12. jan. 1694, DM 5. r. IV, s. 238.

⁵ Ibid. 24. jan. 1692, GA VI—VII, s. 262, cfr. Christiansen II s. 736 ff.

⁶ Gcprot. 1. juli 1692, fol. 80 v. f.

⁷ Ibid. 15. marts 1693, fol. 181 v. ff.

⁸ Dagb. 12. juni 1691, NyHT II, s. 210; Gcprot. 25. maj 1692 fol.

og Elsfløthtolden ved Weser, der bortforpagtedes til købmænd fra Bremen.¹

Endnu en gruppe finanssager, hvori konseillet har deltaget, er skattevæsenet. Herpå kendes tre eksempler. Fortifikations-skattens indretning er blevet diskuteret,² hvilket også gælder forhold i forbindelse med en grundskat for København³, og en havne- og vejskat sammesteds.⁴ Og endelig bør nævnes en sag-gruppe med snæver tilknytning til det finansielle område, nemlig møntvæsenet, hvorpå kendes fire eksempler. I sammenhæng med det arbejde, der udførtes af en i efteråret 1692 nedsat kommission til møntvæsenets ordning, blev det i konseillet resol-veret, at der i Holsten skulle udmøntes 40—50.000 rdl. kroner,⁵ og kommissionens indstilling blev også behandlet i geheime-konseillet.⁶ En ny kommission, der skulle beskæftige sig med småmønt, fik også sin betænkning til drøftelse sammesteds,⁷ og en bestemmelse om udmøntning af kroner og otteskillinger i Glückstadt traf geheimekonseillet også.⁸

Geheimkonseillet har altså ofte deltaget i behandlingen af finansielle sager, hvoraf en række må betegnes som værende på højeste plan. Det har også i stor udstrækning deltaget i arbejdet for bedringen af landets almindelige økonomiske forhold.

En relation, som Københavns magistrat efter kongens befaling indgav om årsagen til prisfaldet på huse og mulighederne for at standse dette, ses således behandlet i konseillet,⁹ ligesom

65 v. ff., *ibid.* 11. okt. 1692 fol. 119 r. ff., *ibid.* 15. marts 1693 fol. 194 v. ff., fol. 197 r. ff., fol. 198 v. f., cfr. Christiansen II, s. 734 f.

¹ Dagb. 29. jan. og 6. feb. 1692, GA VI—VII, s. 262 f. cfr. Christiansen II, s. 771.

² Relation af 21. april 1691 i *geprot.* fol. 32. v. f.

³ *Geprot.* 13. marts 1693 fol. 177 v. ff.

⁴ *Ibid.* 8. maj 1693 fol. 216 r. ff.

⁵ Dagb. 21. nov. 1692, GA VI—VII, s. 331. cfr. Christiansen II, s. 417 ff.

⁶ *Geprot.* 24. dec. 1692 fol. 164 r. ff.

⁷ *Ibid.* 15. marts 1693 fol. 180 v. ff.

⁸ Dagb. 23. marts 1694, DM 5. r. IV, s. 255.

⁹ *Geprot.* 25. okt. 1692 fol. 139 v. ff.

en indstilling fra en rådstuekommission om nogle forslag fra københavnske forretningsmænd om foranstaltninger til handelens lettelse. De omfattede bl. a. fritagelse for at betale sundtold af oplagte varer, og i sammenhæng hermed ønskede de offentlig indrettelse af oplagspakhuse m. m.¹ Toldforpagter Kruse måtte derefter erklære sig om disse forslag, og kommissionens vurdering af Kruses betænkning kom for i konseillet.² Muligheden for at give oplagsfrihed for korn i København har også været emne for konseillets drøftelser.³ Et yderst specielt tilfælde må regnes til den økonomiske gruppe, nemlig konseillets behandling af et kancelliforslag om at gøre en del reformerte silke- og fløjlsvævere samt en enkelt romersk-katolsk delagtig i privilegierne af 1685, skønt de var kommet til landet før den tid. Der anføres udtrykkelig økonomiske grunde til dette forslag, som vedtoges.⁴

At købstædernes forhold har været for i konseillet træffer vi en række eksempler på. Ofte drejer de sig om såvel økonomiske forhold som om den kommunale administration. Helsingørs styrelse blev udsat for en sønderlemmende kritik af generalprokurør Niels Benzon og Poul Vinding, og en udførlig redegørelse for byens økonomi blev forelagt. Den fik da også foretaget ændringer i administrationen og fik fritagelse for visse told- og skattebyrder.⁵ Men de vigtigste eksempler i så henseende er generalprokurør Niels Benzons redegørelse for sine to købstadsrejser i 1692 og 1693, der kom for i konseillet.⁶ Inspektionen med monarkiets provinsstyrelse var i august 1692 blevet overdraget Benzon,⁷ og han besøgte i september samme år 22 danske købstæder. I sin relation til kongen kritiserede han bl. a. skatregnskaber, navngivne embedsmænd, den forsømte vedligeholdelse af offentlige bygninger og skibsbroer m. m. I april og

¹ Gcprot. 20. feb. 1693 fol. 185 v. ff.

² Ibid. 12. juli 1693 fol. 231 v. ff.

³ Ibid. 7. dec. 1692 fol. 157 v. ff.

⁴ Ibid. 8. aug. 1690 fol. 9 r. f.

⁵ Ibid. maj 1691 fol. 97 v. ff. Helsingørs forhold kom også senere for konseillet nemlig 30. april 1693, gcprot. fol. 212 v. ff.

⁶ Ibid. 7. dec. 1692 fol. 143 r. ff. og 12. juli 1693 fol. 239 r. ff.

⁷ Christiansen II, s. 133.

maj 1693 foretog Benzon en tilsvarende rejse og rapporten om denne tilsynstur forelagdes også.¹

Mens vi intet kender til nogen eventuel konseilbehandling af købstadsforhold i Norge, findes et sådant eksempel fra hertugdømmerne. Det drejer sig om Rendsborgs privilegier.² I denne forbindelse må det erindres, at vi m.h.t. sager fra Tyske kancellis område bygger på ufuldstændigt materiale.

De økonomiske kår for Norges brede lag er blevet diskuteret, da en kommission indgav en relation om »almuens lettelse udi Norge«, hvilken rapport især beskæftigede sig med skatte- og toldlettelser.³ Mere specielle økonomiske forhold drøftedes, da konseillet bevilgede en ansøgning fra en kaptajn om privilegier på indretning af hvalfiskeri og et dertil knyttet tranbrænderi i Trondhjem.⁴ Færøernes forhold behandlede konseillet på baggrund af en strid, som øernes indbyggere havde haft med Frederik Gabel, der besad Færøerne som en slags forlening. Færingerne klagede til kongen over Gabels slette forsyning af øerne, over strømpehandelsens dårlige kår m.m.m. og efter at klagerne var blevet gennemgået af en rådstuekommission, traf kongen sin beslutning i konseillet.⁵

Det må erindres, at vort materiale hverken m.h.t. finansielle eller økonomiske forhold er dækkende, og at det derfor er tænkeligt, at konseillet har deltaget i sådanne sager i større omfang og på anden måde end her nævnt. Kilderne tillader dog den konklusion, at kongen hyppigt har spurgt geheimerådet i finansielle og økonomiske anliggender, hvoraf i hvert fald en del har været af største vigtighed.

¹ Andre eksempler på konseillets deltagelse i behandling af danske købstadsforhold: gprot. 25. okt. 1692 fol. 130 r. f. og ibid. 7. dec. 1692 fol. 157 v. ff.

² Dagb. 17. dec. 1694, DM 5. r. IV, s. 321.

³ Gprot. 8. maj 1693 fol. 218 r. ff.

⁴ Ibid. 3. dec. 1692 fol. 159 v. ff.

⁵ Ibid. udateret fol. 30 r.

Konseillet og retsvæsenet.

Størstedelen af landets retsvæsen lå — administrativt set — under Danske kancelli, og hvad angik vigtige sider af embedsmændenes forhold til loven under generalprokurørembedet. For disse væsentlige dele af retsvæsenet kan der altså på grundlag af det anvendte materiale gives en dækkende skildring af konseillets virkekreds. I den følgende fremstilling er dog også nævnt enkelte sager, som er kommet til geheimekonseillet fra højesteret og fra admiralitetet, der jo kunne fungere som domstol, men hovedmassen af kilderne omfatter kancelliets område. Af de 108 sager fra kancelliets administrationsfelt, som er opregnet i bilag 1, udgøres den største enkelt-del, nemlig 38, af forretninger vedrørende retsvæsenet.

Sager med så generelt sigte, at vi idag ville tale om lovfor-slag, har geheimekonseillet behandlet i fire tilfælde,¹ hver gang efter indstilling fra Danske kancelli. Således beder kancelliet om en forordning, der skal forhindre visse prokuratorer i at trække retssager i langdrag,² om ændringer i reglerne for udførelsen af de såkaldte namsdomme³ og om bestemmelser om den måde, hvorpå der må disponeres over flygtede fallenters midler.⁴ Kancelliet anmoder også kongen om at befale, at personer, der er arresterede for gæld, men ikke er blevet ydet det lovbefalede underhold af den, der har ladet dem arrestere, skal løslades efter 6 ugers forløb.⁵ I alle fire tilfælde udstedte kongen i konseillet anordninger efter kancelliets forslag. I et femte tilfælde ses det, hvorledes en enkeltpersons sag må være blevet delt i to, nemlig en del, som væsentligst havde interesse i det foreliggende enkelttilfælde, og en anden, vigtigere, som gav anledning til udstedelsen af en kgl. anordning. En vis Dietrich Hoff fra Itzehoe klager over, at han er blevet arresteret af byfogeden i Rudkøbing, skønt han havde tilbudt at stille kaution. Imidlertid

¹ Dog behandlede de tre første under eet, 15.—17. maj 1690.

² 15.—17. maj 1690, gcprot. fol. 1 v. f.

³ Ibid. 15.—17. maj 1690 fol. 2 r. f.

⁴ Ibid. 15.—17. maj 1690 fol. 3 v. f.

⁵ Ibid. 15. marts 1693 fol. 200 v. f.

vil byfogden ikke slippe Dietrich Hoff løs, før han giver en oversigt over, hvad han har arvet fra sin svigerfader, der åbenbart i levende live havde hørt under byfogedens domæne, og desuden betaler sjette- og tiendepenge af arven. Dietrich Hoff andrager derfor dels om at blive løsladt mod kaution, dels om at slippe for betalingen af afgiften. Begrundelsen må have været, at svigerfaderens gods på Langeland var indkøbt for penge, der var indført i kongeriget fra Holsten, og at meningen nu var, at pengene skulle udføres dertil igen. Denne sag behandledes nu i to dele, således at kancellikollegiet selv gav indstilling på den del, som angik løsladelsen mod kaution, mens den anden kom til resolution af kongen i konseillet, hvor han »ved anledning af denne supplik« bestemte, at der skulle betales sjette- og tiendepenge af de midler, som udføres af kongens »riger og lande, til fyrstedømmet Holsten og grevskaberne«.¹

I ni tilfælde har konseillet behandlet ansøgninger om benådninger for dødsstraf. Heraf var de tre domme fældet i Norge for lejermål i forbudne led,² mens tre var afsagt for bigami.³ I de otte tilfælde benådedes de dømte af kongen i konseillet, i det niende bragtes sagen for overhofretten til fornyet prøvelse⁴. Kongen i konseillet benådede således en gammel kone, der af birkedommerne var dømt til udrykning af tunge, afhugning af hånd og derefter af hovede, fordi hun efter at have nydt sakramentet havde taget det ud af munden, indsvøbt det i et tørklæde og, da hun kom hjem, lagt det på sine smertende øjne. Det teologiske fakultet, der ret regelmæssigt udtalte sig om visse typer sager, mente, at forbrydelsen var sket af overtro og ikke i gudsbespottelig hensigt, hvorfor hun indstilledes til benådning mod at stå åbenbar skrifte, derefter sættes i gabestok og endelig jages ud af landet. Denne indstilling fulgte geheime-

¹ DKprot. nr. 27, 26. september 1695 fol. 114 v. f. gcprot. 23. sept. 1695 fol. 271 v. f.

² Gcprot. 26. feb. 1692 fol. 49 r. f., *ibid.* 25. maj 1692 fol. 59 r. ff., *ibid.* 11. okt. 1692 fol. 116 r.

³ *Ibid.* 7. dec. 1692 fol. 149 r. ff., *ibid.* 12. juli 1693 fol. 230 v. f., *ibid.* 1. juli 1695 fol. 263 v. ff.

⁴ *Ibid.* 25. maj 1692 fol. 59 r. ff.

konseillet.¹ I et tilfælde indgav højesteret en benådningssindstilling til kongen i en sag om en jagtbetjent, der var dødsdømt for at have dræbt en formodet krybskytte, som han skulle arrestere. Kongen gik i konseillet med til en mildere dom, omend en anden end den af højesteret foreslåede.² I et tilfælde forelå der ikke nogen direkte ansøgning, men vicegeneralprokurøren bad om kongens anvisning på, hvad der skulle gøres ved en person, åbenbart en lokal skatteforpagter, der var dødsdømt for dokumentfalsk i forbindelse med familie- og folkeskattens forpagtning. Kongen resolverede i geheimekonseillet, at han skulle benådes mod at gå i jern på Bremerholm på livstid³. Endelig kom endnu en benådningssansøgning for konseillet, nemlig da magistraten i Bergen anmodede om, at to kvinder der fra byen, som var idømt straf for tyveri, måtte benådes mod at rejse til Vestindien. Denne løsning approberedes med moderation i geheimekonseillet.⁴

Konseillets virksomhed som benådningssinstans lå naturligvis meget nær en dømmende funktion. I hvert fald i nogle tilfælde må geheimekonseillet have betragtet domstolene som organer, der i praksis forberedte sagerne til den endelige afgørelse i konseillet, hvor den i forvejen fældede dom så kun har haft interesse som orientering. En sådan opfattelse nærede også generalprokurør Niels Benzon, der ofte havde forretninger med konseillet. I et tilfælde redegjorde han for en dom, som overhofretten i Norge havde afsagt over nogle arbejdere ved sølvværket i Kongsberg, der var anklaget for oprør og sammensværgelse. Overhofretten havde dømt dem til tab af boeslod og arbejde i jern på Holmen, men da de fleste af dem intet havde at miste og arbejdet på Holmen iøvrigt var mere udholdeligt end på sølvværket, fandt generalprokurøren nok, at der kunne vises de domfældte nåde. Dog mente generalprokurøren, at sagen først burde indbringes for højesteret, så kongen, når der enten

¹ Gcprot. 26. feb. 1692 fol. 49 v. f.

² Ibid. 9. juli 1692 fol. 92 v. ff.

³ Ibid. 8. maj 1693 fol. 217 v. f.

⁴ Ibid. 25. maj 1692 fol. 61 r. f.

var faldet dom eller stævning var udtaget, kunne give pardon. Betydningen af den dom, der kunne falde ved højesteret, blev derfor ikke stor. Kongen bestemte da i geheimekonseillet, at højesteretsstævning skulle udtages og kongen underrettes, når det var sket.¹ I dette tilfælde mente Benzon altså, at man godt kunne sende en sag for domstolen, selvom konseillet havde taget delvis stilling på forhånd.

I andre tilfælde optrådte konseillet simpelthen som domstol. Således forespørger byfoged i København Frederik Eisenberg, hvad han skal gøre i en sag, hvor to småpiger af nogle voksne var forledt til at angive to kvinder, der skulle have lokket den ene lille pige til at forsøge at forgifte sin stedmoder. De to småpiger havde nu indrømmet, at anklagerne var opspind. Kongen resolverede i geheimekonseillet, at kvinderne skulle løslades, de to børn straffes med pisk og deres voksne medskyldige med bøder. I dette tilfælde afsagdes altså en hel og endelig dom i konseillet.² I et andet tilfælde må konseillet også siges at have fældet dom, omend forholdet her er mere tilsløret. Der var ved højesteret afsagt to domme i sager mellem en proviantforhandler Jens Hellegård og en assessor Christian Simonsen, og kongen udpeger derefter tre kommissarier, der skal erklære sig om de afsagte domme. Kommissarierne beskæftigede sig især med den sidste dom og indstillede, at det blev ved denne dom eller også ved et erstatningstilbud, som Hellegård havde gjort Simonsen og som kommissarierne fandt rimeligt. Kongen resolverede derefter i konseillet, at højesteretsdommen skulle forstås således, at hvis Hellegård betalte den af ham tilbudte sum, skulle han være fri for videre tiltale fra Simonsens side.³ I dette tilfælde fortolkede, ja omfortolkede, konseillet altså højesteretsdommen i en sådan grad, at geheimekonseillet i realiteten selv fældede dommen på grundlag af kommissariernes vurdering af højesterets kendelse. — Også m.h.t. admiralitetsforretningerne virker konseillet som domstol. Her kendes tre lejligheder, hvor geheimekon-

¹ Gcprot. 8. april 1692 fol. 54 v. f.

² Ibid. 26. feb. 1692 fol. 51 v. f. cfr. Holm I, s. 69.

³ Ibid. 13. maj 1691 fol. 30 r. f.

seillet enten har frigivet opbragte skibe eller erklæret dem for god prise. I hvert fald i det ene tilfælde havde admiralitetet i forvejen afsagt dom, og konseillet virkede her altså som højesteret.¹

Endnu en virksomhed, som konseillet øvede på retsvæsenets område, var den at træffe bestemmelse om tiltalerejsning eller -frafald. Den netop nævnte proviantforvalter Jens Hellegaard var blevet beskyldt for misligheder i sin tjeneste på proviantgården, og kongen befalede tre kommissarier, deriblandt generalfiskalen, at undersøge affæren. I kommissionsindstillingen blev anklagerne betegnede som slet funderede og skylden delvis liggende hos søstatens deputerede. Derfor indstiller kommissarierne, at sagen ophæves, men Hellegaard betaler 200 rdl. til søfiskalen og hans sekretær, der også havde behandlet sagen. Det har antagelig drejet sig om, hvad vi ville kalde »sagens omkostninger«. Konseillets bestemmelse nævnes ikke i protokollen, men indstillingen viser, hvordan kommissarierne forestillede sig konseillets funktion, og den ene af kommissarierne var Kasper Schøller, der må antages at være særdeles godt orienteret herom.² Vi kender også to tilfælde, hvor konseillet besluttede, at sager skulle påkendes. Nogle arbejdere på sølvværket i Norge, der sad arresterede for oprør og sammensværgelse, men åbenbart endnu ikke var dømt, søgte om pardon, hvis de skulle have forbrudt sig, hvad de dog ikke mente at have gjort. Kongen resolverede imidlertid i geheimekonseillet, at sagen skulle undersøges og pådømmes af generalprokurøren,³ dvs. at ansøgningen om tiltalefrafald blev afvist af konseillet. Endnu et eksempel giver behandlingen af en memorial fra den førnævnte byfoged Frederik Eisenberg, der spurgte, hvad han skulle gøre i en, åbenbart efter hans mening lidt tvivlsom, sag, hvor en kvinde sigtedes for at have myrdet sin far. Her besluttede kongen i konseillet, at sagen skulle for i rådstueretten,⁴

¹ Dagb. 25. aug. 1691; NyHT II, s. 224; 31. dec. 1692; GA VI—VII, s. 341 og 28. august 1694, DM 5. r. IV, s. 294.

² Geprot. 7 dec. 1692 fol. 153 r. f.

³ Ibid. 9. juli 1692 fol. 83 v. f.

⁴ Ibid. 8. april 1692 fol. 53 v. f.

men det må altså have ligget inden for konseillets virkefelt at gå ind for tiltalefrafald.

Et eksempel på at konseillet også kunne give tilladelse til appel af en dom afsagt ved lavere instans, træffes bl. a. ved en ansøgning fra stiftsbefalingsmand Helmuth Otto v. Winterfeldt, der ansøgte om at en kommissariedom i en sag, hvor han var part, måtte prøves ved højesteret, uagtet der var afsagt en herredstingsdom i samme sag. Dette måtte altså sædvanligvis bevirke, at sager ikke kunne komme videre, men kongen resolverede i konseillet, at kommissariedommen måtte prøves ved højesteret.¹

Embedsmandsforhold for Konseillet.

En relativt hyppig forekommende gruppe i konseilprotokollen er embedsmænd, der har forbrudt sig, altså sager med tilknytning til generalprokurørembedet, selv om de også kan være behandlede i kancelliet. Et eksempel er allerede nævnt, hvor generalfiskalen skulle udtale sig om betimeligheden af tiltalerejsning, nemlig mod proviantforvalter Hellegaard, og hvor den endelige beslutning blev truffet af konseillet. Et andet er den undersøgelse, som generalfiskalen foretog i anledning af, at Bornholms amtmand og kommandant, oberst Witberg, syntes meddelagtig i nogle bedragerier m. m., som en amtskriver der havde foretaget. Kancelliet foreslog da, at undersøgelsen indstilledes, fordi den viste, at amtmanden vel havde begået forseelser, men at det var gjort uforsætligt og af uvidenhed. Denne indstilling blev behandlet i konseillet, hvor kongen besluttede, at generalfiskalen skulle fortsætte undersøgelsen.² Også i dette tilfælde traf geheimekonseillet den endelige beslutning, nemlig da vicegeneralprokurøren derefter afgav en redegørelse, der svarede til kancelliets, og kongen i konseillet denne gang besluttede, at sagen skulle ophøre.³ Et parallelt tilfælde,

¹ Geprot. 30. april 1693 fol. 211 v. f. Et andet eksempel findes ibid. 15. marts 1693 fol. 204 r. f.

² Ibid. 26. aug. 1691 fol. 33.

³ Ibid. 22. jan. 1692 fol. 40 r.

hvor kongen i konseillet traf den modsatte beslutning, nemlig at der skulle rejses sag, finder vi, da alvorlige misligheder afsløres ved nogle stiftamtsskriverregnskaber, som Trondhjems præsidet nogle år i forvejen havde aflagt. Sagen var unægtelig blevet noget indviklet ved at præsideten havde fået kgl. kvittering for disse med fejl behæftede regnskaber, men generalprokurøren gjorde nu udtrykkelig opmærksom på, at mislighederne ikke kunne undskyldes med uvidenhed, og spurgte nu kongen, hvad der skulle gøres. Kongen lod spørgsmålet forelægge i geheimekonseillet, hvor man besluttede, at generalfiskalen skulle rejse tiltale og kongelige kommissarier fælde dom.¹ Da præsideten derefter hævdede, at man ikke kunne tiltale ham for regnskabsfejl, når han havde kgl. kvittering for regnskaberne, kom sagen påny for geheimekonseillet,² der besluttede, at den skulle behandles som om kvitteringen ikke var givet, og at kommissarierne skulle votere til doms i sagen, men ikke afsige selve dommen, førend de havde givet kongen nærmere underretning, hvilket naturligvis vil sige, at kongen ville vurdere de afgivne vota og eventuelt selv bestemme dommen. Ved de to behandlinger i konseillet har altså indviklede juridiske detailspørgsmål været til drøftelse sammen med spørgsmålet om tiltalerejsning.

I forbindelse med embedsmænd har vi set geheimekonseillet træffe afgørelse om tiltalefrafald eller tiltalerejsning. Også en arrestation er blevet besluttet der, nemlig af en norsk embedsmand, Tønne Grubbe, der sigtedes for meddelagtighed i barnemord — moderen var ugift og han var selv faderen — og desuden for at have ladet mordersken undvige fra den arrest, det var hans embedspligt at pålægge hende. Generalfiskalen mente ikke at have den fornødne bemyndigelse til at pågribe embedsmanden og bad derfor kancelliet om at træffe afgørelse, og da kancelliet foreslog Tønne Grubbe indsat i kastellet, kom spørgsmålet for konseillet, der fulgte denne indstilling.³ Også et appel-

¹ Gcprot. 8. apr. 1692 fol. 55 v. ff.

² Ibid. 17. feb. 1693 fol. 175 r. f.

³ Ibid. 10. aug. 1695 fol. 266 v. f.

spørgsmål i en retssag mod embedsmænd er afgjort i geheimekonseillet, nemlig da generalprokurøren forespurgte, om en kommissariedom over den søndenfjeldske skovinspektør, dennes »fuldmægtige tjener« og en sorenskriver skulle viderebringes til overhofretten. I geheimekonseillet blev det besluttet, at sagen skulle for overhofretten og så betids, at den endnu samme år kunne komme for højesteret.¹ Her traf konseillet altså simpelthen beslutning om, at sagen skulle for alle retsinstanser.

Konseillet er dog ikke alene blevet præsenteret for de i administrationen ansatte, når de var kommet i konflikt med loven omend dette er den hyppigste årsag til, at de har fået deres forhold behandlet i geheimekonseillet. Enkelte gange har konseillet haft embedsmandssager for uden at der var tale om ulovligheder. I nogle tilfælde har konseillet også behandlet hele administrationsgruppers forhold og uden at der forelå lovovertrædelser. Kongen forbyder i konseillet byfogeder at beskæftige sig med toldoppebørsel,² og der sørges for at retsembedsmænd, der ordner arveskifter, hvor gælden overstiger aktiverne, og de altså ikke kan betales af overskudet, alligevel får deres arbejde godtgjort.³ Beslægtet med disse sager er den, hvor en amtsskriver på Bornholm, der søger om ligesom sin forgænger at måtte ordne arveskifterne på øen, får sin ansøgning for konseillet, åbenbart fordi den skønnes at have principiell interesse. Kancelliet tilråder at afslå ansøgningen, fordi den hidtil fulgte praksis kan give anledning til misligheder, og stiller samtidig forslag til en ordning af de bornholmske arveskifters forvaltning, hvilket approberes.⁴ Til denne gruppe sager må også regnes et forslag fra Københavns politimester Klaus Rasch om, hvilken metode der bør anvendes ved klager over politiet.⁵

¹ Geprot. 15. marts 1693 fol. 205 r. f.

² Ibid. 22. jan. 1692 fol. 43 r. f.

³ Ibid. 15. jan. 1692 fol. 38 v. ff.

⁴ Ibid. 28. jan. 1692 fol. 53 r. f.

⁵ Ibid. 15. okt. 1691—19. jan. 1692 fol. 36 r.

Konseillet og arveforhold.

Ikke mindre end 14 af de i geheimekonseillet behandlede sager fra Danske kancellis virkefelt angik testamente, arv, skifte og umyndiges midler. I fire tilfælde har geheimekonseillet fået forelagt ansøgningen om tilladelse til at oprette testamenter, der enten ligeud stred mod gældende lov eller var af tvivlsom karakter. Således beder en hollandsk kaptajn og hans hustru om kgl. konfirmation på et testamente, de oprettede 1674 i Holland, hvor de dengang var undersætter og hvis testamenteret det var i overensstemmelse med, mens det åbenbart falder udenfor dansk lovgivning. Danske kancelli anbefaler andragendet og tilføjer, at der antagelig findes andre personer i lignende forhold. Derved karakteriseres ansøgningen som en principiel sag, og heri skal vel ses grunden til at den bringes for konseillet, der iøvrigt¹ fulgte kancelliets indstilling. Principiel interesse har sikkert også været baggrunden for indbringelsen af en ansøgning fra en enke, der vil gøre sin ene dattersøn til universalarving med forbigåelse af den anden, fordi denne sidste har giftet sig i udlandet. Kancelliet anerkendte nok, at ægteskab udenfor riget var tilstrækkelig begrundelse for arveløshed, men mente ikke at et sådant skridt kunne foretages på grundlag af det blotte rygte, og enken havde ikke skaffet behørig attestation for sin påstand. Derfor afviste konseillet ansøgningen.² Et tredje tilfælde havde næppe principiel interesse, men angik omstødelsen af selve den kongelige tilladelse til at oprette en særlig testamenteform, som allerede var givet. Ansøgeren var her en regimentskvartermester, der androg om, at hans kones stedfaders kgl. tilladelse til at oprette testamente efter eget for-godtbefindende, måtte blive tilbagekaldt, da stedfaderen havde opnået den ved urigtig sagsfremstilling. Dette bekræftede kancelliet, der anbefalede omstødelse, og i geheimekonseillet resolverede kongen i overensstemmelse med indstillingen.³

¹ Geprot. 26. feb. 1692 fol. 50 v. f.

² Ibid. 12. juli 1693 fol. 229 v. ff.

³ Ibid. 25. okt. 1692 fol. 132 r. ff. Et eksempel mere ibid. 30. april 1693 fol. 212 r. f.

Fem tilfælde angår dispositionen over selve den modtagne arv, og heraf angår tre umyndiges midler. F. eks. ansøger en københavnsk murersvend om at måtte undlade at betale sine tre steddøtre deres fædrene arv på ialt 134 sletdaler, fordi han forsørger børnene og vil vedblive dermed, indtil de kan klare sig selv. I geheimekonseillet bevilges murersvenden da 3 års henstand.¹ Et særpræget tilfælde møder vi, hvor en formynder får tilladelse til at sælge sine myndlings gods, Gunderslevholm på Sjælland, fordi de ikke har råd til at drive det.² Endnu et særtilfælde er det, når konseillet skal beskæftige sig med en møllers anmodning om at måtte regne det barn, som hans hustru tidligere har født udenfor ægteskab og hvis far er død, for sit eget ægteskabelige barn. Det er naturligvis først og fremmest hensynet til arveforhold, der ligger bag. Konseillet mente ikke at kunne erklære sig herom, før magistraten i København havde undersøgt spørgsmålet.³

I fire tilfælde er konseillet anmodet om at tage stilling til spørgsmål, der rejste sig ved skifteforretninger.⁴

Lavsanliggender og københavnske forhold i geheimekonseillet.

I 10 tilfælde har konseillet beskæftiget sig med lavsspørgsmål. Således behandlede det kancelliets forslag til lavsartikler for de silke- og fløjssvævere, hvis forhold tidligere havde været for geheimekonseillet, da det drejede sig om deres religiøse rettigheder,⁵ og politimester Rasch's ønske om at måtte udarbejde regulativer for de endnu ikke regulerede erhverv kom for sammesteds, hvor det blev bifaldet.⁶ Fire sager om lavsstridig-

¹ Geprot. 7. dec. 1692 fol. 148 r. ff.

² Ibid. 7. dec. 1692 fol. 152 r. ff.

³ Ibid. 25. okt. 1692 fol. 136 v.

⁴ Ibid. 20.—28. aug. 1691 fol. 35 r. f., ibid. 29. aug. 1692 fol. 46 r. f., ibid. 9. juli 1692 fol. 82 v. ff., ibid. 25. okt. 1692 fol. 131 r. ff. At tilladelsen blev givet, fremgår af, at Godset Gunderslevholm solgtes i 1693. J. P. Trap: Danmark. III, 3. 5. udg. (Kbh. 1954), s. 922.

⁵ Geprot. 12. dec. 1690 fol. 17 r. f.

⁶ Ibid. 25. maj 1692 fol. 67 v. f.

heder kom også for konseillet, som da det københavnske hatte-magerlav erklærede deres oldermand for uærlig,¹ eller da det københavnske kræmmerlav viste tydelig uvilje mod at aftage silke- og fløjlsvævernes produkter.² Forprang og fuskeri kom for i fire tilfælde.³

En del af lavssagerne var københavnske, og også af de økonomiske forhold, som vi så behandlet i konseillet, havde en del tilknytning til København. Udenfor disse grupper findes fem tilfælde, hvor generelle københavnske problemer er blevet drøftet i geheimekonseillet. Grænsende op til det økonomiske område er en kancellibetænkning om Københavns børsordonnans,⁴ og derudover behandles Københavns forsyning med vand,⁵ kanalens reparation og vedligeholdelse,⁶ brændehandelen i byen⁷ og soldaternes ulovlige kørsel med arbejdsvogne der.⁸

Ægteskab, tiende, sociale spørgsmål m. m.

Problemer om ægteskab og skilsmisse har seks gange været for i konseillet. Deraf drejede to ansøgninger sig om ægteskab i hvad der efter tidens opfattelse var nært slægtsskab,⁹ to var om en barons og hans hustrus ansøgning om skilsmisse efter grov utroskab fra hustruens side,¹⁰ og i et tilfælde anmoder »Ingeborg Seefeldts nærmeste venner og pårørende« kongen om at gribe ind til fordel for fru Ingeborgs børn, idet fru en mindre end et halvt år efter sin mands død giftede sig med børnenes skolemester og børnenes arv derved kom i fare. Der har åbenbart ikke været særlig lyst til indblanding i denne sag, for i ge-

¹ Gcprot. 15. jan. 1692 fol. 39 v. f.

² Ibid. 15. jan. 1692 fol. 36 r. ff.

³ Ibid. 26. feb. 1692 fol. 46 v. ff., ibid. 25. maj 1692 fol. 70 r. ff., ibid. 7. dec. 1692 fol. 157 v. ff., ibid. 8. maj 1693 fol. 222 r. ff.

⁴ Ibid. 25. maj 1692 fol. 62 v. ff.

⁵ Ibid. 9. juli 1692 fol. 86 v. ff.

⁶ Ibid. 13. maj 1691 fol. 22 r. f.

⁷ Ibid. 25. maj 1692 fol. 57 v. ff.

⁸ Ibid. 10. aug. 1695 fol. 269 v. ff.

⁹ Ibid. 15. marts 1693 fol. 199 v. ff., ibid. 12. juli 1693 fol. 231 v.

¹⁰ Ibid. 9. feb. 1693 fol. 171 v. ff., ibid. 19. marts 1693 fol. 207 v. ff.

heimekonseillet resolverede kongen blot, at der skulle forholdes efter lands lov og ret, og at han ville bevilge kommissarier til at undersøge sagen, men kun hvis der udtryktes ønske derom.¹ Dette tilfælde grænser op til den tidligere nævnte store gruppe arvesager og kunne med nogen ret anbringes der. Den sidste ægteskabssag angår en københavnerinde, der i 1686 ved konsistorium var blevet skilt fra sin mand og blevet forbudt at gifte sig påny uden særlig kongelig tilladelse. Da hun i 1692 søgte om en sådan, bragtes problemet for geheimekonseillet, der fulgte kancelliets indstilling og gav tilladelsen.²

Konseillet har fem gange behandlet ansøgninger om tienderettigheder og stridigheder i forbindelse med tiende,³ og i fire tilfælde kom sociale spørgsmål for. Således resolverede kongen i geheimekonseillet på kancellikollegiets forslag om regulering af retten til at sætte bækken for kirkerne, altså tiggeri, så de mest nødlidende fik den bedste del.⁴ Senere drøftedes hvordan tiggerplagen i København skal bekæmpes og herunder et forslag om, at politimesteren får tilladelse til at lade de raske betlere anholde og en anmodning om indretning af flere steder, hvor tiggerne kan indsættes.⁵ Konseillet bifalder et forslag fra kancellikollegiet om at der skaffes udveje til lønning af fattigforstandernes oldermænd, hvilket hverv hidtil har været ubetalt,⁶ og det lader nedsætte en kommission til undersøgelse af problemerne omkring fattige sjællandske præsteenkers underhold.⁷

Herudover træffes i konseilprotokollen en række sager af spredt karakter, enten forekommende meget få gange eller kun i eet enkelt tilfælde.⁸ Der søges om lettelser i byggekrav, om til-

¹ Gcprot. 25. maj 1692 fol. 67 r. f.

² Ibid. 7. dec. 1692 fol. 151 r. ff.

³ Ibid. 8. aug. 1690 fol. 10 r. f., ibid. 29. juni—25. juli 1691 fol. 28 r. ff., ibid. 25. maj 1692 fol. 50 v. f., ibid. 7. dec. 1692 fol. 155 r. ff., ibid. 15. marts 1693 fol. 201 v. ff.

⁴ Ibid. 11. juni 1690 fol. 6 r. f.

⁵ Ibid. 26. feb. 1692 fol. 47 v. ff.

⁶ Ibid. 25. okt. 1692 fol. 136 v. ff.

⁷ Ibid. 8. maj 1693 fol. 213 v. ff.

⁸ Der henvises her til bilag 1.

ladelse til at få udleveret dokumenter fra offentlige myndigheder til retsligt brug, jødernes forhold reguleres, finansieringen af Det kgl. ridderlige Akademi drøftes, man diskuterer den hollandske resident, der lader danske undersåtter deltage i og lade foretage kirkelige handlinger i residentens hus, og adskillige andre sager ses behandlet i dette rigets højeste råd, deriblandt også problemer, der i hvert fald for os synes af meget ringe betydning. Således taler man om ejendomsretten til visse gravsteder i den tyske kirke, om hvorvidt en bestemt præst skal have kapellan og øgede indtægter, en enkeltpersons ansøgning om moratorium kommer for, og til disse spredte eksempler kan føjes en række fra den overfor givne systematiske oversigt. Det synes som om geheimekonseillet har behandlet stort og småt imellem hinanden, men til denne opfattelse må dog siges, at vi ikke har mulighed for at vurdere om tilsyneladende små sager har haft principiel interesse. Der er fundet to eksempler¹ på, at kancellikollegiet har opfattet konseillets beslutning om en fra kollegiet indgiven sag som retledende for kollegiets egen fremtidige afgørelse i lignende spørgsmål. Omkring nytår 1693 ansøger to mænd om at måtte indgå ægteskab med deres niecer. I begge tilfælde henlægger kollegiet sagen med en bemærkning om, at hermed beror indtil kongen i konseillet har resolveret på en kollegieindstilling af den samme karakter.

Danske kancellis forhold til konseillet 1690-95

Konseilprotokollen. Årene 1690—91—92—93.

Der er ikke fundet omtale af et geheimekonseil med indenrigske funktioner fra 1683 til 1690 — i hvilket år geheimekonseilprotokollen begynder og kongens dagbog indeholder sin første oplysning om konseillets indenlandske virke — og altså heller

¹ DKprotokol 22, 29. dec. 1692 fol. 252 og 9. feb. 1693 fol. 323 r. f. Afgørelsen i konseillet er på Anders Pedersen Øfregoters supplik gprot. 15. marts 1693 fol. 199 v. ff. Den bevilgedes.

ikke om Danske kancellis forhold til konseillet. Geheimekonseilprotokollen er ikke, som Edvard Holm¹ går ud fra, et tilfældigt bind af en række beslægtede protokoller, men derimod enten det første eller, hvad der er det sandsynligste, det eneste. Den er ikke nummereret som f. eks. kancelliets protokoller og den tidligere citerede titel på dens første blad ville være urimeligt i en fortsættelse. Især synes da vendingen »Begyndt den 1. maj anno 1690« mærkelig, når første møde tidligst kan være holdt den 15. i samme måned, idet det i en protokol, som fortsætter en foregående, er naturligst enten at angive datoen for det første møde som protokollens begyndelsesdato eller også helt at udelade en begyndelsesdato, der jo alligevel fremgår af mødeprotokollatet. Hvis protokollen derimod er at opfatte som en nyhed, falder dateringen ganske naturlig. 1. maj er den dato hvorpå protokolføreren har modtaget eller udført sin ordre om at indrette en protokol, og den har derefter ligget parat til brug ved geheimekonseillets første møde efter denne dato.

Med denne opfattelse stemmer det, at de bevarede fortegnelser over Danske kancellis arkiv kun nævner den samme protokol.² Ydermere bliver indførelsen af en geheimekonseilprotokol, selvom den naturligvis intet siger om, at konseillet skal spille en ny rolle, sandsynliggjort ved, at der netop i denne periode foretoges vidtgående administrative ændringer. Fra 22. marts til 5. juli 1690 udstedtes ni instrukser eller grupper af instrukser angående forvaltningen,³ og bl. a. nedsattes den lange række såkaldte Kommissioner i Rådstuen for Slottet, hvis protokol netop førtes af den Søren Rasmussen, som skrev den efterladte konseilprotokol.

Det er derfor overvejende sandsynligt, at protokolleringen

¹ Holm I, s. 58 ff. og henvisningerne s. 12 note 34 og s. 13 ff. note 38.

² Secher, s. 105.

³ Trykt i GA II. Instruks for de deputerede ved søstaten 22. marts 1690, s. 267, amtmandene i Danmark 8. marts 1690, s. 277 ff., landkommisarierne i Danmark 8. marts 1690, s. 283, Holmens admiral 11. marts 1690, s. 286 ff., admiralitetet 22. marts 1690, s. 290 ff., de deputerede ved landstaten 22. marts 1690, s. 292 ff., højesteret 15. april 1690, s. 301 ff., stiftbefalingsmændene i Danmark s. 306 ff., kammerkollegiet 12. juli 1690, s. 310 ff.

af konseillets virksomhed i indenrigske sager først er begyndt i foråret 1690 og står i forbindelse med de øvrige samtidige administrative ændringer.

I de to første år, hvor vi har kendskab til Danske kancellis forhold til konseillet, er antallet af kancellisager, der behandles i geheimekonseillet forholdsvis beskedent, nemlig 11 tilfælde i de sidste otte måneder af 1690 og 8 i det næste års fire sommermåneder.¹ Når der i 1691 ikke findes indførsler i konseilprotokollen senere end august, skal årsagen sikkert søges i den belastning, som arbejdet med finanserne netop da betød for statens ledende mænd. De to år ligner også hinanden deri, at der ikke ses eksempler på sager indenfor kancelliets område, der — som det senere blev til en hyppig praksis — er gået i konseillet uden først at være behandlet i kancellikollegiet eller i kommission. I kancelliets protokollrækker genfindes de allerfleste af de i konseilprotokollen indførte sager, som der er betegnede som indgivne af kancellikollegiet — samt en del som ikke er således karakteriserede. I henseende til protokolførsel adskiller konseilsagerne sig kun sjældent fra de sager, der ikke er gået til konseillet. Som oftest er det ikke muligt at se forskel, og for 1690—91 er der kun fundet to eksempler på, at kancelliprotokollen har givet meddelelse om indgivelsen til konseillet. I 1690 kom et andragende fra Grev Ahlefeldt til drøftelse i kancellikollegiet, idet nogle langelændere havde gjort gældende, at Danske Lov og jagtforordningen af 1688 med dens almindelige bestemmelser i visse henseender måtte have ophævet de jagtprivilegier, som kongen i 1674 havde givet grev Ahlefeldts far. Imod denne opfattelse protesterede Ahlefeldt, og kancellikollegiet gav ham ret med den begrundelse, at hverken loven eller forordningen havde tilsigtet at berøve nogen deres privilegier. I kollegiets protokol er indført: »Herom indgav kancellikollegiet sin allerunderdanigste relation til Hans kgl. Majestæt, som i geheimekonseil til videre ekspedition skulle foretages.«²

¹ Hvad angår optællingerne henvises til den skematiske oversigt i bilag 1.

² DKprotokol nr. 19, 26. maj 1690 fol. 276 v. ff., gcprot. 11. juni 1690 fol. 4 v. f.

Det andet eksempel er fra 1691, da forvalteren af dronnin-gens gods i Stevns herred i et andragende klagede over den skade, som en bestemmelse i den gældende stuttorforordning gjorde bønderne, og i en påskrift på andragendet meddelte stiftamt-manden, at dette var tilfældet over hele Sjælland. I sin indstil-ling til kongen foreslog kancellikollegiet, at den pågældende bestemmelse ændredes med virkning for samtlige bønder i *hele Danmark*. I kancelliprotokollen er da indført »dette vil foreta-ges i geheimeconseil. Udleveret til obersecr. Moth.«¹

Disse to eksempler er langt vanskeligere at tolke end de tilsvarende i de næste år. Det første fra 1690 tyder på, at kolle-giet har modtaget en særlig meddelelse om, at sagen skulle i conseillet, og det andet på at kollegiet selv har fundet pro-blemet egnet dertil, men der kan ikke drages sikre slutninger ud fra to sådanne enkelttilfælde. Kilderne peger på, at det i 1690—91 ikke var sædvanligt for kancellikollegiet selv at sende sager til conseillet, men at kongen i de øvrige 17 tilfælde har truffet afgørelsen om indgivelse til geheimeconseillet, da kolle-giets forslag til beslutning er refereret ham. Dette svarer ganske til den praksis, der ifølge Slange indledtes 1680. At kollegiets eget initiativ har været en sjælden ting, sandsynliggøres også ved, at det var kancelliets chef, oversekretæren, som fik sagens akter udleverede til behandling i conseillet, mens det i 1692—93, da benyttelsen af geheimeconseillet steg, var kollegiets i anci-ennitet yngste medlem, assessor Søren Rasmussen, som tog vare på dokumenterne.

Med året 1692 kommer en voldsom ændring. Allerede i januar 1692 behandler conseillet 11 sager fra kancelliets om-råde — hvoraf dog nogle har været drøftet i kollegiet året for-ud — og årets totaltal for kancellisager er ikke mindre end 60. Også på et andet område ses en tydelig forandring i forhold til de to foregående år, nemlig deri, at sager, der givetvis hører til Danske kancellis administrationsområde, går udenom kan-cellikollegiet og i conseillet, ganske sikkert uden at have været

¹ DKprotokol nr. 20, 20. april 1691 fol. 230 v. f., gcprot. 13. maj 1691 fol. 27 r. f.

behandlet i andre kollegier eller i kommissioner. Dette ses allerede i februar. Eksempler herpå er den tidligere nævnte sag om de to småpigens angiveri, en mordsigtelse og en redegørelse for salget af et dødsbo,¹ der alle blev indgivet af byfogden i København Frederik Eisenberg. Politimester Rasch's memorialer går i de fleste tilfælde gennem kancelliet, men der ses dog eksempler på, at de går lige til konseillet,² ligesom den bergensiske magistrats ansøgning om benådning for to tyve.³ Der findes også tilfælde, hvor privates ansøgninger er nået til konseillet udenom kancellikollegiet, således en ansøgning om udlevering af dokumenter fra kancelliet,⁴ og suppliken fra Ingeborg Seefeldts »venner«, der vil have kongen til at gribe ind i hendes nye ægteskab.⁵ Adskillige flere eksempler kunne gives.

Parallelt med den store stigning i antallet af kancellisager, der behandles i konseillet og med det markerede skifte i indgivelsesmåden fra kabinetssekretariatets side, karakteriseres konseillets virksomhed ved, at der i 1692 foretages 10 sager fra det andet område, som geheimekonseilprotokollen dækker, nemlig generalprokurørembedet. I 1690—91 blev der ikke fundet en eneste.⁶

I Danske kancellis forhold til konseillet ses endnu en vigtig forandring, nemlig en stigning i antallet af sager, der i kancelliprotokollerne er betegnede som konseilsager. Det første eksempel er behandlet i kancellikollegiet 30. juni 1692 og i konseillet 25. oktober. Året igennem findes ialt 12 sådanne tilfælde⁷

¹ Gcprot. 26. feb. 1692 fol. 51 v. f., *ibid.* 8. april 1692 fol. 53 v. f., *ibid.* 9. juli 1692 fol. 82 v. ff.

² *Ibid.* 11. okt. 1692 fol. 126 v. ff., *ibid.* 7. dec. 1692 fol. 153 r. f.

³ *Ibid.* 25. maj 1692 fol. 61 r. f.

⁴ *Ibid.* 26. feb. 1692 fol. 50 r. f.

⁵ *Ibid.* 25. maj 1692 fol. 67 r. f.

⁶ Generalfiskalsagen mod Bornholms amtmand, foretaget 26. aug. 1691, er indgivet af DK. Sagen mod Hellegaard, 7. dec. 1692, er ikke regnet til generalprokurørembedet, fordi kommissionen nedsattes efter DKs indstilling.

⁷ De øvrige er: DKprotokol nr. 21, 30. juni 1692, fol. 310 v. og 7. juli 1692 fol. 320 r., hvortil svarer gcprot. 25. oktober 1692 fol. 135 v. f. og 136 v. ff. DKprotokol nr. 22, 4. aug. 1692 fol. 41 v. f., 4. aug. 1692 fol. 44 r.,

imod eet hvert af de foregående år, hyppigt med vendingen »dette skal foretages udi geheimekonseil. Udleveret«, nemlig til yngste assessor Søren Rasmussen, der regelmæssigt udtog akterne fra kancelliets pakker, så de kunne være parate til konseilmødet. Tilskrifternes form tyder på, at kancellikollegiet i 1692 (og 1693) har haft bemyndigelse til efter visse retningslinier at indgive sager til konseillet. At kongens interesse for konseillet, i hvert fald hvad angår Danske kancellis og generalprokurørembedets administrationsområde, var betydeligt øget, ses af antallet af forretninger, og det er en naturlig følge af denne øgede interesse at give kancelliet de nye eller udvidede indgivelsesrettigheder, hvorpå antallet af tilsskrifter peger. En forståelig følge af stigningen er det, at yngste kollegiemedlem får det faste hverv at befordre sagerne fra kancelli til konseil. I en tid, hvor der sjældent gik sager fra kancelli til geheimekonseillet, kunne denne bestilling bestrides af oversekretæren en passant, men da konseillet udviklede sig til en fast virkende institution, blev arbejdet i betragtning af dets ekspeditions-mæssige karakter for stort til en oversekretærs kostbare tid.

I året 1692 er kancellisager altså sendt i geheimekonseillet dels direkte fra kabinetssekretariatet, dels gennem og af kollegiet, og dels må kongen i en række tilfælde have valgt at afgøre den ham af oversekretæren refererede sag i konseillet. Om oversekretæren ved disse lejligheder har udøvet nogen forslagsret, kan ikke ses.

Året 1693 bringer en betydelig nedgang i antallet af sager fra Danske kancelli og et noget mindre fald i forretninger fra

22. aug. 1692 fol. 54 v. f., 13. okt. 1692 fol. 115 r. f., 3. nov. 1692 fol. 155 v. og 1. dec. 1692 fol. 197 r. f., hvortil svarer gprot. 11. okt. 1692, fol. 116 r., 11. okt. 1692 fol. 116 v. ff., ibid. 7. dec. 1692 fol. 148 r. ff., 7. dec. 1692 fol. 152 r. ff., 7. dec. 1692 fol. 151 r. ff. og ibid. 7. dec. 1692 fol. 157 r. f. — Til disse otte sager kommer følgende tre, der først nåede i konseil i 1693, nemlig: DKprotokol nr. 22, 8. dec. 1692 fol. 212 v. f., ibid. nr. 22, 8. dec. 1692 fol. 223 r., ibid. nr. 22, 15. dec. 1692 fol. 231 r. f., hvortil svarer: gprot. 17. feb. 1693 fol. 174 r. ff., ibid. 15. marts 1693 fol. 199 v. ff., ibid. 15. marts 1693 fol. 205 v. f. — Endelig må medregnes DKprotokol nr. 22, 8. dec. 1692 fol. 223 v., der ikke ses i gprot. Dette diskuteres nedenfor.

generalprokurørembedet, der behandles i konseillet. Tallene er nu henholdsvis 29 og 4, men de kan ikke i sig selv tages som udtryk for nogen mindsket principiel interesse fra kongens side. En væsentlig årsag er nemlig den, at Christian V var optaget andetsteds, med angrebet på Ratzeburg¹ og hvad dermed fulgte. Kongen forlod København 22. juni² efter trods forberedelserne at have holdt konseilmøde over indenlandske sager 12. juni og først 12. oktober³ vendte han tilbage til hovedstaden, hvor han holdt et konseilmøde over danske sager den 29. december.⁴

Til trods for faldet i det totale antal kancellisager, der blev foretaget i geheimekonseillet, viser 1693 en stigning i antallet af suppliker, der i kancelliprotokollen betegnes som konseilsager. Ikke mindre end 16 sådanne suppliker er fundet, men heraf ses kun syv virkelig foretaget i konseillet.⁵ Af de resterende 9 er tre gået fra kancellikollegiet så sent — 27. april — at de venteligst først kunne nå at blive foretagne i konseillet på et tidspunkt, hvor kongen var fraværende fra København i anledning af angrebet på Ratzeburg, og der af den grund ikke holdtes konseil i danske sager. Fire har kancellikollegiet afleveret så sent, fra 16. oktober og fremefter, at den sædvanlige 3—4 måneders ventetid ville udskyde dem til behandling efter nytår 1694, og i 1694 holdtes der i det hele taget ikke konseil over kancelliets anliggender, hvilket forhold drøftes nedenfor. Tilbage bliver to sager fra henholdsvis februar og marts 1693, hvortil slutter sig et tilfælde fra 8. december 1692,⁶ der også

¹ Herom i Franz v. Jessen: En Slesvigsk Statsmand. I. Dansk Udenrigspolitik i Tiden 1680—1703. (Kbh. 1930), s. 192 ff.

² Dagb. 22. juli 1693, GA VII, s. 38.

³ Ibid. 12. okt. 1693, GA VII, s. 57.

⁴ Gcprot. fol. 258 r. ff.

⁵ DKprotokol nr. 22 20. feb. 1693 fol. 346 v. f., ibid. nr. 22 9. jan. 1693 fol. 267 r. ff., ibid. nr. 22 22. jan. 1693 fol. 278 r. f., ibid. nr. 23 2. marts 1693 fol. 31 r. f., ibid. nr. 23 16. marts 1693 fol. 38 v. ff., ibid. nr. 23 9. juni 1693 fol. 296 v., ibid. nr. 24 18. dec. 1693 fol. 61.; hvortil svarer gcprot. 13. marts 1693 fol. 179 r. f., ibid. 15. marts 1693 fol. 204 r. f., ibid. 15. marts 1693 fol. 202 v. ff., ibid. 30. april 1693 fol. 208 v. f., ibid. 12. juli 1693 fol. 230 v. f., ibid. 12. juli 1693 fol. 231 v., ibid. 29. dec. 1693 fol. 261 v. ff.

⁶ Data og kildesteder er: DKprotokol nr. 22, 8. dec. 1692 fol. 223 v.,

burde være behandlet i konseillet tidligt i 1693, bl. a. fordi en sag fra samme dato ses at være kommet så vidt. Da geheimekonseilprotokollen netop i denne periode er ført overordentlig regelmæssigt, mener jeg, at disse tre sager ikke er kommet til behandling i konseillet på trods af den oprindelige bestemmelse, men nogen forklaring på, hvorfor der er skiftet mening og i hvilket administrationsled dette skifte er sket, kan jeg ikke give.

Formen for tilskrifterne i kancelliprotokollen såvel som ekspeditionsmåden er ganske den samme som i 1692.

Den i 1692 indledede praksis med at sende sager fra kancelliets arbejdsområde direkte i konseillet uden først at høre kancellikollegiet fortsatte i 1693.¹

Udkastet til konseilinstruks af 8. december 1692.

Årene 1694 og 1695

Geheimkonseillet var i slutningen af året genstand for kongens overvejelse. Det ses af en bemærkning, som i december 1693 er indført i hans dagbog: »Den 8. lod vi nogle artikler projektere til en instruktion for vort konseil, og fandt vi for godt at lade det fundere sig på Kongeloven, så som den ej endnu har været læst udi vort geheimkonseil.«² Spørgsmålet er da, om vi har nøjere kendskab til dette udkast og om det er blevet sat i kraft. Begge disse spørgsmål er blevet besvaret benægtende.³

Der findes imidlertid på Rigsarkivet en tysk koncept til instruks for geheimkonseillet⁴ — uden dato og underskrift —

ibid. nr. 22, 13. feb. 1693 fol. 335, ibid. 17. marts 1693 fol. 71 r. f., ibid. nr. 23, 27. april 1693 fol. 170 f., ibid. nr. 23, 27. april 1693, fol. 177 r., ibid. nr. 23, 27. april 1693 fol. 173 v. ff., ibid. nr. 23, 16. okt. 1693 fol. 580 v. ff. (cfr. ibid. nr. 24, 18. dec. 1693 fol. 65 r. ff.), ibid. nr. 23, 20. nov. 1693 fol. 703 f., ibid. nr. 23, 20. nov. 1693 fol. 719 v. f., ibid. nr. 24, 27. nov. 1693 fol. 31 r. f.

¹ Et eksempel er geprot. 17. feb. 1693 fol. 176 v. f., Christian Rudolph Müllers supplik af 14. feb. 1693, der ikke kan have været behandlet på kancellikollegiemøder, da der ikke holdtes nogen 14.—17. feb. 1693.

² Dagb. 8. dec. 1693, GA VII, s. 70.

³ Christiansen II, s. 107.

⁴ RA. Koncept til Instruktion for Geheimkonseillet ... U. Dat. I pak-

som også kendes i en trykt udgave ved Ad. Chr. Gaspari fra 1786.¹ Koncepten er skrevet af Tyske kancellis oversekretær, konseilsekretæren Thomas B. von Jessen og er forsynet med Christian V's egenhændige rettelser,² hvilke vel er uvæsentlige, men dog viser, at kongen har beskæftiget sig med forslaget. Gasparis ovenfor nævnte instruksudkast er placeret efter instruksens af 1703 og i indholdsfortegnelsen regnet til Frederik IV's regeringstid, skønt der i § 1 tales om Frederik III som udstederens far, hvorfor det altså må have været fra Christian V's tid.³ N. D. Riegels anbragte instruksens i året 1700 og i en dansk oversættelse fra den hos Gaspari trykte, der givetvis var hans eneste kendskab til sagen. For at gøre sin datering holdbar, har Riegels da ændret i § 1 til »Vores højsalige farfader, kong Frederik den Tredie.«⁴ Gasparis fejlplacering er allerede bemærket af A. D. Jørgensen,⁵ og derefter har A. V. Secher⁶ søgt at bestemme instruksens udstedelsestid.

Secher, der ikke har bemærket oplysningen i dagbogen af december 1693, søger naturligt nok efter holdepunkter i selve instruksens tekst og mener at finde sikker grund i § 7, der siger: »In den Commerce-Sachen soll uns im Nahmen der desfalls verordneten, und hinführo weiter zu verordnen stehenden Commission, von demjenigen Unserer Geheimen Rätthe, dem Wir die Ober-Inspection über das Commerce-Wesen insonderheit anbetrauet, und hinführo anbetrauet werden, die Nothdurft nach und nach referiret, und auch der Commission allerunderthä-

ken »Geheimkonseilet. Kgl. Ordre og Instruktioner, koncepter til betænkninger og ordre, eder, ckstrakter og fortegnelser 1676—1768«.

¹ A. C. Gaspari: *Urkunden und Materialien zur nähern Kenntniss der Geschichte und Staatsverwaltung Nordischen Reiche. I* (Hamborg 1786), s. 31.

² Identificerede af Rigsarkivet.

³ N. D. Riegels: *Udkast til Fierde Friderichs Historie efter Hojer. I.* (Kbh. 1795), s. 202.

⁴ Påvist af Secher, s. 103.

⁵ A. D. Jørgensen: *Sonderjyllands indlemmelse i den danske krone 1721.* H. T. 5. r. V (Kbh. 1885), s. 161.

⁶ Secher, s. 103 f.

nigste Vorschläge und Bedenken zu weiterer Verordnung aller-
underthänigst überliefert werden.«

Denne paragraf sigter efter Sechers mening til rådstuekommissionerne, hvis protokol begynder 2. september 1690. De to nærliggende indvendinger, nemlig at kommercekollegiet på dette tidspunkt endnu eksisterede, men at der findes en særlig kommission for kommercesager af 4. juli 1693, afviser han ved om kommercekollegiet at sige, at dette, der først forsvandt 1691, næppe i de sidste år har haft meget at gøre, og at rådstuekommissionerne muligvis har villet unddrage det en del af dets forvaltningsområde. Om kommissionen af 4. juli 1693 mener han ikke der kan være tale, thi den udaterede instruks forudsætter, »at der i slige sager vil være at nedsætte en række kommissioner, en for hver sag. Hvis dette ikke var tilfældet, ville det indskud: »und hinführo weiter zu verordnen stehenden« være overflødigt.« Dette passer derimod på rådstuekommissionerne, og Secher anser det derfor for sandsynligst, at stødet til påbegyndelse af begge protokolrækker — dvs. geheimekonseilprotokollen og rådstuekommissionsprotokollen — netop blev givet ved udstedelsen af denne konseilinstruks, som altså må placeres i 1690.

Den del af Sechers argumentation, der omhandler kommercekollegiet, lyder efter min opfattelse rimelig, men der foreligger ikke i den trykte litteratur mulighed for at kontrollere teorien. Mod forkastelsen af kommissionen af 4. juli 1693 kan der derimod rettes den indvending, at ordene »hinführo weiter zu verordnen stehenden« skal ses parallelt med »und hinführo anbetrauet werden«, der naturligvis ikke betyder, at kongen vil udnævne en ny overinspektion over kommercevæsenet for hver enkelt sag, men blot at instruksen er til den eller dem, som til enhver tid har den relevante funktion, og ikke til navngivne personer. Vendingen svarer f. eks. til ordene i instruksen for Holmens admiral af 11. marts 1690: »som nu er eller herefter kommendes vorder.«¹ »Hinführo weiter zu verordnen stehenden« betyder

¹ GA II, s. 286.

da blot, at kongen reserverer sig bestemmelsesretten m.h.t. kommissionens fremtid.

Dertil kommer, at Secher har overset den ejendommelighed, som instruksudkastets § 3 ville være, hvis hans datering skulle godtages, altså hvis udkastet skulle være tidligere end 1. maj 1690, på hvilken dag geheimekonseilprotokollen jo hævder at være påbegyndt. § 3 drejer sig om Danske kancellis forhold til konseillet og siger, at kongens »p. t. Canzler, oder demjenigen, dem Wir die Beobacht- und Verrichtung solcher Funktion allernädigst auftragen werden« samt oversekretæren skal forelægge kongen, hvad de finder det nødvendigt at lade foretage i konseillet. Det ejendommelige er, at vicekansleren slet ikke er omtalt i denne paragraf — iøvrigt heller ikke andetsteds i instruksen — skønt han netop varetog det arbejde i kancelliet, som egentlig burde bestrides af kansleren, men som denne var fritaget for. § 3 går simpelthen ud fra, at der ikke findes nogen vicekansler. Denne stilling eksisterede fra 1668 til 1672 og fra 1676 til Michael Vibes død.¹

Der kan gives adskillige grunde for, at instruksudkastet ikke kan være skrevet i Griffenfeldts tid, bl. a., at von Jessen, der 1673 trådte i statens tjeneste, tilbragte sine to første embedsår ved rigskammerretten i Speyer, derefter fra 1675 til 1677 var ansat ved kancelliet i Glückstadt, 1677 ansattes i Tyske kancelli i København og først to år senere fik den stilling som geheimekonseilsekretær, der forklarer, at han har skrevet koncepten.² Koncepten må altså være skrevet efter Michael Vibes død. Og denne den sidste vicekansler i Danske kancelli døde 1. maj 1690,³ samme dag som geheimerådsprotokollen meddeler at være indrettet. Den mulige sammenhæng mellem disse to begivenheder har jeg iøvrigt ikke kunnet finde.

Dette peger altså hen mod, at koncepten er skrevet efter 1. maj 1690, og vendingen om kommercekommissionen indicerer et tidspunkt senere end 4. juli 1693, hvorved kongens

¹ Kringelbach, s. 114 f.

² En Slesvigsk Statsmand I, s. 67, 73, 78 f., 88.

³ Datoen er sikker, cfr. dagb. 1. maj 1690, NyHT I, s. 515.

bemærkning 8. december 1693 får aktualitet. I denne dagsbogsnotits oplyste kongen som nævnt om projektet, at han havde ladet »det fundere sig på Kongeloven, så som den ej endnu har været læst udi vort geheimekonseil.« Til dette svarer ganske instruksudkastets to første paragraffer, der pålægger råderne at antage Kongeloven som ledetråd for deres rådgivning, og bestemmer at nuværende og fremtidige konseilmedlemmer samt oversekretærerne skal aflægge ed på Kongeloven, som desuden to gange om året skal oplæses i geheimekonseillet.

Der kan ikke være tvivl om, at kongens dagsbogsnotits af 8. december 1693 drejer sig om den besvarede koncept.

Udkastet nævner som områder, hvorfra der kan indgives sager til eventuel konseilbehandling først Danske og Tyske kancelli¹ m.h.t. retsvæsen, håndhævelse af god politi og iagttagelse af udstedte forordninger samt forhandlinger med udenlandske ministre. Kammersagerne nævnes også, ligesom militære forhold såvel til lands som til vands og endelig kommerce-sager, der indgives af den tidligere nævnte kommission. Derimod nævnes hverken civile søfartssager eller generalprokurøren. Om sager fra kancellierne og kammeret nævnes udtrykkeligt, at kansleren, oversekretærerne eller kammerets chef skal referere kongen, hvad der efter deres mening nødvendigvis skal i konseillet, og det underforstås at kongen selv vil træffe den endelige bestemmelse om den eventuelle forelæggelse for geheimekonseillet. Specielt nævnes at norske civilsager skal forelægges af statholderen, når han er tilstede. Militære sager skulle indgives af generalfeltmarskallen eller generaladmiralen eller deres stedfortræder eller overkrigssekretæren »so ofte Wir es für nöthig oder gut befinden, Sie deshalben ad Consilium zu convociren.« Disse militærpersoner og administrationsledere skulle altså ikke selv indstille sagerne til konseilbehandling. Fra kommercekommissionen skulle der refereres efter behovet.

¹ At der tænkes på begge kancellier fremgår foruden af den kendsgerning, at kansleren havde overinspektion over såvel Danske som Tyske kancelli også af, at der tales om oversekretærer i flertal.

Geheimekonseilmedlemmernes mening kunne afgives skriftligt eller mundtligt efter kongens befaling og han traf derefter beslutning.

Sammenlignet med de oplysninger, som kancelliprotokollerne har ydet om den tidligere form for indgivelse til geheimekonseillet, betegner instruksforslaget en indskrænkning ved at den indgivelsesret, som kancellikollegiet havde haft i hvert fald i 1692 og 1693 nu forsvandt. Herefter skulle oversekretæren — kansleren var jo fritaget for de daglige forretninger — foreslå kongen hvad der burde i konseillet. Det er muligt, men ubeviseligt, at oversekretæren tidligere har haft denne ret, men i alle tilfælde forbeholdt kongen sig efter instruksens enebestemmelsesretten og fratog kollegiet dets beføjelser i så henseende. Efter instruksens ville praksis blive meget lig den, der ifølge Slange indledtes 1680.

Vi har ikke nogen underretning om dette instruksudkasts skæbne. Hverken den på rigsarkivet opbevarede koncept eller det hos Gaspari trykte udkast er underskrevet, og kongens dagbog talte kun om et projekt. Det nævnes overhovedet ikke sidenhen, og det er ikke tilladeligt uden videre at antage instruksens sat i kraft. Man kan da have den tanke, at en antydning om hvad der skete med instruksudkastet måske kunne læses ud af geheimekonseillets fortsatte udvikling i de næste år.

Vi ser da, at konseilprotokollen, der skulle dække i hvert fald sager fra Danske kancellis og generalprokurørembedets område, er tom i hele året 1694. I 1695 findes i juli—august—september 5 sager alle indgivne af Dansk kancelli og genfundne i kollegiets protokoller. Derefter tier konseilprotokollen ganske. Kancelliprotokollerne nævner ikke geheimekonseillet fra og med nytår 1694. Kongens dagbøger har i 1695 skiftet karakter og kan da ikke bruges som kontrolmiddel, men derimod er de i 1694 ført efter det gamle princip og burde — omend i tilfældigt udvalg — indeholde danske konseilsager, hvis sådanne havde eksisteret. I dagbogen for 1694 findes da nogle udenlandske forretninger, der er foretagne i konseillet, en finanssag, en prisesag og tre tyske sager, men ingen danske eller generalpro-

kurørsager. Heller ikke i den tysksprogede protokol ses danske sager.¹

Det er på dette grundlag berettiget at antage, at konseillet ikke fik forelagt sådanne sager i 1694, og sandsynligt at der i 1695 kun indgaves de omtalte fem. Protokollernes tavshed må da ses i lyset af instruksens bestemmelse om, at kongen nu alene kontrollerede indgivelsen af sager til konseillet, og at der ikke er indført sager i konseilprotokollen i 1694 viser altså, at kongen ikke har ønsket sager indbragt for konseillet. I vor viden om Danske kancellis forhold til konseillet efter nytår 1694 er der da intet, der strider mod at instruksens er sat i kraft, mens kancelliprotokollerne taler for dette. Det er herefter min opfattelse, at udkastet er blevet en virkelig instruks med gyldighed fra nytår 1694, og det udtrykker kongens ønske om en betydelig beskæring af konseillets deltagelse i sager fra Danske kancellis område.

¹ Her er kun taget stikprover, idet månederne januar, juni og december 1694 samt marts 1695 er gennemgået.

Bilag 1

Sammenstilling af den dansksprogede geheimekonseilprotokol med de fra dagbøgerne kendte indenrigske konseilsager. I venstre kolonne markerer »i« at sagen er anset for ikke-placerbar, »u« at den er placerbar udenfor Danske kancellis område, »DK« at den enten selv i ekstrakten oplyser at henhøre under Danske kancelli eller at den er fundet i Danske kancellis protokoller. »k« betegner, at den pågældende sag i Danske kancellis protokol er forsynet med en tilskrift, der viser, at den skal foretages i konseillet. Sager uden særligt mærke er ved hjælp af det i hovedteksten anførte materiale bestemt som liggende under Danske kancellis område.

»gp« = generalprokurør. »kom« = kommission.

Geheimkonseilprotokol

Dagbog

1690

15.—17. maj

DK forkortelse af retssager
DK namsdommes eksekution
DK flygtede fallenter

11. juni

k DK Ahlefeldts jagt
DK bækkenbreve
u kom. mål og vægt

11. juni

adskillige betænkender af DK

29. juni

norske militie; mål og vægt

8. august

DK silke- og fløjlsvæverne
DK jus patronatus
DK Nykøbing F. skole og hospital

15. november

DK priseproblem

12. december

DK bryggerlavet
DK silke- og fløjlsvæverne

Geheimkonseilprotokol	1691	Dagbog
<i>13. maj</i> k DK stuttorforordning u kom. om kanalens rep. i rådstuekom. om Winterfeldt u kom. om højesteretsdom over Jens Hellegaard		<i>13. maj</i> provianthusets forpagtning kanalen og andre indenlandske
— <i>maj</i> kom. om Helsingørs forhold DK rådstuekom. om Færøerne		
<i>29. juni—25. juli</i> DK tiendesag		
<i>12. august</i> u kom. fortifikationskatten		<i>12. august</i> fortifikationskatten
<i>20.—29. august</i> DK glasmanufakturets indførselsret		<i>25. august</i> prisesag
<i>26. august</i> DK sag mod Bornholms amtmand DK klage fra Ringkøbing magistrat DK dødsbosag		
		<i>21. september</i> lurendrejari
		<i>7. oktober</i> reglementet forandringer hos kommissariatet
		<i>15. oktober</i> reglementet og kammervæsenet
		<i>12. november</i> finanserne og reglementerne

Geheimekonseilprotokol

Dagbog

19. november
finanserne

3. december
kammerinstruksen
landkommissariernes afskaffelse

10. december
søstaten og krigsreglementet

1692

15. oktober 1691—19. januar
1692

DK fremgangsmåde ved klager
over politiet.

15. januar

DK silke- og fløjlsvæverne
DK skolefolks fortrinsret til
kapellanstillinger
DK mageskifter af gejstligt
gods
DK retsbedsmænd og arve-
skifter
DK hattemagerlavet
u Holger Pax m. f. forkøbsret
til vrag

15. januar

Plessen i ed

22. januar

u vicegp Bornholms amtmand
DK savværksprivilegier
u Københavns handlende m. fl.
toldordonnancen
DK byfogder brugt til toldop-
pebørsel

24. januar

rentekammermemorial
om toldforpagtning

Geheimkonseilprotokol

29. januar
 DK den tyske kirkes gravsteder
 u gp stiftamtmanden i Trond-
 hjem
 DK hospitaler
 DK depositum i dødsbo

26. februar
 i politiens tilforordnede: for-
 prang
 politiens tilforordnede: Kø-
 benhavns tiggere
 DK benådning for dødsdom
 Holger Parsberg m. fl. benåd-
 ning for dødsdom
 Oliger Pauli dokumentudleve-
 ring fra Danske kancelli
 DK arvesag
 byfogden falsk angiveri
 DK klage over præst i Nyk. F.
 DK om amtskriver der vil ordne
 arveskifter

8. april
 byfogden mordsag
 u gp overhofretsdom over sølv-
 værksarbejdere
 u gp præsidenten i Trondhjem

25. maj
 DK tiendesag
 DK politimesteren om brænde-
 handel
 DK benådning for dødsdom
 u admiralitetskollegiet prisesag
 i Jochum Becks arvinger måske
 kgl. forkøbsret

Dagbog

29. januar
 Elslethtolden

6. februar
 Elslethtolden

26. februar
 justits og politi

8. april
 danske og norske sager

28. april
 kredit

25. maj
 dansk-norske justits- og
 politisager

Geheimsekonseliprotokol

Dagbog

Bergens magistrat om formildelse af tyveridom
 DK borgmesteren i Varde
 DK Københavns børsordonnans
 u biskop Bagger catedraticum-afgifter
 Ane Pelts arvinger om savværksprivilegier
 u rådstuekom. om nordenfjeldske toldforpagtning
 Johan Rantzau m. fl. Ingeborg Seefeldts nye ægteskab
 DK regulativer for uregulerede erhverv
 DK præsts ansøgning om kapellan m. v.
 DK sjællandske skomageres klager
 i Niels Friis kirkesalg
 DK Niels Friis købs- og inkorporationsrettigheder.

28. juni

rådstuekom. om bergensiske ansøgninger om slækkelse i byggeforordningerne

1. juli

i Det kgl. ridderlige Akademis patroner med forslag om finansiering
 kom. om kræmmerlavet
 u rådstuekom. om told

9. juli

u vicegp arrest i bo
 kom. Abraham du Pres contra Jacob Abensur
 byfogden solgt dødsbo
 u sølvværksarbejdere pardon

9. juli

adskillige indenlandske sager

Geheimsekretariatets protokol

Dagbog

DK Karen Jensdatter slået
med spade
DK kom. Københavns vand-
forsyning
u højesteret ekstrakt af vota i
livssag

18. juli
krigsfiskalens memorial

28. august
u gp tekniske ændringer i sit
embedes forhold

14. september (i Glückstadt)
Pinnebergske sager
den oldenborgske kommission
og fogden Bernitz

10. oktober
adskillige indenlandske sager
med Moth

11. oktober
k DK benådning for dødsdom
Kirsten Nielsen arvesag
k DK arvesag
kom. ang. byggeforordningerne
u kom. om told
u Nicolai Jansen Arf besværing
over toldere
u Nicolai Jansen Arf om sin
Guinea-handel
Politimesteren om optøjer i
kirke
i Politimesteren om mål og vægt
i Kbhvn.
Det ostindiske kompagnis direk-
tion om dets sag med Mouritz
Hartmann

25. oktober
Peter Worm dispensation fra
byggeforordningerne

25. oktober
justits og politi

Geheimsekonselprotokol

Dagbog

DK Rys sup. om markeder
 DK klage over skiftekommissarier
 DK arvesag
 DK vedligeholdelse af bro i Jylland
 k DK det hakeske testamentes krav på Ribe
 k DK arvesag
 DK lønning af fattigforstanderens oldermand
 u Københavns magistrat prisfald på huse m. m.
 toldforpagter Kruse brydning af toldsegl

21. november

udmøntning i Glückstadt

29. november

forsyninger til og fra den oldenborgske fæstning

1. december

fæstningernes bygning og reparation
 krigsfiskalens sag

3. december

u rådstuekom. hvalfiskeri m. m.

7. december

u gp købstadsrejse
 k DK arvesag
 DK benådning for dødsdom
 k DK ægteskabsansøgning
 k DK formynderskabssag
 Politimesteren jødernes forhold
 u kom. anklagerne mod proviantforvalter
 i Joan Siverts m. fl. købsret til vareparti
 DK tiendesag

7. december

indenlandske justits og politi

Geheimsekonsilprotokol

Dagbog

moratorium
u rådstuekom. udførsel af korn
i rådstuekom. forprang med korn
k DK arvesag

9. december
holstenske justits og politi

24. december
u rådstuekom. om møntvæsenet

31. december
prisesag

1693

10. januar
DK Det ostindiske kompagni
og Mouritz Hartmann

9. februar
i Biskop Bagger om reformerts
omvendelse og frafald
kom. om Eiler Holcks skil-
missesag
u kom. om havnens reparation

9. februar
politisager

17. februar
k DK om vornedskab
u kom. om Trondhjems fhv.
præsident
i Trondhjems nye præsident vil
indtræde i sit embede
Slotspræst Christian Müller
gældsarrest

13. marts
u rådstuekom. om havne- og
vejskat i København
k DK dokumentudlevering
i Marcus Giøe m. fl. den hol-
landske residents gudstjene-
ste og Chr. Vs undersætter

Geheimkonseilprotokol

Dagbog

15. marts

u kom. om småmønt
 u rådstuekom. om toldvæsen
 u rådstuekom. om handelens
 lettelse i København
 DK færgefarten Aarhus-Ka-
 lundborg
 u rentekammer toldvæsen
 u Trondhjems magistrat told-
 væsen
 u Jappe Appis toldvæsen
 k DK ægteskab i forbudte led
 DK gælds fængsel
 DK tiendesag
 k DK strid mellem rytterbønder
 og oberst
 k DK skal ejendomsstrid for
 overretten
 u gp sønderfjeldske skovinspek-
 tør m. fl.
 k DK dokumentudlevering fra
 Kbh.s magistrat

15. marts

justitssager

19. marts

i Marcus Giøe m. fl. den hol-
 landske residents gudstjene-
 ste
 Facultas Theologica Eiler
 Holcks skilsmisseg

19. marts

separationen af kammer og kan-
 celli
 adskillige justitssager

21. marts

(forordningen om rangen pub-
 liceret. Har været for i kon-
 seillet).

30. april

k DK præsts ulovlige ægteskab
 DK Varde borgerskabs klage
 over kommissarier
 Winterfeldt skal kommissions-
 dom i egen sag for højesteret

Geheimkonseilprotokol

Dagbog

DK arvesag
u toldforpagter Kruse Helsing-
ørs klage

8. maj
i gp m. fl. fattige sjællandske
præsteenkers underhold
kom. om gældskrav
u kom. om grundskatten
u vicegp dødsdømt skattefor-
pagter
i rådstuekom. almuens lettelse
i Norge
DK Københavns slagterlav
u rentekammer konsumtionen i
Odense

8. maj
justitssager

5. juli
krigskommissær Ernst v. Felden

12. juli
DK testamentesag
k DK benådning for bigami
k DK ægteskab i forbudte led
u rådstuekom. Handelens let-
telse i Kbh.
u gp købstadsrejse

12. juli
indenrigske og justitssager

29. december
Kingos strid med Winterfeldt
i Marcus Giøe m. fl. den hol-
landske residents gudstjene-
ste
k DK byfogden i Maribo

30. december
kommandanten i Kristianssand

1694

12. januar
reduktion af reglementerne

Geheimkonseilprotokol

Dagbog

23. marts
udmøntning i Glückstadt

28. august
prisesag
Rendsborgs privilegier

1695

1. juli (ikke ført)
DK benådning for dødsdom

10. august
DK generalfiskalsag
DK byggesag
DK soldaters ulovlige kørsel i
Kbh.

23. september
DK pengeudførsel til hertug-
dømmerne

Bilag 2

Systematisk oversigt over de fra dagbøgerne kendte indenrigske konseilsager, der ikke findes i den dansksprogede geheimkonseilprotokol. + angiver, at sagen findes i de tysksprogede protokoller fra 1692—96, ÷ at den ikke findes der og ? at den ikke kan identificeres med sikkerhed. Da forretningernes administrative placering af og til kan være tvivlsom, er i sådanne tilfælde alternativet angivet i parentes.

Finansielle og økonomiske

1691

- 12. juni: nordenfjeldske toldforpagtning
- 7. oktober: reglementet m. m.
- 15. oktober: reglementet
- 4. november: reglementet og kammervæsenet
- 12. november: finanserne og reglementerne
- 19. november: kammer og finans
- 3. december: kammerinstruksen m. v.
- 10. december: søstaten og krigsreglementet

1692

24. januar:	toldforpagtning	+
29. januar:	Elsflehtolden (tysk?)	+
6. februar:	Elsflehtolden (tysk?)	÷
28. april:	kredit	÷
21. november:	udmøntning i Holsten	+

1693

19. marts:	separation af kammerets og kancelliets forretninger (DK?)	÷
------------	---	---

1694

12. januar:	reglementerne	÷
23. marts:	udmøntning i Holsten	+

Sø- og landmilitære

1690

29. juni:	norske militie	
-----------	----------------	--

1691

13. maj:	provianthusets forpagtning	
7. oktober:	forandringer ved kommissariatet	

1692

18. juli:	krigsfiskal Sucaus memorial	÷
29. november:	forsyninger til og fra den oldenborgske fæstning	÷
1. december:	fæstningernes bygning og reparation	÷
1. december:	krigsfiskal Sucau	÷

1693

5. juli:	krigskommissær Ernst v. Felden	÷
30. december:	kommandanten i Kristianssand	÷

Tyske kancelli

1692

29. januar:	Elsflehtolden (rtk?)	+
6. februar:	Elsflehtolden (rtk?)	÷
14. september:	Pinnebergske sager	+
14. september:	den oldenborgske kommission og fogden Bernitz	+
9. december:	holstenske justits- og politisager	?

1694

17. december:	Rendsborgs privilegier	
---------------	------------------------	--

Admiralitetet

1691

25. august: prisesag
21. september: lurendrejeri

1692

31. december: prisesag ÷

1694

28. august: prisesag ÷

Kommercekollegiet

(forsvundet i løbet af den undersøgte periode)

1690

29. juni: mål og vægt

Danske kancelli

1693

19. marts: separationen af kammerets og kancelliets for-
retninger (rtk?) ÷
(21. marts: rangen (uplaceret)) ÷

Uplacerede

1691

3. december: afskaffelse af landkommisærerne

1693

21. marts: rangen ÷

Zusammenfassung

Die Abhandlung sucht den dänischen Geheimekonseil von 1690 bis 1695 zu schildern, insofern es dessen inländisches Wirkungsgebiet betrifft und im besonderen Hinblick auf das Verhältnis zwischen der Dänischen Kanzlei und dem Konseil. Der Gegenstand ist früher von den dänischen Forschern Edvard Holm (1885) und V. A. Secher (1886) behandelt, die beide davon ausgingen, dass die Hauptquelle, ein bewahrtes in der dänischen Sprache aufgenommenes Protokoll über inländische Konseilgeschäfte 1690 bis 1695, in gleichem Grad alle Verwaltungsgebiete deckte. Ein Ver-

gleich zwischen diesem Protokoll und anderem bewahrten Material zeigt indessen, dass das in der dänischen Sprache aufgenommene Protokoll, das nahe Anknüpfung an die Dänische Kanzlei hat, zwar ein praktisch geredet vollständiges Bild von dem Verhältnis dieser Kanzlei und des Generalsachwalteramtes zu dem Geheimemkonseil gibt, aber sehr weit von Repräsentativ für andere Verwaltungszweige wie z.B. die Rentkammer ist und gar nicht die Sachen der Deutschen Kanzlei und der militären Instanzen enthält. Es kann deshalb nicht auf der vorliegenden Grundlage festgestellt werden, welch inländisches Verwaltungsgebiet seine Geschäfte am öftesten in dem Konseil behandelt bekam, und die systematische Einteilung von den in dem Geheimemkonseil vorgenommenen Sachen ist nur deckend, insofern es die Dänische Kanzlei und das Generalsachwalteramt betrifft.

Der Geheimemkonseil war eine kleine Versammlung von leitenden Staatsmännern und nicht die Leiter der Verwaltung in ihrer Eigenschaft als Verwaltungschefs, obwohl solche recht oft Mitglieder waren. Er konnte mit oder ohne Teilnahme des Königs fungieren, und er konnte Nicht-Mitglieder heranziehen, wenn es erwünscht war.

Der Konseil hat sich mit finanziellen und wirtschaftlichen Fragen beschäftigt, von denen einige von der äussersten Wichtigkeit waren wie z.B. staatliche Budgetverhältnisse. Innerhalb des Verwaltungsgebietes der Dänischen Kanzlei kamen insbesondere Probleme betreffend das Gerichtswesen zur Behandlung in dem Konseil, der Regeln für die Rechtspflege gegeben und allgemeine Anordnungen erlassen hat. Er hat auch in weitem Umfang als verurteilende und begnadigende Behörde gewirkt und Bestimmung über Anklageerhebung und -verzicht getroffen, Sachen betreffend Testament, Vormundschaft u.dgl. sowie Zunfftfragen entschieden.

In den Jahren 1690 und 1691 kamen verhältnismässig wenige Sachen von der Dänischen Kanzlei zum Beschluss in dem Konseil, und die Rechte des Kanzleikollegiums mit Bezug auf Eingabe an den Konseil können nicht mit Sicherheit beschrieben werden. Es ist jedoch ersichtlich, dass die grösste Anzahl von den in dem Konseil vorgenommenen dänischen Sachen mit der direkten Sanktion des Königs dazu gelangt sein muss. 1692 und 1693 kamen überaus viele Geschäfte von dem Gebiet der Kanzlei zur Behandlung in dem Geheimemkonseil, und in diesen Jahren gingen einige »Kanzleisachen« direkt zu dem Konseil ohne vorhergehende Besprechung in dem Kollegium, einige sandte das Kollegium selbst dazu mit seiner Einstellung, und in noch anderen wählte der König, als sie ihm berichtet wurden, in dem Geheimemkonseil zu resolvieren.

Im Dezember 1693 liess der König indessen eine Instruktion ausarbeiten, die die Befugnisse des Kollegiums beschränkte, so dass es nicht länger selbst Sachen an den Konseil einreichen konnte, dem Obersekretär wurde aber ein Vorschlagsrecht erteilt, das er bei dem Bericht vor den König ausüben sollte. Ein Resultat von dieser Instruktion wurde, dass der Konseil nicht im Jahre 1694 Sachen von der Dänischen Kanzlei vorgelegt erhielt. 1695 kam dagegen eine geringe Anzahl vor den Konseil, das Material kann aber nicht für dieses Jahr einen festeren Eindruck von der Tätigkeit des Konseils geben.

Die hier vorliegende Untersuchung ist auf 1690-95 beschränkt worden, wo zentraler Quellenstoff bewahrt ist. Die grossen Unterschiede von Jahr zu Jahr an der Funktion des Geheimekonseils, die die Quellen dieser Periode offenbaren, führen mit sich, dass wir einen Versuch darauf verwerfen müssen, durch Analogieschlüsse uns einen Eindruck von der Arbeit des Konseils ausserhalb dieser kurzen Spanne von Jahren zu bilden.

Frigivelsen av tre amerikanske priseskip i Bergen 1779, og amerikanernes krav om erstatning

AF

HALKILD NILSEN

Ved trefningen natten mellom 18. og 19. april 1775 ved Lexington (i Massachusetts), der amerikanske militssoldater og kgl. engelske tropper for første gang støtte sammen, regner man at den amerikanske uavhengighetskamp tok sin begynnelse. Den engelske konge utstedte 23. august 1775 en proklamasjon som erklærte koloniene i Amerika for å være i opprørstilstand, og parlamentet forbød 22. desember s.å. engelske borgere hvert samkvem med opprørerne. Dermed var krigstilstanden offisielt erklært.

De europeiske stater som ikke var direkte implisert i det krigerske oppgjør mellom de amerikanske kolonier og moderlandet, kom da i en vanskelig situasjon; hvorledes skulle man stille seg til og betrakte den nye stat i Amerika, som ble proklamert som uavhengig 4. juli 1776. For Danmark-Norge som en betydningsfull sjømakt, ble dette spørsmål særlig aktuelt. – 27. september 1777 utstedte Departementet for de udenrigske Anliggender, hvis sjef var grev A. P. Bernstorff, – på den tid den ledende i den danske regjering – i kongens navn ordrer om hvorledes man skulle forholde seg overfor de amerikanske skip som viste seg i dansk-norske farvann under kongressens flagg, eller som møtte skip under Danebrog på havet. Forholdsordren gikk ut på

- 1) at handelen skulle fortsette med opprørerne som før, men det var absolutt forbudt å selge i kongens havner nogen prise av engelske skip som var tatt av amerikanerne og ført til en dansk eller norsk havn.
- 2) kongens undersåtter fikk forbud mot å føre ammunisjon til Amerika.
- 3) de amerikanske skip som var forsynt med lovlig kaperbrev (kongressens *Lettre de marque*) skulle ikke betraktes som pirater, ettersom England selv behandlet besetningen som almindelige krigsfanger. I tvilsomme tilfelle skulle saken forelegges Admiralitetsretten i København.
- 4) det var forbudt kongens undersåtter å ta »des patentés de course« av nogen av parterne; hvert skip som ble forfulgt av fienden, måtte få vern under dansk-norske festninger eller skipes kanoner på rikets territorium.
- 5) kongressens flagg skulle ikke godkjennes, man måtte hverken motta eller gi det salutt. – Disse ordrer som ble meddelt de kommanderende offiserer, skulle dog ikke være offentlig kjent.

Med hensyn til andre europeiske makters opptreden kan i denne sammenheng nevnes at Portugal hadde erklæret kapere under kongressens flagg for å være pirater, og adgang til portugisiske havner var stengt for slike skip.

Frankrike, som 6. februar 1778 sluttet allianse med de nord-amerikanske fristater, varetok nu opprørernes tarv hos de neutrale makter, særlig var dette aktuelt når det dreiet seg om prisesaker. Den dansk-norske regjering handlet i slike saker diplomatisk: de amerikanske kapere og deres priser som ved innseiling i en havn førte fransk flagg, fikk tillatelse til å anløpe havnen. Denne løsning av vanskeligheten var gjort kjent for den franske minister i København, som godtok den og lovet å gi de amerikanske agenter i Paris meddelelse derom.

Våren og sommeren 1779 ble utrustet krigsskip på tokt til Vest-India for å beskytte dansk-norske fartøyer og undersåtter mot kapere, de skulle krysse der og konvoiere skip tilbake til hjemlandet. Skipssjefene fikk nøye instruksjoner om hvorledes man skulle forholde seg overfor kapere og fremmede krigsskip

som man møtte, så minst mulig ble overlatt til deres eget skjønn¹. Det er interessant å se Bernstorffs bemerkninger og tilføyelser til instruksen (datert 22/2 1779) angående behandlingen av de nord-amerikanske skip: Skipssjefen måtte gjøres kjent med at Hans Majestet ikke hadde anerkjent som uavhengige de amerikanske kolonier som var i krig med England, og at han ikke måtte foreta seg noget som kunne oppfattes som om Danmark godkjente deres flagg på samme måte som andre frie stater. Men da Hans Majestet imidlertid ikke var fiendlighetsinnrettet mot dem, måtte skipssjefen behandle de nord-amerikanske skip han møtte, som om han ikke la merke til dem så lenge de ikke forulempet ham eller de fartøyer som befant seg under hans konvoi. Men skipssjefen måtte heller ikke innrømme dem nogen rett og ikke tillate ringeste skritt som kunne gi til kjenne at amerikanerne ville visitere de konvoierte skip eller deres dokumenter. Disse bestemmelser ble godkjent av kongen (24/2 1779), og likelydende instruksjoner fikk de tre sjefer som med sine skip skulle krysse langs Norges kyster for å beskytte skipsfarten sommeren 1779. Det kan også være verd å nevne at den amerikanske kongress' instruksjon for republikkens kapere (av 2/5 1780) som en kaperkaptein la frem i retten i Christiansand i 1781, påla dem å vise en hellig aktelse for neutrale makters rettigheter og »polerede Nationers Brug og Skikke« samt ikke oppbringe eller plyndre noget fiendtlig skip som måtte være under beskyttelse av »neutrale Kyster, Nationer eller Printzer«. Instruksjonene gikk videre ut på at de amerikanske kapere skulle rette seg etter ordre fra den franske marineminister og U.S.A.'s befullmektigede sendemann i Frankrike. Hensikten med kapertoktet skulle være å skade Frankrikes og U.S.A.'s felles fiender.²

Saken ble snart aktuell: kst. stiftamtmann i Bergen Bager meldte (skr. 7/3 1779) til utenriksminister Bernstorff at et skip »Gouverneur Johnson« lastet med tobakk var i lekk tilstand kommet inn i Bergensleden og ville reparere. Etter sigende skulle

¹ Admiralitets og Commissariats Collegii Copiebog over kgl. Resolutioner og Ordres 1778/81, D.R.A.

² Over-Admiralitets-Retten, Sager 1778/84, D.R.A.

skipet være amerikansk, men senere viste det seg å være fransk, heter det i skrivelsen. Stiftamtmanden spurte nu hvorledes han skulle forholde seg og behandle slike suspekter skip. Bernstorffs svar gikk ut på (24/3 1779) at i tilfelle det var amerikansk, måtte det nok få lov å losse for å settes i sjødyktig stand i Bergen, men skipet måtte når det kom i sikte av festningen, stryke det amerikanske flagg som et flagg, der av Hans Majestet ennå ikke er erkjent.

Bernstorff så nok helst at samkvemmet med de amerikanske kolonier ble innskrenket mest mulig for derved å unngå konflikter. Direksjonen for »Det vest-indiske Compagnie« fikk således 22/10 1779 en ordre som lød slik¹: »Saalenge de nuværende Stridigheder mellem Storbritannien og sammes oprørske Colonier vedvarer, maa Compagniet afholde sig fra at beseile de Nord-amerikanske Havner«.

En langvarig konflikt mellom Danmark-Norge og de nord-amerikanske fristater inntraff som en følge av kaperkrigen i denne tid, og har sin interesse for kjennskapet til dobbeltmonarkiets utenrikske historie. Den fikk meget vidløftige utenrikspolitiske følger og stilte de ansvarshavende i Danmark-Norge overfor spørsmål av prinsipiell betydning i mellomfolkelig samkvem i krigstid, samtidig som rikene stod i et alvorlig dilemma under press fra to makter, som man gjerne ville holde seg til venns med.

12. og 13. september 1779 kom to engelske priser inn til Bergen med amerikansk prisemannskap ombord, det var »Union« av London, armeret med 22 kanoner og lastet med krigsammunisjon bestemt for Quebec, og »Betzy« av Liverpool med 20 kanoner og en last som bestod av provisjoner og annet kjøpmannsgods, bestemt for New York og Jamaica. Prisene var erobret av kaperfregatten »Alliance« av Boston, vepnet med 36 kanoner, skipet var forsynet med kaperbrev utstedt av den amerikanske kongress 14/3 1779, og ordren lød på å føre priseskipene til Bergen eller dersom det var mulig, til Dunkerque eller Ostende.

¹ Admiralitets og Commissariats Collegii Copiebog over kgl. Resolutioner, D.R.A.

»Alliance« stod under kommando av kaptein Peter Landais; kaperskipet selv kom ikke inn til Bergen, det hørte sammen med to andre fregatter til en amerikansk eskadre i nord-europeiske farvann, hvis sjef var kommandør John Paul Jones.

Den britiske konsul i Bergen John Wallace må etter kildene å dømme straks ha gitt melding om hendelsen til Storbritannias gesandt i København, Morton Eden¹ og bedt ham utvirke at skipene ble frigitt så de kunne fortsette reisen. Før Bernstorff hadde hørt om episoden i Bergen, vendte Eden seg til ham og overleverte en note, – de muntlige forestillinger han ledsaget noten med, skal ha vært ennu mere ettertrykkelig i ordlyd enn denne var. Det var ingen annen utvei enn å gi prisene fri, og i den skrivelse (2/10 1779) hvor Bernstorff meddeler den britiske gesandt at der var gitt myndighetene i Bergen ordre om å sette i verk regjeringens beslutning, heter det at denne tjenstvillighet (empressement) som var vist fra dansk side, ville tjene til bevis på Hans Majestets utvetydige tenkemåte og hans oppriktige ønske om å utvikle og befeste det vennskap som bestod mellom ham og den britiske majestet. 15. oktober innfant den britiske gesandt seg igjen hos utenriksministeren; – nu gjaldt det et tredje priseskip, brigantinen »The Charming Polly« av Shields (lastet med stenkull bestemt for Hamburg), som likeledes var oppbragt av »Alliance« og innbragt som prise til Bergen 23. september. Også dette skip måtte man gå med på å gi fri, ordre om dette ble utferdiget av regjeringen 30. oktober.

I skrivelse til den kst. stiftamtman i Bergen (2/10 1779) der Bernstorff gav ordre om frigivelse af de første skip, gjorde han oppmerksom på at kongen hadde gått med på dette etter den engelske gesandts forlangende, da opprørerne ikke var anerkjent som krigførende makt, og skipene følgelig ikke kunne ansees som lovlige priser. De måtte derfor uoppholdelig frigis

¹ Morton Eden var nylig utnevnt til gesandt i København, han sluttet seg til den Bernstorffske krets og var en daglig gjest i Bernstorffs hus. Dette gode forhold lettet på mange måter for den danske utenriksminister hans forhandlinger med England, jfr. Aage Friis: A. P. Bernstorff og Ove Høegh Guldberg (1899), s. 190.

med sin last, og Bernstorff uttalte videre håp om at stiftamt-
mannen med klokskap og forsiktighet brakte denne ordre til
utførelse og sørget for at det vakte minst mulig oppsikt og oppstyr.

Begrunnelsen for frigivelsen av de priser amerikanerne hadde
oppbrakt, var helt korrekt folkerettslig sett. Den danske regje-
ring hadde ikke anerkjent de tidligere nordamerikanske koloniers
uavhengighet, og følgelig kunne de engelske skip ikke ansees
som lovlige priser, eller som det heter i Bernstorffs skrivelser,
30/10 1779 til Canselliet og Generalitets og Commissariats Colle-
giet: Hans Majestæt har funnet seg forbunden å gi skipene fri
på kongen av Englands reklamasjoner og ifølge traktaten med
Storbritannia¹, hvilken beslutning også er overensstemmende
med de prinsipper som en fullkommen neutralitet foreskriver,
og som Hans Majestæt fra begynnelsen av nærværende krig på
det nøyaktigste har iaktatt.

Et engelsk orlogsskip »Leith« var imidlertid kommet til
Bergen for å konvoiere de to første priseskip; – »The Charming
Polly« bestemte eierne seg for å selge her.

Det kan i denne sammenheng også nevnes en episode som
litt senere inntraff i Christiansand, og hvor Danmark-Norges
neutralitet likeledes ble satt på prøve. Også ved denne anledning
søkte Bernstorff oppriktig å hevde en upartisk handlemåte
overfor de krigførende. Fra kommandanten var det kommet
melding om at to amerikanske koffardiskip hadde søkt beskyttelse
under festningens kanoner da de ble forfulgt av engelske krigs-
skip. Bernstorffs svar (27/11 1779) gikk ut på at der var handlet
riktig ved å gi dem vern, og det heter videre: dersom det i frem-
tiden av fremmede armerte skip av hva nasjon de enn måtte
være, ble gjort minste voldsomme forsøk på å bemektige seg

¹ Den traktat som det siktes til, og som vi senere skal komme tilbake
til, er overenskomst mellom Danmark og Storbritannia av 13. febr. 1661,
avfattet på latin (Laursen: Danmark-Norges Traktater (1920), s. 403). Det
heter her (i oversettelse av Steen Bille i skr. til statsm. Krabbe Carisius
7/2 1838) »at der er gjensidigen Overenskomst, at ingen af bemeldte Fyrster
skal tilstede Adgang eller taale i sine Riger eller Provinser den andens
Fiender eller Rebeller, naar de er kjent som saadanne.«

fartøyer, som hadde søkt Hans Majestets beskyttelse, da skulle slikt av alle mulige krefter søkes hindret, og vedkommende fartøyer forsvares. I denne henseende måtte amerikanerne behandles på samme måte som andre når bare ikke deres flagg ble anerkjent, de skulle bli pålagt enten å stryke kongressens flagg eller også å opptre under et annet godkjent fremmed flagg.

Den franske generalkonsul i Bergen Jean Etienne de Chezaulx¹, som erklærte å ha fått ordre fra Frankrikes konge om å være til hjelp for de nordamerikanske fristaters undersåtter og i alle måter behandle dem som de franske, hadde også hurtig gitt rapport om hendelsen i Bergen til Benjamin Franklin, som oppholdt seg i Paris som fristatenes representant ved det franske hoff. Konsul Chezaulx protesterte hos stiftamtmanden mot frigivelsen (i skr. 16/10 1779) etter de instruksjer han hadde, og krevet utgiftene til det amerikanske mannskaps underhold godtgjort, i det hele forbeholdt han seg alle lovlige midler for å få sine krav oppfylt. Han søkte også på forskjellig vis å hindre utleveringen, skyldte på at skipene hadde fått sjøskade og måtte repareres, krevde videre at mannskapene skulle behandles som krigsfanger.

Ifølge brev fra den franske konsul til stiftamtmanden i Bergen (23/10 1779) hadde den franske chargé d'affaires i København hatt konferanse med det danske ministerium angående de amerikanske priser; han hadde der fått det svar at de ikke kunne selges i Bergen, men måtte uten opphold begi seg bort. Den franske chargé d'affaires hadde derfor pålagt konsulen hurtigst mulig å gjøre de nødvendige foranstaltninger hertil.

Da Bernstorff hadde innhentet nærmere opplysninger om episoden i Bergen², gav han stiftamtmanden ordre om å pålegge de amerikanske kaperfolk å forlate skipene, den franske

¹ Om de bergenske konsuler i denne tid, se Bergens hist. forenings skr. nr. 22.

² Om den bevegelse episoden i Bergen vakte i konseilet fins opplysninger Aage Friis: A. P. Bernstorff og Ove Hoegh Guldberg, s. 194.

konsuls protest kunne ikke tas tilfølge da han på ingen måte hadde bemyndigelse til dette.

Amerikanerne hadde imidlertid – støttet av den franske konsul – voldt forskjellige vanskeligheter for de lokale myndigheter. Da man ved en offentlig forretning 18/10 skulle sette opp en fortegnelse over last og utstyr ombord i de to først ankomne priseskip, uteble den franske konsul etter lovlig tilsigelse. Isteden møtte notarius publicus med skriftlig protest fra konsulen og de to priseoffiserer, det heter i denne at de var fredelige folk som hadde erobret skipene i åpen sjø, og protesterte derfor mot den vepnede makt som var satt ombord, og mot den behandling de var blitt utsatt for. De ville overlate til kongressen å ta affære i denne sak. Men slik opptreden fra amerikanernes side nyttet ikke, priseoffisererne og deres mannskap måtte forlate skipene, som ble overlatt i konsul Wallaces varetekt.

Da det tredje priseskip ble besatt med militær vakt, protesterte priseoffiseren overfor myndighetene på samme vis ved notarius publicus (1/11 1779). Han fremhevet at han hadde anløpet Bergen bare for å foreta nødvendige reparasjoner og la folkene få hvile. Hans sjef, kaptein Landais, som stod i kongressens tjeneste, hadde gitt ham ordre om å henvende seg til den franske konsul i Bergen.

Benjamin Franklin hadde i mellomtiden underrettet kongressens president om hendelsen i Bergen og uttalte samtidig tvil om kongens ordre om frigivelse av skipene ville bli omgjort. Han bad derfor kongressen om uoppholdelig å ta seg av denne viktige affære og gi ham de instruksjoner man måtte finne nødvendige.

De amerikanske sjøfolk hadde visstnok i begynnelsen grunn til å klage over den behandling de hadde fått i Bergen. I et brev Franklin sendte Bernstorff (22/12 1779) gir han uttrykk for sin sterke misnøye. Folkene var satt i land og ble nødt til å sørge for seg selv uten penger i et fremmed land, ingen foranstaltninger var gjort for å skaffe dem underhold eller føre dem til deres hjemland. Og kildene bekrefter dette inntrykk: 19/10

1779 skrev den franske konsul til stiftamtmanden og bad han ta seg av amerikanerne, fordi de var kommet i stor forlegenhet, han kunne ikke hjelpe, de måtte skaffes kost og losji inntil det kom nærmere melding fra »høyere steder«. Konsulen sa seg fri for alt ansvar for de utskielser og forbrytelser disse husløse folk – som det heter – av mangel på underhold kunne begå. Etter sjøfolkenes eget forlangende sendte han dem til stiftamtmanden, så de selv kunne høre hva han ville foreta seg med dem. Stiftamtmandens svar (20/10 1779) var helt avvisende, han kunne ikke på nogen måte befatte seg med dem, da han ingen bemyndigelse hadde til det.

Franklins klage ble prompte tatt til følge av regjeringen, – stiftamtmanden fikk pålegg om å sørge for at amerikanerne fikk sitt opphold i Bergen på sømmelig vis. Franklin kunne så rapportere til kongressen (31/5 1780) at etterat hans note var mottatt av det danske hoff, ble de amerikanske sjøfolk behandlet med den største vennlighet og alle deres utgifter dekket av staten.

Før saken var ordnet etter Franklins klage, hadde i mellomtiden både priseoffiserene og deres mannskap voldt utgifter, og den franske konsul så seg nødsaget til å gjøre de foreløbige utlegg. For å ha sikkerhet for å få sine utgifter dekket, hadde han latt bringe i land forskjellig inventar og utstyr fra skipene, og lot det oppbevare under lås og lukke. Etter kongens ordre skulle skipene frigis, men da de ikke var priser i egentlig forstand, kunne de ikke fritas for utgifter til dekning av nødvendige omkostninger som gjaldt skipene, og dem vedkom det den engelske konsul å utrede. Men konsul Wallace av slo kravet som ble stillet til ham (brev til magistraten 21/10 1779), det fikk bli konsul Chezaulx' sak å søke betaling hos den som hadde gitt ham ordre til å ta seg av amerikanernes sak, videre krevet han utleveret de ting som var ført i land fra skipene.

I brev til Bernstorff (2/11 1779) gjorde stiftamtmanden oppmerksom på den vanskelige stilling som byens kjøpmenn var kommet i da deres leveranser til de amerikanske sjøfolk ikke ble betalt; de hadde levert varer i en tid da de trodde seg sikre på å ha skipene og deres last som pant. Stiftamtmanden henstilte

derfor til ministeren å dra omsorg for at kjøpmennene ble holdt skadesløse.

Bernstorffs svar (20/11 1779) gikk ut på at ifølge den kgl. resolusjon måtte de utgifter som var nødvendige for å sette skipene i sjødyktig stand, hefte på disse, og de måtte derfor ikke få tillatelse til å seile før disse fordringer var betalt. Men utlegg for den amerikanske besetnings underholdning i den tid den hadde oppholdt seg ombord, ville kongen dekke av sin egen kasse, – for majesteten ville ikke – heter det i brevet – at amerikanerne skulle bringes i forlegenhet eller byens borgere lide tap ved den kredit som var ytet dem. Samtidig innskjerpet Bernstorff en tidligere gitt ordre om at amerikanerne »for resten i alle måter med høflighet og vennskap måtte bli beegnet«; – noget stiftamtmanden senere (14/12) forsikret for sitt vedkommende å ha gjort. Han måtte også gi alle de amerikanske priseoffiserer det skudsmål at de til den tid hadde oppført seg »som vel civiliserede og honette folk«.

For å få en ende på konflikten mellom de to konsuler så man kunne bli kvitt amerikanerne sa myndighetene i Bergen seg villig til å forskuttere utlegget mot senere å få det refundert. Saken trakk imidlertid ut når det gjaldt at få penger av den engelske konsul for utgifter som hvilte på skipene, han brukte forskjellige påskudd for å forhale oppgjøret. Først da stiftamtmanden (etter pålegg av Bernstorff) høflig, men med all fornøden ettertrykk – som det heter i brev til utenriksdepartementet (28/3 1780) – hadde foreholdt konsul Wallace at han måtte betale reparasjonsomkostningene og andre utgifter vedkommende skipene, ca. 1600 rdl., etterkom han anmodningen.

Tilbake stod nu å klarere de amerikanske sjøfolk og få dem transporteret bort. Den franske konsul påberopte seg et brev fra de forenede staters minister i Paris, Benjamin Franklin (omtalt i skr. fra stiftamtmanden til Bernstorff 8/2 1780) der disse krav var fremsatt:

- 1) alle utgifter som var påført skipene som en følge av den kgl. resolusjon, måtte betales av den danske konge.
- 2) alle utlegg til mannskapenes underholdning måtte på samme

vis godtgjøres; transport fra Bergen og kost underveis, måtte skje for den danske regjerings regning.

Videre krevet man eskorte til Dunkerque som nærmeste havn.

I svar på ovennevnte krav sier Bernstorff at amerikanerne skulle få de nødvendige forstrekninger til opphold og reise fra Bergen, men kravet om konvoi kunne man ikke etterkomme, den var helt unødvendig da de under det danske flagg ville finne tilstrekkelig beskyttelse og sikkerhet.

I skr. 11/4 1780 opplyser stiftamtmanden at amerikanerne nu embarkeres på skip som skal gå til Dunkerque, – den franske konsul og kjøpmann Dankert Krohn hadde vært behjelpelig med å skaffe dem skipsleilighet. Den sidstnevnte hadde også påtatt seg å være amerikanernes bankier og kommisjonær og derfor gjort de økonomiske utlegg for dem. Stiftamtmanden kunne nu presentere en regning på over 3600 rdl., den samlede utgift fra skipene ble frigitt og til d.d., heri medregnet transportutgifter til Frankrike. Stiftamtmanden bemerket i skr. til Departementet for de udenrigske Anliggender at denne sum var usedvanlig stor, det skyldtes delvis at de amerikanske offiserer og deres folk stadig hadde stiftet gjeld, noget som stiftamtmanden hadde vært uvitende om inntil avreisen stod for døren.

Til avskjed sendte de amerikanske offiserer en takkeskrivelse til stiftamtmanden; den franske konsul ledsaget den med en uttalelse om at det var en sannhet han kunne bevitne at disse folk hadde grunn til å være fullkommen fornøyet, for stiftamtmanden hadde vist dem godhet og menneskekjærlighet og behandlet dem høflig og ærefullt. Det var derfor konsulen en glede å innberette til Franklin og kongressen at deres folk her ikke hadde befunnet seg blant barbarer, men hos »et poleret og ædelmodig Folk, som besjeles af saadanne Sentiens af Humanité og Høflighed mod Fremmede, der ikke giver efter de anseeligste og bedste Nationer i Europa.«

Episoden i Bergen fikk imidlertid videre utenrikspolitiske følger; de forenede stater ved sin representant i Paris, Benjamin Franklin, ville ikke la saken være opp- og avgjort ved at prise-

mannskapet ble besørget sendt til deres allierte Frankrike. Det ble i den følgende tid noteveksling og konferanser mellom den dansk-norske gesandt i Paris Otto de Blome¹ og den franske utenriksminister Charles Gravier de Vergennes² – senere kom også Franklin inn i billedet. Det er meget interessant å undersøke den korrespondanse som er bevart, vedkommende denne sak, – i første rekke utenriksminister A. P. Bernstorffs brevveksling med den danske gesandt i Paris. Bernstorffs syn på denne affære og neutralitetsspørsmålet i det hele, den betraktningmåte som bestemte hans handlinger og ledet hans utenrikspolitikk i denne tid, kommer klart frem og gir bidrag til bedømmelse av fellesmonarkiets utenrikske historie i et betydningsfullt tidsrom.

I et brev til Blome (23/10 1779) beretter Bernstorff om hendelsen i Bergen, et tilfelle som vi alltid hadde ønsket ikke skulle inntreffe i en havn som er så meget besøkt, hvor det finns engelsk konsul, og hvor man ikke kan unngå at slikt blir alminnelig kjent, heter det i brevet. Den engelske minister hadde også uten å nøle krevet skipene frigitt, han påstod de tilhørte regjeringen og skulle føre ammunisjon til de engelske tropper i Amerika. Bernstorff hevder at alle nordiske maktters ønske og interesse ikke kan tillate at havet som grenser til deres kyster, blir gjort utrygt og hjemsøkes av amerikanske kapere, ei heller kan man tenke på forhalende midler eller utflukter. Beslutningen kostet kongen megen overveielse – heter det – han hadde ikke gitt avgjørende ordrer til sine embetsmenn i Norge, og det ble derved gitt amerikanerne tid til å fjerne seg før meldingen kom til København. Kongens fasthet beror på at han handler etter et system, Bernstorff håper at et lignende tilfelle ikke vil inntreffe i fremtiden, eksemplet tjener nok til å advare amerikanerne og nøde dem til å opptre med forsiktighet.

¹ Otto de Blome var gesandt i Paris fra 1770, også etter den franske konges avsettelse ble han av revolusjonsregjeringen behandlet som dansk gesandt.

² C. G. de Vergennes var fransk utenriksminister 1774—87.

I et nytt brev (23/11 1779) påpeker Bernstorff at Frankrike var i samme situasjon som Danmark-Norge i begynnelsen av krigen da det ikke hadde anerkjent U.S.A. Vi har meget mere grunn til å vise hensynfullhet (ménagement) overfor England enn overfor Frankrike, sier han, Amerikas uavhengighet har også i meget mindre grad gunstige følger for oss enn for de franske, – og det som er mest avgjørende i dette spørsmål, er at Amerika setter oss ikke kniven for strupen. Bernstorff nevner at han hadde i flere år gitt uttrykk for at vi ønsket bare å se amerikanerne opptre maskert i våre farvann i Europa, og at vi kunne åpne våre havner i Vest-India for dem dersom de unnlot å heise kongressens flagg. Det er å kreve for meget av oss å be om at vi skal vise dem hensynfullhet i Europa når alle vet at Russland har til hensikt å fjerne deres kapere hvor de finns i Nordhavet, og har bedt oss om en avtale herom, – noget vi har avslått. Amerikanerne kan nytte alle fordeler ved våre havners beliggenhet når det skjer på en måte som ikke utsetter oss for fare hos England, som allerede er meget irritert og oppbrakt over den tilflukt og lettelse som franske kapere finner i Norge¹. I brevet omtales en engelsk prise i Marstrand som var blitt frigitt, og i denne sammenheng sier Bernstorff det er ikke første gang Sverige har gjort »galanteries essentielles« overfor England uten å ta hensyn til Frankrike, det kan landet gjøre takket være sin isolerte beliggenhet. Bernstorff omtaler også Hollands avhengige stilling, men Frankrike kan ikke fordre samme underkastelse av sine andre venner. Frankrike bør heller ikke bebreide Danmark-Norge at det mangler hensynfullhet og vennskap for dets regjering, et bevis på vennligsinnethet er at man ikke nytter denne hendelse som påskudd til å lukke de norske havner for enhver kaper.

¹ Det kan i denne sammenheng være værd å nevne en uttalelse i skr. til gesandten i London F. A. Wedel Jarlsberg (fra Dept. for de udenrigske Anl. 28/8 1798, D.R.A.): det har ofte vært påpekt overfor englenderne at vi ville ikke uten å kompromittere oss ha kunnet anta prinsippet om en alminnelig stengning (av havnene), siden det er fysisk umulig å håndheve det langs en kyst som er meget utstrakt, lite bebodd, og som har et utall av åpne bukter og havner uten forsvar.

I et brev 27/11 1779 nevner Bernstorff som eksempel på regjeringens prinsippfasthet den før omtalte episode ved Christiansand da to amerikanske skip søkte og fikk vern under festningens kanoner mot britiske krigsskip. Alle amerikanske skip som tar hensyn til bestemmelsen om flagget, vil alltid være sikre på fullstendig beskyttelse. Bernstorff ber Blome gjøre kjent for det franske hoff kongens syn, men må ikke gi inntrykk av at denne meddelelse skal bety noget forsvar for Danmark-Norges handlemåte, noget Hans Majestet ikke har behov for.

En skrivelse fra Bernstorff til den danske chargé d'affaires i St. Petersburg, P. C. Schumacher (23/11 1779)¹ kaster også lys over den politiske situasjon og Bernstorffs bedømmelse av den. Han omtaler her hendelsen i Bergen og gir Schumacher instruksjoner om hvorledes han ønsker at det russiske hoff skal få informasjon om den. Han forteller om hvorledes frigivelsen av de amerikanske priseskip har vakt stor oppsikt i Frankrike. Man bedømmer denne handling mere med lidenskap enn med rettferdighet, sier Bernstorff. Det tilkommer ikke oss, heter det videre i skrивelsen, av ettergivenhet for England offentlig å erklære oss mot den amerikanske uavhengighet så lenge som vi bevarer neutraliteten. Frankrike burde huske at det har handlet akkurat som vi da opprøret tok til, regjeringen viste hensynsfullhet overfor England idet den for to år siden gav fri et engelsk postskip som var ført til Dunkerque av en amerikansk kaper. Sverige handlet på samme vis med en prise som ble ført til Marstrand. Hvorfor skal det nu kreves en annen opptreden av Danmark. Frankrike glemmer at vi ikke bare har traktatforpliktelser å oppfylle overfor England, men at vi næsten ikke har nogen unnskyldning å påberope oss for ikke å frigi skip som tilhører regjeringen selv, og som i alvorlige former (solennellement) er forlangt utlevert av deres lovlige eier. Disse skip kan aldri bli erklært for lovlig prise av mangel på anerkjent og kompetent domstol. Frankrike ville gjerne finne den samme underkastelse og den samme avhengighet som det svake Holland

¹ P. C. Schumacher var fra 1777 chargé d'affaires, og 1781—84 dansk gesandt i St. Petersburg.

viser, men sier Bernstorff, kravet virker opprørende. De makter som driver sjøfart i Nordhavet, har åpenbar interesse av ikke å se den forulempet av amerikanske kapere. Bernstorff følte seg derfor sikker på at man ved det russiske hoff i alminnelighet ville betrakte affæren ganske som den danske regjering hadde trodd å burde gjøre det.

I brev 18/12 1779 til Blome, der Bernstorff gir ham nærmere instruksjoner for forhandlinger med den franske utenriksminister, kommer han atter inn på Danmark-Norges forhold til Frankrike og de vanskeligheter som oppstod på grunn av de priser som franske kapere brakte inn til norske havner. Myndighetenes opptreden i de mange tilfelle av slike oppbringelser burde vel overbevise tilstrekkelig den franske regjering om at man heller søkte å lette enn legge hindringer i veien for salget av slike priser. Dersom Frankrike ytet oss rettferdighet, sier Bernstorff, ville man innrømme at vi blir utsatt for de alvorligste klager fra Englands side, som på grunn av sin beliggenhet ikke kan drage slik nytte av adgangen til norske havner. Vi ville iaktta en like streng neutralitet til begge sider om vi stengte dem uten forskjell for alle nasjoners kaperskip og deres priser. Dersom Danmark hadde gjort så, ville det har unngått ubehageligheten ved å frigi de amerikanske priser; men Bernstorff ønsket å overlate til den franske utenriksministers egen avgjørelse om denne utvei ikke ville ha krenket Frankrike, og om ikke mangelen på sikkert tilfluktssted ville ha berøvet både de franske og amerikanske kapere tanken på med hell å kunne skade den engelske sjøfart i nordlige farvann. Den danske regjering ber om at dens opptreden ved denne anledning ikke betraktes som krigserklæring til amerikanerne. Frankrike vet godt fremholder Bernstorff, at Danmark har grunner og forpliktelser å ta hensyn til overfor England, som regjeringen har meget ubehagelige forhandlinger med¹. Danmark har her likemeget årsak til ikke å drive det til det ytterste som det kan ha til ikke å krenke koloniene. Regjeringen har også virkelig gjort alt som står i dens makt for å forlike denne ubehagelig situasjon med dens ønske om å bevise

¹ Bernstorff sikter til forhandlingene om en handelstraktat (se slutten).

Frankrike vennskap og unngå å krenke koloniene. Den danske regjering stiller bare det krav at amerikanerne ikke viser kongressens flagg på norsk territorium, grunnen er ganske enkelt at regjeringen ikke har kunnet anerkjenne koloniernes uavhengighet. Det er visstnok sant at man ikke har kunnet forklare amerikanerne dette, men regjeringen går ut fra at det ad diplomatisk vei er forklart for Frankrike. Danmark ønsker levende å kunne fjerne slikt som måtte volde ubehageligheter, men regjeringen kan imidlertid slett ikke forhandle med koloniene. Det beror på Frankrike om det vil bringe det danske krav videre til dets allierte, og i denne henseende lover Bernstorff at man skal vise Frankrike den mest fullkomne og ubegrensede tillit. Dette land kan da kun ønske en vennskapelig orden mellom Danmark og amerikanerne, og vil vel ikke tvinge Danmark til å nærme seg England mot dets ønske. Bernstorff fremholder at Frankrike ved en slik orden som antydnet, selv vil øke sin anseelse og innflytelse i Amerika, og derved spille en glorverdig rolle når etter freden koloniene er blitt uavhengige, og Danmarks forbindelse med denne nye stat formidles gjennom Frankrike. Bernstorff ber Blome gjøre det klart for den franske utenriksminister at Danmark slett ikke har behandlet amerikanerne som fiender selv om regjeringen har frigitt prisene uten å gi unnskyldning eller yte erstatning. Bernstorff nevner at danskene i mange andre tilfelle har gitt amerikanerne bevis på hensynsfullhet og en meget pålitelig neutralitet. Dansk krigsmakt har beskyttet deres skip når de ble forfulgt av englenderne, og søkte vern ved rikets kyster. Den danske regjering har krevet amerikanske skip av englenderne når det var øvet voldsferd mot dem, og gitt skipene tilbake til eierne. Danskene har mottatt dem med forekommenhet og endog med hedersbevisning (*distinction*) på St. Croix og St. Thomas, for Danmarks traktater gjelder ikke for dets kolonier og legger ikke hindringer i veien for samkvem som i Europa.

Den danske regjering ber om, heter det i brevet, at Frankrike for vennskaps skyld vil bringe orden i forholdet mellom den danske regjering og amerikanerne, og sette sakerne på en sikker fot uten å kompromittere Danmark overfor England. Danmark

plikter å behandle dette land med hensynsfullhet (ménager) såleng det rår fred med det. Dersom amerikanerne unnlåter å vise kongressens flagg innenfor synsvidde av dansk-norske havner, festninger og det danske flagg på land eller krigsskip, lover den danske regjering at amerikanerne skal finne beskyttelse og sikkerhet. Den ber dem dog om ikke å føre priser til dansk-norske havner i Europa; dersom nødvendigheten tvinger dem dertil, må de opptre under fransk eller spansk flagg¹. De danske myndigheter skal da ikke granske nærmere i dette tilfelle, – det er bare den forskjell på disse og priser tatt av andre makter at de amerikanske ikke kan bli solgt i danske eller norske havner, da de ikke er i stand til å fremlegge en admiralitetsdom som kan godkjennes.

Brevet pålegger til slutt Blome å forsikre den franske utenriksminister de Vergennes om den fullstendige tillit den danske regjering har til ham. Ved en slik erklæring vil han også fullstendig beroliges i sin frykt for at England i fremtiden kommer å vinne enda større rettigheter ved den danske regjerings handlemåte. Noget slikt vil på ingen måte skje, og Bernstorff legger til: »J'appelle à l'événement et à la férmeté connue de notre système et de notre conduite.»

I brev til Bernstorff (14/1 1780) forteller Blome at han etter given ordre har hatt en ny samtale med grev de Vergennes for å forklare ham de sanne følelser og hensikter som det danske hoff nærer i denne sak. Det forekom Blome at utenriksministeren følte seg overbevist om at den danske regjering ved sin handlemåte hverken hadde villet krenke amerikanerne eller behandle dem som fiender. Blome trodde også at de Vergennes ikke ville tilskynde dem til å hevne seg på Danmark, men ministeren gjorde samtidig oppmerksom at han ikke var herre for å hindre dem i det. For resten avhang alt av de følelser som var vakt hos amerikanerne ved hendelsen i Bergen. Utenriksministeren mente at det var meget bedre å utestenge dem fra havnene i Danmark og Norge, enn å ta imot dem og siden disponere over deres gods. Det var å behandle dem som pirater, for bare under

¹ Spania erklærte England krig i juni 1779.

den benevnelse kan man rettfærdiggjøre frigivelsen af deres priser; han ville ikke godkjenne nogen annen grund til et slikt skritt. Å gjøre bruk av det franske flagg fant han upraktisk, det var også vanskelig å gjøre dette råd alminnelig kjent. Blome uttaler til slutt at han etter samtalen mente å ha grunn til å tro at de Vergennes likevel ville foreslå for amerikanerne denne utvei, og at hans vennlige og forsonende ånd ville bidra meget til å avvende amerikanernes uvilje mot Danmark. Blome hadde også forsøkt å gi Franklins venner et vink om at det franske flagg ville gi amerikanerne sikkerhet for at deres priser ikke ville bli fratatt dem.

I en »Memorial« til det danske hoff (dateret Passy ved Paris 22/12 1779) fra Benjamin Franklin (overrakt ved den franske minister i København baron de la Houze) får vi et klart inntrykk av amerikanernes syn på episoden i Bergen¹. Det heter her at de ikke har krenket den danske nasjon, tvertimot har de i nogen grad vært danskenes velgjørere da de har åpnet en handel som englenderne hadde gjort monopol på, og som de danske nu kan få del i. Ved en deling av det britiske rike er det også blitt mindre farlig for dets naboer. Amerikanerne trodde at hver nasjon de ikke hadde fornærmet, var deres venner med humanitetens rettigheter. De stolte på Danmarks gjestfrihet og trodde seg selv og sin eiendom trygg under den danske majestets vern, men de er blitt berøvet sin eiendom, den er gitt til deres fiender ifølge den påstand at de forenede stater ikke formelt er anerkjent av Danmark. Det vil si at der er ingen forpliktelse til å vise rettfærdighet mot en nasjon som man på forhånd ikke har traktat med. Dette var virkelig de gamle barbarers doktrine, som for lenge siden er sprengt, og som det ikke vil være til ære for nogen i nutiden å gjenopplive, sier Franklin. Det er å håpe at Danmark ikke ved å fastholde Hans Majestets avgjørelse skal bli den første nasjon i våre dager som vil prøve å gjenopplive den. U.S.A., som nu er undertrykt og i krig med en av Europas mektigste

¹ Gjengitt i »Report of the Secretary of State, ordered to be committed to a committee of the whole House, Jan. 2. 1806.« (Bilag i »Kaper-Sager VIII«, D. R. A.)

nasjoner, kan vel antas ute av stand til i sin nuværende spæde tilstand (infant state) å kreve rettferdighet av andre nasjoner som ikke er tilbøyelig til å vise den, men det ligger i den menneskelige natur at krenkelser såvelsom velgjerninger som man opplever i svakhets- og nødstider, gir dype og varige inntrykk. De er kloke som tenker på fremtiden og kveler de første gnister av misforståelse, for de kan frembringe skade for begge parter og kan umulig skape noget godt for nogen av dem.

Franklin ber Bernstorff overlate disse betraktninger til Hans Majestet's visdom og rettferdsfølelse, en person som Franklin sier han respekterer uendelig høyt, og som han håper etter overveielse vil tilbakekalle den omtalte ordre. Dersom prisene ennå ikke er avseilt til England, ber han om at de må bli stanset og overlevert den franske konsul i Bergen, med frihet for dem til å begi seg til Amerika når årstiden tillater det. Har de allerede forlatt Norge, krever han godtgjort verdien av de tre priser, den er anslått til £ 50.000, men kan bli endret når nærmere opplysninger er innhentet.

Som svar på Franklins skrivelse (som Bernstorff mottok 31/1 1780) fikk Blome i oppdrag å overlevere Franklin et brev, som den danske utenriksminister *egenhendig* hadde skrevet (datert 8/3 1780, på fransk), og hvor han søker å forsvare sitt lands handlemåte. Til innledning bemerker han at dersom Franklin hadde vært en mindre kjent og ansett mann, ville han følt seg meget i villrede m. h. t. det brev han har hatt den ære å motta. Han ville ha kunnet betrakte det som et skritt beregnet på å sette den danske regjering i en ny forlegenhet likeså ubehagelig som den første, men – sier Bernstorff smigrende – man risikerer intet med en så klok mann som Franklin, alminnelig respektert av den verden som han har opplyst, og kjent for den fremherskende kjærlighet til sannheten som karakteriserer den vel opplyste mann og sanne filosof. Dette er også de benevnelser som vil bevare hans navn til den fjerneste fremtid. Det er også dette trekk ved Franklin som interesserer Bernstorff, særlig da situasjonen tvinger ham til å skrive åpenhertig, og han gjerne vil vise seg for ham – hva han i sannhet er – som en

lidenskapelig elsker av frihet, sannhet og dyktighet (mérite). Denne tenkemåte avgjør ikke bare Bernstorffs personlige følelser overfor Franklin, men også de han har m.h.t. den ulykkelige affære, som Franklin har villet tale med ham om, og som fra begynnelsen av har voldt ham den største smerte. Og en sterk og følelsesfull appell retter han i denne forbindelse til Franklin idet han sier: De vil uten vanskelighet være enig med meg i at det gis vanskelige (épineuses) situasjoner, hvor det er umulig å unngå å mishage noen. De er altfor rettferdig til ikke å ville sette Dem inn i vår stilling. Bernstorff uttaler til slutt at den danske gesandt i Paris vil tale med ham konfidentielt og med den største frihet om denne sak. Dersom Bernstorffs ønske om en fredelig bileggelse av uoverensstemmelsen kan bli oppfylt, håper han å få erstatning for all den bekymring denne affære har fylt ham med.

Bernstorffs brev går ikke inn på de punkter som Franklin hadde pekt på, og som han uten tvil ventet positivt svar på. Den danske utenriksminister omgår diplomatisk vanskelighetene ved alminnelige høflige talemåter, og uttrykker seg for øvrig vakt og ubestemt. Å utrede nærmere og forhandle om de viktige uoverensstemmelser mellom Danmark og U.S.A. overlater han til den danske gesandt i Paris.

I en samtidig følgeskrivelse til Blome blir det også gitt fyldige og nærmere instruksjoner for hans forhandlinger med Franklin, og de danner derfor en inngående og nødvendig kommentar til brevet som var bestemt for Franklin. Det heter her at Franklin hadde rettet bebreidelser mot Danmark, men forbigikk i taushet det viktige tilfelle at en del av en stat skiller seg ut og vil danne et selvstendig samfunn uten regjeringens samtykke. Hvorledes skal da andre stater stille seg i den tid spørsmålet avgjøres ved våpenmakt, og de andre nasjoner som er bundet av traktater til vedkommende stat, slett ikke anerkjender dem hvis uavhengighet kun er grunnet på deres egne krav og på det uvisse utfall av en uavgjort krig. Den danske konge som ennå ikke har anerkjent kongressen, har ikke kunnet tillate Bernstorff å svare Franklin som hans representant, men har befalt ham å gi

det svar som Blome skal besørge videre. I brevet til Blome gir Bernstorff nærmere begrunnelse for regjeringens opptreden: å gå inn på tanken om å yte en erstatning var fullstendig uforenlig med kongens verdighet. Dessuten hadde saken den vanskelighet at en ting som ikke var i sikkerhet, og især i dette tilfelle skip som var slett vepnet, slett utstyrt og i slett forfatning, og som løp den største risiko fra fiendens side om de skulle føres til Amerika, slett ikke kunne vurderes.

Bernstorff påla Blome å vise den største varsomhet (ménagement) og den største hensynsfullhet mot Franklin, og i all sin ferd overfor ham og dem han representerte, (constituants) legge for dagen all den hjertelighet og oppriktighet som de kunne være mottakelige for. Derfor skal Blome forhandle med ham uten den franske utenriksministers mellomkomst, noe som for Blome vil være vanskelig å oppnå og for Franklin ubehagelig. Kongen ønsker at brevet blir overbrakt Franklin ved en mann som er informert om de sanne følelser i Danmark, og som kan gi ham alle de opplysninger han måtte ønske. Blome er vel oppmerksom på at saken slett ikke dreier seg om en rettferdiggjørelse fra dansk side, og Bernstorff tillater seg å antyde de argumenter som Blome hovedsakelig skal gjøre bruk av i det aktuelle øyeblikk. Han skal sterkt insistere på nødvendigheten av å glemme en hendelse som ikke kan gjøres om, og på det fornuftige i å dra fordel av det som tjener til gjensidig nytte og gagn. Blome skal videre gi uttrykk for at man i Danmark slett ikke undret seg over at koloniene hadde kunnet frykte at frigivelsen av prisene røpet Danmarks plan å ta parti mot dem, men da all tvil i den henseende var hevet, skulle man snarere søke det som kunne tjene til basis for gjensidig tillit, noget som den danske regjering ville gå inn på med glede og med troskap. Den fasthet regjeringen har vist mere enn én gang i Europa og enda oftere i de danske kolonier i Amerika ved å forsvare amerikanernes personer og eiendom burde tjene dem som åpenbar garanti for den danske regjeringens tenkemåte. Blome bør også omtale handelen og samkvemmet, likeså utstrakt som venskapelig, som alltid har eksistert mellom de danske øyer i Vest-India og koloniene. Han må

også nevne hvor mange bebreidelser og ubehageligheter denne handel allerede har påført Danmark fra Englands side, uten at den danske regjering har tatt hensyn dertil. Men det mest virksomme argument sier Bernstorff i sin instruksjonsskrivelse, er visselig forsikringen om at de amerikanske skip og deres priser aldri vil bli utsatt for lignende ubehageligheter under fransk eller spansk flagg. Dette moment får Blome pålegg om å nytte med all mulig klokskap, erklæringen må ikke gis i en høytidelig form som kunne bli offentliggjort av den amerikanske kongress, men Blome kunne antyde at Franklin uten tvil kjente til det som var sagt til de Vergennes, og følgelig hvor lite det var å frykte for at der eksisterte det minste brudd på den gode forståelse mellom Danmark og koloniene. Blome burde også endelig nevne for Franklin den hensynsfullhet som den danske regjering hadde vist overfor dem, idet den ikke hadde gjort gjeldende klager over en del voldshandlinger som var begått av deres kapere mot dansk-norsk skip, eller krevet nogen erstatning. Franklin vil selv være rettsindig nok til å innrømme at det er forskjell mellom et kongerike som Danmark som har en sterk og fryktinngydende sjømakt, og en vordende (naissant) stat som kjemper for sin eksistense, og som har behov for en lykkelig fred for å bli anerkjent av resten av Europa som selvstendig makt. Det er fredsslutningstiden som Danmark venter på for å knytte forbindelse med denne nye stat. – Blome kan forsikre at Danmark ikke vil bli den siste til dette, og at det vil være en sann tilfredsstillelse for kongen og en stor glede for Bernstorff å formidle alle forhandlinger som tar sikte på å forene de to land der har så mange naturlige forbindelser som bringer dem nær til hverandre.

Blome fikk en venn av Franklin til å overlevere ham Bernstorffs brev, samtidig som han bad om en personlig samtale med ham. Om denne sammenkomst meddeler Blome i et brev til Bernstorff (21/4 1780) at Franklin syntes å være smigret over skrivelsen, likeså over de forsikringer han hadde gitt ham om at det var den danske konges ønske å leve i god forståelse med de amerikanske kolonier og å vedlikeholde handelsforbindel-

sen og det vennskapelige samkvem som hadde vært opprettholdt inntil nu med de danske vest-indiske øyer. Den eneste innvending Franklin gjorde, var at tilbakeleveringen av prisene ble betegnet som meget irregulær, og han anså det rettferdig at Danmark holdt kaperskipenes eiere skadesløse, og at kongressen likeså meget hadde rett til å kreve en erstatning for dem. Franklin hadde også bedt om å få se den traktat som Bernstorffs brev hentydet til, men Blome hadde den ikke for hånden¹. Franklin hadde videre uttalt at han ville gjøre kongressen kjent med Bernstorffs brev og samtalen med den danske gesandt. Vi hører også av Blomes brev at meningsutvekslingen med Franklin ikke varte lenge, for den amerikanske statsmann uttrykte seg meget lakonisk, og han hadde vanskelig for å samtale på fransk, men etter det han sa, og så lite han la vekt på erstatning, hadde Blome grunn til å tro at denne affære ikke ville få videre følger med mindre han ble oppegget av andre.

Som en kommentar til slutten av Blomes brev er det interessant å se Franklins innberetning til Secretary of State (datert Passey ved Paris 31/5 1780), der han forteller om sin samtale med den danske gesandt². I følge den hadde han ikke oppgitt kravet om erstatning og aktet å fortsette med å holde det frem ikke uten et visst håp om hell, heter det. Han ber dog om nærmere instruksjoner og tror at et brev fra kongressen til den danske konge kan fremme saken, for jeg har det inntrykk – sier Franklin – at regjeringen føler at den har gjort galt, og er redd for de ubehageligheter som kan følge derav. Men i samme rapport gjør han også oppmerksom på noget man bør ta hensyn til: ameri-

¹ Traktaten (på latin) i Laursen: Danmark-Norges Traktater V, 403; se foran s. 69.

Når de danske forhandlere ved flere leiligheter ikke opplyste om traktatens ordlyd, tør man anta at det også skyldtes forsiktighet og hensynsfullhet overfor U.S.A. — Det var ikke videre taktfullt å karakterisere koloniene som «rebeller», man ønsket ikke å fremheve det krigerske forhold mellom dem og moderlandet mere enn nødvendig.

² Gjengitt i «Report of the Secretary of State, ordered to be committed to a committee of the whole House, Jan. 2. 1806.» (Bilag i Kaper-Sager VIII). D. R. A.

kanerne ble så vidt han vet behandlet i Bergen med den største vennlighet etter ordre av den danske konge, som også bekostet deres opphold og hjemreise.

I et brev til Blome (23/5 1780) uttaler Bernstorff seg meget forhåpningsfullt, han har god grunn til å vente at det ikke mere vil bli spørsmål om erstatning for de frigitte amerikanske priser, og han mener at det franske hoff selv vil anstrenge seg for å få slutt på en diskusjon om denne affære. Bernstorff vil nevne at han har full grunn til å benekte Franklins påstand om at englenderne har tilbudt å kreditere Danmark den erstatning som eventuelt skulle ytes amerikanerne. Aldri har det vært tale om det. England har krevet tilbakelevering som fullkommen rettmessig, Danmarks regjering har gitt etter for de plikter som dens løfter (engagements) pålegger den. Men den har hevdet overfor England frihet for dansk sjøfart, innrømmet franskmennene adgang til å føre i havn og selge sine priser i Norge, og gitt endog amerikanerne beskyttelse for deres personer og skip. Bare en like bestemt og upartisk opptreden til begge sider kan tillate denne alminnelige fasthet som de neutrale stater ikke et øyeblikk kan svikte skal de vente seg varige fordeler. Deres rolle er av en særegen vanskelighet, hver krigførende makt bebreider i hemmelighet dem neutraliteten, de misunner dem deres stilling og tilgir dem bare med møyen at de står utenfor krigen. Hver forholdsregel blir betraktet på forskjellig vis av de to parter, – man yter aldri upartiskheten skyldig rettferdighet. Den mest fullkomne er av samme årsak utsatt for de mest urettferdige fortolkninger. Det er nødvendig å finne seg i det, fordi det følger av sakens natur, men det er ikke nødvendig å la seg villedes. – Der er ikke annen beslutning å ta enn åpenlyst (ouvertement) å følge sin plan (système) og hevde den med moderation, men også med urokkelig fasthet, slik lyder her Bernstorffs doktrine.

A. P. Bernstorff var i november 1780 avskjediget som minister og ble erstattet av nordmannen Marcus Gerhard Rosenkrone, som nu tok seg av de utenrikske anliggender. Krigen i

Nordamerika hadde etterhånden tatt en gunstig vending for fristatene; og det ble sluttet fred¹ – det gjaldt nu for den danske regjering å spille sine kort fint med tanke på fremtiden. Kammerherre Ernst Waltersdorf, som tidligere hadde oppholdt seg i Vest-India, og derfor skulle kjenne godt til amerikanske forhold, ble sendt til Frankrike 1783 i en viktig misjon, som krevet både forsiktighet og hemmelighetsfullhet. I en instruks til kammerherren utarbeidet av Rosenchrone (og approbert av kongen 19/2 1783) heter det bl. a. at den nye republikk i Nord-Amerika spiller allerede politisk og kommersielt en så viktig rolle at det må tiltrekke seg den største oppmerksomhet især fra de sjømakters side som har besittelser i Amerika. Det blir uten tvil de makter som først innleder forbindelse med den nye stat der får de fordelaktigste vilkår i handelen. Men på den annen side tillater ikke de gamle staters verdighet at de offentlig gjør det første skritt mot republikken, det må nødvendigvis komme fra kongressen selv. Waltersdorf skulle da underhånden søke å gjøre de første tilnærmelser hos den amerikanske minister i Paris, og ikke ad vanlig diplomatisk vei. Han kunne først melde seg hos Blome, som ville være ham behjelpelig, men han måtte vise forsiktighet så hverken Franklin eller den franske regjering fattet mistanke om hva erend han kom i. Ved samtaler med Franklin skulle han fortelle om den glede det hadde vakt hos den danske regjering at U.S.A. hadde oppnådd en så ærefull fred, dernæst kunne han lede samtalen hen på nytten av en handelstraktat mellom den nye stat og Danmark, som var den eneste av de nordiske stater som eide kolonier i Vest-India. Han burde også fremheve de gunstige vilkår for amerikansk handel med Bergen og Christiansand. Dersom Franklin stilte seg interesset til dette, kunne Waltersdorf spørre om det ikke ville være hensiktsmessig at det snart ble opptatt forbindelse mellom de to makter etter forbilledet av den traktat som U.S.A. hadde sluttet med Nederland, men med nødvendige endringer. Rosenchrone forutser bare en ubehagelighet som vil møte Waltersdorf: den kjedelige sak angående de amerikanske priser. Han må imidlertid ikke være den første

¹ Preliminærfred 30. nov. 1782, endelig fred i Versailles 3. sept. 1783.

som bringer denne fortreidelige affære på tale med Franklin. Foruten å bruke de tidligere anførte argumenter kunne Waltersdorf – dersom saken ble trukket frem – forsikre at det visst ikke finns den i kongens regjering som ikke beklager denne hendelse, og at hoffets og ministrenes vennskapelige tenkemåte mot amerikanerne ellers under hele krigen noksom hadde vist seg både i Europa og Vest-India. Det var uriktig når U.S.A. ville tro å kunne påstå at kongen i dette tilfelle hadde gjort annet enn hva han var berettiget til og ikke kunne unngå, – tildragelsen hadde vært Hans Majestet så ukjær at han ikke ville betenke seg på å slutte en handelstraktat med U.S.A., og at han sa seg villig til å skjenke kaperrederne som hadde lidd tapet av skipene, en passende present. I et nytt brev til Waltersdorf (22/2 1780) utdypes instruksjonen ytterligere, han får det råd å søke å vinne Franklins »confidence et estime« og samtidig forsikre at hele det kgl. ministerium nærer høyaktelse for ham. Intet vil være mere behagelig for oss – heter det i brevet – enn å høre av Deres brev at De vil ha funnet den samme innstilling hos Franklin, og i så fall synes den korteste vei for å påskynde de nye forbindelser å måtte være å nytte traktaten mellom kongressen og generalstatene som forbillede, og Franklin kunne så meddele sine tanker om endringer og tilføyelser som han måtte anse nyttige.

Kammerherre Waltersdorf hadde etter sin ankomst til Paris to konferanser med Franklin, og hans sønnesønn var til stede¹. Ifølge Waltersdorfs innberetning (27/3 1783) førte disse ikke til noget resultat foreløbig. Franklin jr. hadde ytret at dersom Danmark ønsket å slutte en handelstraktat med U.S.A., måtte denne makt begynne med å betale erstatning for priseskipene. Waltersdorf mente likevel at det var grunn til å vente at ifall U.S.A. ønsket å opprettholde forbindelse med Danmark-Norge, ville amerikanerne ikke selv skape hindringer som syntes uoverstigelige ved å gjenopplive en hendelse som hadde vært nok rettfærdiggjort ved omstendighetene.

Franklin underrettet i brev 15/4 1783 statssekretæren for de

¹ Benjamin Franklins barnebarn William Temple Franklin oppholdt seg i Paris som lærling for fremtidig diplomatisk løpebane.

utenrikske anliggender om samtalen med Waltersdorf og foreslo at det i instruksen for eventuelle forhandlere om en traktat måtte inntas krav om erstatning for de tre priser som preliminærbetingelse. I en skrivelse s.d. til Waltersdorf opplyser Franklin ham om at kongressen er underrettet, og at han nu venter en kommisjon til Europa, som vil utpeke en mann som kan oppta forhandlinger om en traktat. For å forberede saken sender han et utkast bygget på den hollandske, og uttaler »jeg håper når denne sak er brakt i orden, vil den bli et middel til å frembringe og sikre et langt og lykkelig vennskap mellom våre to nasjoner.« Men skulle han jevne veien for oppnåelse av et ønskelig resultat og samtidig oppfylle sin plikt, var det nødvendig for ham ved denne anledning å nevne affæren i Bergen. »Jeg er tilbøyelig til å tro at det var en overilet handling forårsaket ved den britiske ministers påtrengenhed (importunity) og falske forestillinger (misrepresentations), og at Deres hoff ved nærmere ettertanke vil bifalle dette syn. Men skaden er gjort, og jeg håper at Deres Excellence vil være av samme mening som jeg at den bør gjøres god igjen. Midler og måte overlater jeg til Deres overveielse,« slik slutter Franklin brevet til Waltersdorf.

I et brev 17/4 1783 forteller Waltersdorf om en ny samtale med Franklin. Ved denne anledning fremstilte han saken for Franklin som den tidligere utenriksminister grev Bernstorff hadde vist litt for stor iver (vivacité), og publikum ikke hadde vært altfor fornøyet med hans handlemåte ved den anledning. Waltersdorf sa til Franklin at han for sin del også følte seg overbevist om at en slik ulykke ikke ville ha hendt under den nuværende minister i København. Imidlertid måtte han tro at Bernstorff handlet i samsvar med traktat mellom Danmark og England, – hvortil Franklin innvendte at det måtte karakteriseres som »un esprit de parti, une violence ouverte«, – han håpet at den nuværende minister innså at der var handlet ille, og at det danske hoff tenkte på å erstatte skaden, »for jeg forsikrer Dem« – sa Franklin »at kongressen aldri har tapt av syne denne sak«. Hertil hadde Waltersdorf svart at han var overtydd om at denne uoverensstemmelse ville bli oppklart og lot seg bringe i orden

dersom Franklin sendte en forhandler til København. Han hadde ikke fått instruksjoner til forhandling om denne affære, og ettersom den var helt forskjellig fra den sak han hadde begynt å tale med Franklin om, ønsket han ikke at de to saker skulle blandes sammen.

Nogen dager senere hadde Waltersdorf igjen en konferanse med Franklin (referert i skr. til Rosencrone 27/4), og søkte nu å gjøre ham det begripelig at de to saker var uavhengig av hverandre. I følge referatet av samtalen skal Waltersdorf ha sagt til Franklin at hans sønnesønn hadde ytret noget som ville ha smertet ham dersom han hadde hatt den minste grunn til å tro det var inspirert av Franklin sen., nemlig vilkåret for en handels-traktat. Men Waltersdorf sa han følte seg overbevist om at Franklin ikke ville bifalle en slik måte å innlede forhandlinger på. Det var også et tarvelig motiv for en traktat, et krav på £ 20.000, dersom denne ikke lovet mere reelle fordeler for begge parter. Det ville også vekke oppmerksomhet over hele Europa dersom U.S.A. like fra den nye stat nøt friheten, skulle vise hevnfølelsesånd på grunn av en angivelig urett som var inntruffet i den første tid av republikkens tilværelse. Hertil svarte Franklin at det hans sønnesønn hadde ytret, var et ungt menneskes tale (propos¹). Erstatning for skipene var slett ikke nevnt i den plan for en traktat som han hadde utarbeidet; men kongressen hadde gjort en tilføyelse at man skulle be kongen yte en erstatning til den tid og på den måte som han ville foreslå. Franklin mente det var hans plikt å nevne denne sak for det danske hoff; men det var langt fra ham å kreve at den ene sak skulle avhenge av den andre, og at det skulle nyttes trusler. Kongressen ventet dog av kongens rettfærdssans at det ble ytet erstatning, likesom det var godt at en uoverensstemmelse mellom venner ble utjevnet så snart som mulig.

Av en skrivelse til Blome fra Rosencrone (13/5 1783) fremgår

¹ Waltersdorf gir en interessant opplysning i sin rapport om forhandlingene med Franklin: det er alltid Franklin jr. som leder samtalen inn på det ømtålige emne, den eldre er hver gang synlig «excité» når han taler om det, og skammer seg over »l'excès de chaleur de son petit fils».

det at kongen hadde tilbudt å betale £ 10.000 som godtgjørelse for de priser som var frigitt i Bergen. Det heter i tilbudet at Hans Majestet håpet at den amerikanske kongress ville anse det som et pant på hans vennskap og aktelse for den nye republikk. Beløpet ville bli anvist til Franklin i Paris mot en erklæring om at det ikke senere ville bli spørsmål om ytterligere krav i denne affære. Blome skulle samtidig minne om at omstendighetene den gang hindret den danske regjering i å yte skipene beskyttelse, likevel ble de amerikanske kapere behandlet med all mulig vennlighet og hjulpet på kongens bekostning.

Waltersdorf hadde atter samtale med Franklin (rapport 2/6 og 5/6 1783), som ved denne anledning opplyste at etter kongressens bestemmelser tilhørte den ene halvpart av verdien av priser den amerikanske stat, den andre mannskapet. Franklin gav uttrykk for den overbevisning at kongressen for vennskaps skyld ikke ville insistere på sin del, men nok gjøre krav på folkenes. Kongens tilbud om £ 10.000 fant han meget utilfredsstillende. Til dette hadde Waltersdorf svart at tilbudet ikke var å betrakte som nogen erstatning, men en gave tilbudt av kongen på den mest høflige og mest smigrende måte for kongressen. Å avslå den fordi man ikke syntes tilfreds med den, ville være det samme som å gi avkall på hvert vennskapelig forlik og hver vennskapelig forbindelse mellom Danmark og U.S.A. Waltersdorf gjorde oppmerksom på at kongen ikke hadde innrømmet å ha gjort nogen urett, men det var tatt ærbødig hensyn til den mening kongressen syntes å ha lagt for dagen. Hans Majestet hadde vist seg så generøs overfor de personer som hadde lidd skade at selv om kongen hadde gjort urett, ville han være rettferdiggjort i hele Europas øyne ved det tilbud som var gjort. Waltersdorf la også til i samtalen med Franklin at Bernstorff hadde kanskje ikke hatt nødvendig å blande kongens anseelse (autorité) inn i en sak som man ville ha kunnet avgjøre ved hjelp av fredens lover. Og i denne sammenheng gir Waltersdorf en interessant erklæring om de danske domstolers selvstendighet som Franklin kunne merke seg: Ved en domstol i Danmark ville skipene bli tilkjent eierne, da U.S.A. ikke var anerkjent som

selvstendig stat, og kaperne støttet seg bare til kongressens ordrer. Kongens minister hadde handlet i samsvar med Norges lov, og – legger Waltersdorf til – kongens særlige ordrer kan ikke berøve nogen retten til å nytte seg av de midler loven gir adgang til for å kreve eller forsvare sin eiendom. Disse grunnsetninger er likeså hellige i Danmark som i England, og hvor det gjelder privatpersoners eiendom, kan retten avsi dom mot kongen som mot hvilkensomhelst enkeltperson. Det ville altså ikke ha hendt at en rettmessig eier ikke var kommet i besittelse av sin eiendom ved en domsavgjørelse.

Til Waltersdorfs høytidelige erklæring om domstolenes upartiskhet og uavhengige stilling i hans fedreland, svarte Franklin at amerikanerne hadde intet å gjøre med dette lands lover, – de krevet å bli behandlet etter folkeretten og bad om beskyttelse og gjestfrihet. Hertil innvendte Waltersdorf at Franklin overså det faktum at en fremmed var undergitt fredens lover hvor han befant seg likeså vel som landets innbyggere. I slutten av samtalen bemerket Franklin at han ikke overså de bånd som eksisterte mellom England og Danmark. Hvor meget Bernstorff enn måtte ha vært plaget av den britiske ministers opptreden, så var Franklin overbevist om at det skjedde mere ved overilelse enn på grunn av uvennskap mot U.S.A. at han hadde gitt skipene fri. Franklin ønsket en avskrift av den traktat Bernstorff hadde påberopt seg da han tok dette skritt, – en slik traktat ville sikkert rettferdiggjøre meget overfor kongressen. Ifølge rapporten hadde Franklin ved denne anledning behandlet Waltersdorf med enda større vennlighet enn alminnelig, han hadde også forsikret å ville gjøre alt som stod i hans makt for å få slutt på en strid som han håpet aldri mere ville oppstå mellom U.S.A. og Danmark.

Benjamin Franklin reiste tilbake til Amerika, og Thomas Jefferson, som i 1784 var reist til Frankrike for å hjelpe Franklin, avløste ham i 1785 som U.S.A.'s utsending i Paris. Han hadde bemyndigelse til å undertegne en handelstraktat dersom man

kunne komme til enighet. Etter Waltersdorfs oppgivende (i rapport 23/10 1784) skal Franklin ved avskjeden ha sagt til ham at kongressen hadde overlatt til forhandlerne å ordne affæren med de tre skip etter beste skjønn, – og de befullmektigede hadde senere ikke omtalt den, den syntes rent å være gått i glemme.

I året 1787 kom saken om de frigitte priseskip frem i kongressen, og etter fremsatt forslag vedtok den 25. oktober å gi U.S.A.'s minister ved hoffet i Versailles instruksjon om at han skulle gjøre den danske konge kjent med at U.S.A. vedble å føle seg dypt krenket (*very sensibly affected*) over at Hans Majestet lot utlevere priseskip til Storbritannia i den siste krig, og det så meget mere som amerikanerne ikke på nogen måte hadde forspilt den rett til gjestfrihet som civiliserte nasjoner viser hverandre. Ikke bare følelsen av at det tilkommer dem rett som er interessert i disse priser, men også et alvorlig ønske om at ingen årsak til misnøye må hindre utvikling og fremme av det vennskap mellom de to land som kongressen ønsker må råde og vokse, tillater U.S.A. å minne Hans Majestet om denne hendelse. Man håper at Hans Majestet vil være enig med U.S.A. i at når tilbakelevering nu er ugjørlig, må det være rett og billig at det ytes en erstatning likeverdlig med prisernes verdi. Jefferson fikk samtidig fullmakt til å avgjøre endelig og på bedst mulig måte U.S.A.'s krav og motta pengene av Danmark. Videre ble han bemyndiget til å sende »Chevalier« J. P. Jones på egne og andre kaperes regne til det danske hoff med slik instruksjon om underhandling som han måtte finne passende. Den endelige avgjørelse måtte dog skje med ministerens samtykke.

A. P. Bernstorff var imidlertid etter statskuppet 1784 igjen blitt den ledende minister i Danmark-Norge, og det falt i hans lodd atter å ta seg av denne affære som krevet både takt og klokskap. Kommandør Jones kom til København i mars 1788 og oppholdt seg der noen uker for å forhandle med den danske regjering. Korrespondansen mellom ham og grev Bernstorff viser at denne unngikk å innlate seg på kravet om erstatning, han

ville betrakte det som en bisak og underhandling om avslutning av handelstraktat som hovedsak¹. Jones gav uttrykk for at han ved forhandlingen ikke hadde sin egen interesse for øye, men pekte på at saken var av politisk natur. Bernstorff var klar over at man her hadde å gjøre med den viktigste kravsmann blant kaperne, og for å stille ham tilfreds foreslo Bernstorff for kongen at man burde tilby ham en årlig »gratification« for livstid, i det høyeste 1500 rdl., som skulle utredes av utenriksdepartementets fonds (forestilling til kongen 4/4 1788). Det skjedde som det heter i tilbudet til Jones, fordi Hans Majestet ville vise ham sin aktelse, og fordi kongen mintes at det danske flagg i Nordsjøen alltid var blitt møtt med aktelse av amerikanerne.

Forhandlingene med Jones førte ikke til noget resultat, og han så at der var intet å utrette. Dette kommer tydelig frem i hans brev til Bernstorff (datert København 30/3 1788): Det er nu gått 9 år siden hendelsen i Bergen, og man har grunn til å anta at den danske regjering har tatt endelig standpunkt når det gjelder erstatningen. Jones sier han følte seg meget smigret ved den ære som man hadde vist ham, men med beklagelse hadde han merket hvorledes Bernstorff aldri kom inn på emnet for hans misjon i Danmark. Jones venter nu før sin avreise prompte og kategorisk svar fra det danske hoff på kongressens vedtak av 25. oktober 1787. – Et slikt svar uteble imidlertid. Jones aktet nu å gå i russisk krigstjeneste, han synes å være tilfredsstilt for sitt vedkommende ved den årlige godtgjørelse som var lovet ham. Meningen var dog at de avbrudte forhandlinger skulle fortsette i Paris mellom den danske gesandt Blome og den amerikanske utsending Jefferson.

I et brev fra Jefferson til Bernstorff (16/9 1788) blir saken også tatt opp igjen, den amerikanske minister uttaler at han samtidig med underhandlinger om erstatning for priseskipene ønsker å drøfte et emne som gjaldt vennskap og handel mellom de to stater. Men da bemyndigelsen som var gitt forhandlerne,

¹ Ifølge opplysning av den danske gesandt i U.S.A. Steen Bille i brev til statsminister Krabbe Carisius, datert Philadelphia 7/2 1838 (i pk. Kaper-Sager VIII, D.R.A.).

lød på en bestemt tid, og denne nu var utløpet, og to av de tre forhandlerne hadde reist tilbake til Amerika, kunne man for tiden ikke oppta forhandlinger om handelstraktat. Om erstatningsspørsmålet heter det i brevet: disse mennesker (kaperne) har allerede i 9 år med lengsel ventet på sin eiendom, som de har vunnet med fare og møye. Tiden forminsker stadig deres tall, sprer deres representanter, svekker bevisene for deres rett og gjør dem mere og mere uanvendelige. Disse omstendigheter gav Jefferson håp om at det skulle være mulig å oppnå den endelige ordning som hans instruksjon uttrykkelig påla ham å påskynde. Hans ønske falt sammen med den danske ministers at forhandlingene om denne sak som var begynt i Paris, skulle fortsettes og avsluttes der. De forhandlinger som Jefferson her håpet på kunne komme i stand, ble det imidlertid intet av, – den franske revolusjon gjorde alle videre konferanser mellom de to gesandter umulig. Saken ble nu stillet i bero, – ifølge en skrivelse fra statssekretær James Madison i 1806 til den danske generalkonsul i U.S.A. Peter Pedersen synes erstatningskravet også å være oppgitt av amerikanerne og deres agenter i Europa.

Næste gang spørsmålet om erstatning for de tre priser kommer frem i kildene, er i et brev fra generalkonsul Peter Pedersen i Philadelphia til Departementet for de udenrigske Anliggender (datert Washington 7/1 1806): Kaptein Landais (sjefen på »Alliance«) hadde i 1805 søkt kongressens hjelp for å få sin del av prisepengene for de tre engelske skip som var fratatt ham. Han hadde personlig innfunnet seg for å klage overfor kongressen, og det ble tilstått ham 4000 dollars som erstatning for de tapte prisepenger. Pedersen mente at hadde ikke dette skjedd, ville saken formodentlig ha hvilt for bestandig – men president Jefferson hadde overfor kongressen erklært etter å ha satt seg inn i saken, at han fant U.S.A.'s fordring på godtgjørelse fra Danmark fremdeles gjeldende og rettmessig.

Etter generalkonsulens fremstilling gjaldt det nu å hindre at denne snart 30-år gamle sak ble sammenblandet med et erstatningskrav fremsatt fra dansk side (det gjaldt en brigg »Henrik«, som med sin last var blitt beslaglagt av et amerikansk

krigsskip i 1799). Pedersen hadde hørt at noen medlemmer av begge avdelinger av kongressen hadde uttalt at det skulle ytes erstatning for »Henrik« på det vilkår at Danmark betalte den fordring som U.S.A. hadde på dette land. Han opplyser videre at en komité i senatet som behandlet disse saker, hadde gjort erstatningen til Landais til hovedsak og beslagleggelsen av det danske skip til bisak, og nogen erstatning for det var ikke blitt anvist. Han ventet nu at det amerikanske kravet ville bli fremsatt mot Danmark av U.S.A.'s ministre enten i Paris eller London, og det kom til å beløpe seg til £ 100.000, 27 års renter ikke medregnet. Verdien av »Henrik« med last utgjorde 60.000 dollars, hvorav 1/3 tilhørte danske borgere, hertil kom krav om erstatning for to andre skip i lignende situasjon, men deres sak verserte fremdeles for retten. I alle fall utgjorde det totale beløp av de danske fordringer bare 1/4 av Amerikas krav til Danmark etter generalkonsulens beregning. Om ikke saken ble ordnet mellom de to makter, ville følgen bli at store handelsskip ble oppbrakt under et eller annet påskudd og tatt til avdrag på det krav man i Amerika gjorde gjeldende overfor Danmark.

I 1812 ble erstatningssaken vedkommende de amerikanske priser ganske uventet berørt i et brev til den danske chargé d'affaires (generalkonsul) Peter Pedersen fra statssekretær James Monroe (omtalt i brev fra Pedersen til utenriksminister Niels Rosenkrantz, 23/12 1812). Monroe nevnte at spørsmålet fremdeles stod uavgjort og bad ham legge det frem for sin regjering. Pedersen svarte til dette at Danmark aldri hadde godkjent kravet som billig eller lovlig, og den danske regjering hadde i mange år betraktet det som foreldet og oppgitt. I denne sammenheng opplyste Pedersen i brevet at enda kongressen i 1805 hadde bevilget Landais en erstatning, pleiet han likevel hvert år å innfinne seg ved kongressens åpning og bebyrdet både den og presidenten med krav om ytterligere godtgjørelse. Kanskje var det mulig å tilfredsstille denne mann, og den amerikanske regjering ville da oppgi denne fatale sak, som man måtte ønske en gang fikk slutt. Ellers ville den – sier Pedersen – stadig bli til hinder for fremtidige forhandlinger med den amerikanske repu-

blikk, og torde i fremtiden bli ganske følelig for Danmark når en rik og mektig nasjon, – noget som den amerikanske uten tvil om nogen år ville utvikle seg til, – for alvor kom å ta denne sak opp.

Etter unionsoppløsningen i 1814 stod Danmark ansvarlig for dette krav på den tidligere dansk-norske stat. – I 1820 behandlet kongressen en ansøking fra James Warren (en av de interesserte i kaperskipene); det ble da erklært at saken fremdeles var å betrakte som en fordring på Danmark, og den hadde fremdeles sin gyldighet.

Imidlertid var det kommet igang underhandlinger om en handelstraktat, og 26. april 1826 ble det i Washington sluttet »General Convention of Friendship, Commerce and Navigation between U.S.A. and the danish King«. Den ble underskrevet av Peter Pedersen »his privy Councillor of Legation and Minister Resident of King of Denmark« og av Henry Clay »Secretary of State«¹. Denne traktats betydning for saken vedkommende de frigitte priser i 1779, skal vi senere komme tilbake til.

Ved en konvention av 28. mars 1830 mellom Danmark og U.S.A. ønsket man å avgjøre gjensidige reklamasjoner og krav², Danmarks konge oppgav her krav på skadesløshets-godtgjørelse som kunne gjøres gjeldende overfor U.S.A. for de danske borgere som hadde fått skip konfiskert av U.S.A., og kongen forpliktet seg dessuten til å betale den amerikanske regjering en sum av 650,000 dollars til fordel for de borgere som hadde gjort krav fordi deres eiendom var konfiskert. Til gjengjeld betraktet U.S.A. alle krav fra sine borgere på Danmark vedkommende beslag leggelse, tilbakeholdelse, prisedommer eller konfiskasjon av deres skip, ladninger eller eiendom, der hadde funnet sted i Danmarks siste sjøkrig, som endelig og uigjenkaldelig opp- og avgjort.

¹ Danske Tractater efter 1800 — 2. Samling, 1. Bind (1874), s. 37f.

² Ibid. 1. Samling, 1. Bind (1879), s. 139f. Forhandlingene ble ført fra dansk side av utenriksminister grev Henrik Schimmelmann og justitsminister og president i det danske kancelli Paul Christian Stemmann, — fra amerikansk side av chargé d'affaires Henry Wheaton.

Men den fatale sak angående priseskipene var ennå ikke død og begravet – i slutten av 1830-årene forelå det tre ansøkninger for kongressen fra arvinger etter noen av mannskapet på kaper-skipene, blant dem slektninger av kommandør Jones. Komitéen for de utenlandske saker tilrådet å forny forhandlingene med Danmark om denne sak for komitéen mente at den hverken var oppgitt eller foreldet. Spørsmål om ære og rett – heter det i rapporten – som verserer mellom suverene stater ekspederes ikke på en så summarisk måte som en privatmanns gjeld under loven om preskripsjon. Det finns ingen tidsfrist som berøver en nasjon retten til å forlange av en annen nasjon fyldestgjørelse for en åpenbar forurettelse. Komitéen foreslo derfor fremsatt forslag til følgende resolusjon: Presidenten anmodes om å ta under overveielse om det ikke var passende å innlede forhandlinger med Danmark om en rettfærdig og billig erstatning for de oppbrakte priser i 1779. Debatten i Representantenes hus gikk både for og imot forslaget, de som frarådet, begrunnet sitt standpunkt med at det måtte sies å være en altfor gammel sak å ta opp igjen – forslaget til resolusjon fra komitéen ble likevel vedtatt¹.

Dette vedtak fra Representantenes hus gav anledning til en innberetning fra den danske gesandt i U.S.A. Steen Bille til statsminister Krabbe Carisius (dateret Philadelphia 7/2 1838). Gesandten mente at konventionen av 1830 hadde avgjort alle eldre forhold når det gjaldt krav som statene hadde til hverandre – den ånd som den var avfattet i, vitnet om et slikt formål. Kravet var på dansk side aldri godkjent, og tilbudet som i sin tid var gjort etter Franklins innberetning, ble den gang uttrykkelig betegnet bare som en velvillighets-handling og ikke som nogen fyldestgjørende erstatning man følte seg pliktig å yte. Steen Bille pekte videre på at verdien av prisene var ikke kommet Danmark til gode, og de amerikanske presidenter som f.eks. Jefferson, som fungerte som statssekretær og senere var president

¹ Rapport fra komitéen for de utenlandske saker, fremlagt under forhandlingene i Representantenes hus, 12. jan. 1838 (etter gjengivelse i gesandt Steen Billes innberetning 1838), D.R.A.

i 8 år, hadde intet foretatt seg i sakens anledning. Halvhundre års næsten uavbrutte taushet fra den eksekutive makts side i U.S.A. synes å gi tilstrekkelig hjemmel for Danmark til uten fornermelse for U.S.A. å unnslå seg for å innlede nogen formelig diskusjon i så henseende.

Steen Bille foreslo som hensiktsmessig at statsministeren skulle nekte å ta opp en diskusjon om eldre krav med den begrunnelse at Hans Majestets verdighet ikke tillot annen forståelse av erstatnings-konvensjonens bestemmelser enn som en alminnelig og gjensidig renunciation til betryggelse av fred og god forståelse mellom begge nasjoner i fremtiden. Etter Steen Billes mening syntes det klart at komitéen ikke nærret nogen tanke om at kravet enten kunne eller burde settes i verk, men man følte seg besværet ved ansøkingen og ønsket å henskyte avgjørelsen under presidentens ansvar.

Spørsmålet om erstatningskravets gyldighet finner man at statssekretæren forela for U.S.A.'s tidligere minister i Danmark, nu gesandt i Berlin, Henry Wheaton. Han svarte i skrivelse 23/8 1843 at etter hans oppfatning var kravet foreldet etter så lang tid. Selv om det ble overlatt til en tredje makts voldgift, ville U.S.A. sikkert få et ugunstigt svar, især da dette krav ikke ble fremsatt ved forhandlingene i 1830. Han hadde den gang ingen instruksjoner i denne sak, og det ble aldri hentydet til den, kravene gjaldt bare konfiskasjon av amerikanske skip og eiendom av danske kryssere under krigen 1807/14. (I konventionen (art. 4) uttales tydelig at det gjelder krav som er oppstått i den siste sjøkrig under dansk flagg eller i stater under dansk scepter).

Wheaton gir i sitt svar en lang folkerettslig utredning av spørsmålet om Danmark-Norge gjorde rett ved å utlevere skipene til England. Konklusjonen er at de eneste tilfelle hvor en neutral makt har rett til å berøve kaperne deres bytte og gi det til den egentlige eier, er dersom kapringen har skjedd ved å krenke den neutrale makts territorium, eller hvis den ble utført ved hjelp av skip som ulovlig var blitt utrustet innenfor vedkommende neutrale makts område. Den danske regjering må

enten ha betraktet amerikanerne som lovlig krigførende eller som pirater der ikke kan kreve nogen rettigheter i en rettfærdig krig. I første tilfelle var Danmark forpliktet til å vise begge parter en upartisk neutralitet, i siste tilfelle ville Danmarks opptreden ha fremkalt harme og krenket følelse, fordi det måtte anses som fiendtlig handling. I begge tilfelle ville Danmarks innblanding ved å gjøre inngrep i kaperens lovlige besittelse ha rettferdiggjort umiddelbare represalier, skjønt klokskap ville ha beveget U.S.A. til å avstå fra denne ytterlighet.

Det er verd å feste seg ved de kloke og sunne betraktninger Henry Wheaton til slutt gir uttrykk for, og hvor realistisk og forståelsesfullt han bedømmer den situasjon den danske regjering befant seg i under frihetskrigen – noget som nu så lang tid etter kunne skje lidenskløst og uten forutfattede meninger: Store innrømmelser må man gjøre m. h. t. meninger og omstendigheter i den tid frigivelsen av prisene foregikk. Danmarks politikk var den gang (som det alltid har vært senere) – heter det i utredningen – fredeligsinnet unntagen når landet ble tvunget ut av neutral stilling ved den sørgelige nødvendighet. Danmark hadde den gang grunn til å frykte Storbritannias makt og vrede – utgangen av kampen mellom de to krigførende var uvis, den vepnede neutralitet var ikke skapt. En kolonis opprør mot moderlandet ble betraktet som den mest avskyelige og unaturlige forbrytelse. Hadde den berømte statsmann som den gang ledet Danmark-Norges utenrikspolitikk, levet i våre dager, da slike revolusjoner har forekommet hyppigere, ville han uten tvil ha vist en mere riktig vurdering av reglene for internasjonal rettferdighet i slike saker.

Imidlertid hadde U.S.A.'s chargé d'affaires i København fått pålegg om å fremsette kravet for den danske regjering (skr. 31/5 1843), i henvendelsen heter det at den nordamerikanske regjering aldri hadde gitt sitt samtykke til å utslette dette krav. Ved forhandlingene om handelstraktat i 1826 var kravet riktig nok ikke nevnt, men i en tilleggsskrivelse hadde daværende statssekretær Henry Clay gjort oppmerksom på at dette ikke måtte forstås som U.S.A. stilltiende oppgav kravet. Altså

måtte traktatens ordlyd ikke fortolkes som en oppgivelse, tvertimot var man fast besluttet på å vedbli med å forfølge kravene til de kunne bli endelig ordnet ved prinsipp for billighet og rettferdighet.

Som slutt på denne sak som vi har fulgt gjennom 65 år, kan nevnes at den atter ble brakt frem i Representantenes hus 22. mai 1844, idet man ville vite hva der var gjort for å oppnå erstatning av den danske stat for de tre skip som ble fratatt kaperen i Bergen 1779, dernæst om beløpet som Danmark hadde forpliktet seg til å betale (650.000 dollars) omfattet nevnte krav, hvis ikke så var tilfelle, om da ifølge ordlyden denne fordring var bortfalt. – Og dermed synes saken å ha forblitt, og tiden har senere lagt glemselens slør over den.

Ved å følge saken angående de frigitte amerikanske priser, må en uvilkårlig legge merke til A. P. Bernstorffs ærlige og vederheftige bestrebelse for å hevde en upartisk neutralitet fra Danmark-Norges side i en ømtålig mellomfolkelig situasjon. Her finner en et av flere eksempler på den overlegenhet han la for dagen i dansk utenriksledelse, og på diplomatisk evne til å unngå ytterligheter. Med ro og sindighet betraktet han og overveiet begivenheterne – traff så sine disposisjoner og holdt fast på sine beslutninger med urokkelig fasthet, slik som vi har sett det uttalt i de skrivelser som er omtalt foran.

Et springende punkt i den første fase av den konflikt som det her er gjort rede for, var den danske regjeringens bestemte forbud mot at amerikanerne nyttet fristatens (kongressens) flagg på dansk-norsk sjøterritorium. En slik tillatelse kunne den danske regjering ikke gi uten derved også å anerkjenne de nordamerikanske fristater som selvstendige. En slik anerkjennelse av de opprørske kolonier ville uvegerlig føre til at Danmark kom i konflikt med England og få de alvorligste politiske og økonomiske følger for dobbeltmonarkiet.

A. P. Bernstorff viste seg slett ikke pro-engelsk, men følte trykket av det store ansvar om det skulle komme til brudd med

England. Det måtte man for enhver pris søke å unngå, og det greiet han også ved diplomatisk kløkt og sikker vurdering av den foreliggende situasjon. Man må dessuten være oppmerksom på at nettopp i den kritiske tid foregikk viktige forhandlinger med England om en handelstraktat, og det lyktes også Bernstorff å få istand overenskomsten av 4/7 1780.

Var skaden skjedd for amerikanerne, søkte regjeringen å gjøre den god igjen så langt det var mulig ved å vise kapermannskapene tilbørlig hjelpsomhet og hensynsfullhet, og den vek ikke tilbake for økonomisk offer for å bevare freden, noget også den amerikanske regjering syntes både da og senere å ha vært oppmerksom på og ha verdsatt. Amerikanerne har uten tvil høstet erfaring ved denne hendelse – såvidt vites førte de ikke senere i denne krig priser til norske havner da de visste at de derved ville bli berøvet sitt bytte.

Et lite tiltalende trekk finner en hos den utenriksledelse som avløste A. P. Bernstorff når den for å komme ut av vanskeligheten overfor U.S.A.'s regjering søkte å skyve skylden for den uheldige episode i Bergen over på den daværende utenriksminister – det falt da ulike lettere å kritisere enn å ta ansvaret i den aktuelle situasjon.

Som et bidrag til belysning av A. P. Bernstorffs diplomatiske evner og hederlige karakter kan denne episode tjene, samtidig som det som fulgte, hører med til historien om forbindelsen og mellomværendet som Danmark-Norge hadde med den vordende stormakt hinsides Atlanterhavet.

Summary.

The neutral countries of northern Europe were placed in a difficult position when the question arose of what their attitude should be towards the new state in North America which had declared its independence of Britain on the 4th July 1776. A. P. Bernstorff, the minister directing Danish-Norwegian foreign policy, was of the opinion that trade with the Americans should continue as before, but the Congressional flag should not be recognized, and the authorities should not permit the sale of prizes taken by

American privateers. – France, who in February 1778 entered into a league with the United States, undertook to watch over American interests among neutral powers. The Danish–Norwegian government tried for as long as possible to maintain friendly terms with the rebels without offending Britain; it therefore allowed American privateers to call at the ports of the two countries provided they did so under the French flag. The local authorities and military commanding officers were informed in accordance with this.

The Danish–Norwegian government found itself in a dilemma when three British prizes, captured by the American privateer frigate »Alliance« in September 1779, were brought in to Bergen. »Alliance« was commanded by Peter Landais, and belonged to a squadron in northern European waters commanded by John Paul Jones. As a result of pressure by the British ambassador in Copenhagen, the government felt compelled to release the three prizes with their cargo, since the American rebels were not recognized as a belligerent power, and the ships consequently could not be regarded as lawful prizes. The government also invoked a treaty of 1661 between Denmark–Norway and Britain, in which each contracting party pledged itself not to tolerate the other's enemies or rebels within its boundaries. The French consul in Bergen, who on the orders of the French government took the American seamen under his charge, was put to no little expense for their keep in Bergen, until they could at last be sent on to France in March 1780. The British consul in Bergen on demand refused to pay the expenses of the Americans, and this led to financial difficulties for the tradesmen of the town who had given credit; the Danish government therefore decided to pay these expenses in order to dispose of the matter and avoid further unpleasantness from the belligerent parties.

Benjamin Franklin, who during this period was in Paris as the representative of the United States, had in the meantime been informed of the Bergen episode, and asked Congress for further instructions as to his line of action in the matter. It was also the subject of an exchange of notes and conferences between Blome, the Danish ambassador in Paris, and the French foreign minister, de Vergennes. A. P. Bernstorff's correspondence with Blome shows how he tried to act on the principle that Denmark–Norway must appear as neutral as possible, and act with consideration towards both the belligerent powers, Britain and France; – he required of the United States that their ships should not display the Congressional flag in Danish–Norwegian territory, nor bring prizes to Danish–Norwegian ports. Nor could the government in Copen-

hagen negotiate directly with the United States, which it had not yet recognized as independent.

On the 22nd December 1779 Franklin sent a memorandum to the King of Denmark (with the French ambassador in Copenhagen as intermediary) in which he stresses the friendly feelings of the Americans towards Denmark-Norway, and expresses his disappointment at the way in which the privateer episode had been treated. He appeals to the King's sense of justice, and points out that Denmark has acted unwisely if she wishes to remain in future on friendly terms with the United States, which undoubtedly has a promising future before it. If it is no longer possible to return the prizes he demands that their value – about £ 50,000 – be made good. Bernstorff answered this complaint with a letter in his own hand on January 31st 1780; he here refers to Franklin in the most flattering terms, but leaves it to the Danish ambassador Blome to explain the government's view of the matter to Franklin. In a letter to Blome written at the same time Bernstorff instructs him, and directs him to explain to Franklin the difficult position of the Danish government in its policy towards the United States, which has not yet acquired the status of a free and independent state. This explanation, however, must not have the appearance of self-justification on the part of the Danish government. Blome is further to point out that in its West Indian possessions the government has favoured United States citizens. Blome had personal interviews with Franklin, who maintained that every sense of justice dictated that the owners of the privateers should be indemnified, a view also taken by Congress.

When it was judged that the war would end in victory for the United States, the Danish government sent *Kammerherre* Ernst Waltersdorf to Paris early in the year 1783 with a special commission to negotiate with Franklin, and *inter alia* broach the desirability of concluding a commercial treaty between Denmark-Norway and the United States. The Bergen episode still proved a stumbling-block, and Waltersdorf's mission was unsuccessful.

In the year 1787 the affair of the released prizes was brought up in Congress, which voted that the United States ambassador at Versailles should inform the Danish government that the claim for compensation still held good. In March 1788 Commodore Jones came to Copenhagen with a public commission to negotiate on this matter, but once again no result was achieved. In the autumn of the same year Thomas Jefferson, the United States envoy to France, tried to open negotiations with the Danish ambassador on the matter, but the French Revolution put an end to further

conference. The affair was now laid aside, until put before Congress in 1805 and the following year by Landais, and in 1820 by the heirs of the privateer partners. In a convention in 1830 between Denmark and the United States the contracting powers decided mutual claims dating from the war of 1807-14 without any mention of indemnification for the prizes released in 1779. In the late 1830's the families of the privateer crews again brought the matter up in Congress, which requested the president to make a claim of the Danish government; this was done, but the claim was rejected. The last time this matter is mentioned in the sources is on the 22nd May 1844, when it was revived in a question in the House of Representatives, without further consequences.

Anmeldelser

Vilh. la Cour: Næsholm. Nationalmuseet 1961. 419 sider.

I Begyndelsen af dette Aarhundrede blev den unge Student Vilh. la Cour engageret af Nationalmuseet som Assistent hos Museumsinspektør P. Hauberg, der havde paabegyndt og ledede en systematisk Opmaaling og Beskrivelse af Landets middelalderlige Voldsteder. Denne vældige Gruppe af Fortidsminder, som under Grønsværen gemmer endeløse mængder af Fund til Belysning af den middelalderlige Kulturhistorie, har altid virket dragende paa Forskere, som dog næsten altid maatte give op under deres Baksen med det store og vanskeligt tilgængelige Stof. Hauberg naaede et godt Stykke Vej med sit Registreringsarbejde, men kørte dog træt midt i det, vel ikke mindst fordi la Cour pludselig smed det hele fra sig for at hellige sig helt andre Opgaver, som har optaget hans lidenskabeligt travle Arbejdsdag. Den systematiske Registrering af vore middelalderlige Voldsteder kom da til at ligge stille, indtil la Cour igen mere end en Menneskealder senere tog den gamle Traad op og satte sin stærke Personlighed ind paa Arbejdet med at bringe System i Virvaret af Voldsteds-typer fra de forhistoriske Tider til Renaissanceen. I det første Bind af Danske Voldsteder, Thisted Amt (1957) er det la Cours Haand, der styrer den første Plovfure i et stort, uvejsomt og stenet Terrain.

Men allerede forinden havde han valgt at gøre et enkelt Voldsted til Genstand for en minutøs arkæologisk Undersøgelse, at bore saa dybt som muligt i dette ene Mindesmærke og derved tvinge det til at fortælle alt, hvad vor Tids arkæologiske Teknik kunne afæske det. Fra 1935 til 1957 varede Arbejdet med Udgravningen af Næsholm Voldsted, dog med en Afbrydelse paa en halv Snes Aar forvoldt af Krigen og hvad dermed fulgte for Udgraveren.

Naar la Cour gik i Gang med Undersøgelsen af Næsholm beroede det vel nok til en vis Grad paa en Tilfældighed; han havde i al Fald ikke paa Forhaand kunnet vide, i hvor høj Grad,

det udvalgte Objekt vilde lønne Arkæologens Anstrengelser. Det gjorde det i rigeligt Maal, til Trods for at det havde været udsat for haardere Overgreb end saa mange andre Borganlæg. Et stort Held var det, at la Cour slog ned paa et Voldsted, hvis Anlæg og Type var af særlig Interesse og som viste sig at gemme Enkeltfund, rigt varierede og i overvældende Mængde; hele Materialets Værdi øges yderligere ved de gode Dateringsforhold.

Siden Aarhundredskiftet er der af Nationalmuseet nok foretaget en Række arkæologiske Undersøgelser af middelalderlige Borganlæg. Det var dog navnlig de større Rigsborge og først og fremmest Resterne af disses grundmurede Bygninger der »gravedes ud«. Disse Bygningsrester havde afgjort Prioriteten, mens Anlæggenes utallige andre Spor og Løsfundene fortrinsvis kun registreredes og medtoges, naar de afslørede sig under Udgravningerne af Stenmurene. Man anlagde i højere Grad arkitekturhistoriske Synspunkter end brede kulturhistoriske.

Næsholm Voldsted udmærker sig ikke ved at være Resterne af en »officiel« Borg, men er et beskedent, historisk set anonymt Anlæg. Det var derfor paa sin Vis saa langt mere repræsentativt.

At det virkelig for la Cour har været magtpaaliggende at afæske Voldstedet alt, hvad det maatte kunne fortælle om Borgen, dens Tilblivelse, dens Brug, om Livsvilkaarene for dens Beboere og om dens Endeligt, herom vidner hele Udgravningsteknikken. Hvor man ved lignende Anlæg normalt sætter ind paa væsentlige Punkter ved partielle Gravninger, er paa Næsholm hver eneste Kvadratmeter Jord undersøgt helt ned til den sterile Bund, et møjsommeligt Arbejde, som dog i rigeligt Maal lønnede sig. En saadan Fremgangsmaade maa formodentlig for de fleste umiddelbart forekomme selvfølgelig, men blandt Arkæologer med Middelalderen som Virkefelt er det dog ingenlunde Tilfældet. At underkaste et middelalderligt Voldsted en i bogstaveligste Forstand tilbunds-gaaende Undersøgelse var, da Udgravningen begyndte, et Særsyn, som fra autoritativ Side nærmest mødtes med et Skuldertræk (Trælleborg blev underkastet en lignende Undersøgelse; det var da noget nyt – den er dog i sit Væsen vidt forskellig fra Næsholm. Af helt speciel Karakter er de to saa ovenud fundrige, men desværre endnu ikke publicerede »Moseborge« Boringholm og Halkær, udgravet henholdsvis 1906–12 og 1935–48).

I den foreliggende Publikation er der med grænseløs Grundighed redegjort for Udgravningens Resultater. Bogen indeholder desuden to større Excurser, dels af Svend Jørgensen om de geologiske pollen-analytiske Undersøgelser i Forbindelse med Udgravningen, dels af Ulrik Møhl om de fundne Dyrekogler.

Værket er inddelt i fire Hovedafsnit, der henholdsvis behandler Undersøgelsen af Borganlægget, Enkeltfundene, Borgtypen samt den historiske Ramme.

I det første Afsnit demonstreres, hvorledes det vældige Stof ved den »altomfattende« Udgravningsmetode er bragt for Dagen. Et righoldigt Billedmateriale og adskillige Detailopmaalinger støtter Teksten. Ved de sidste værdsætter man, at Hovedplanens Højdekurvenet er medtaget i nødvendigt Omfang. Herved knyttes Detaillerne til Helheden paa en ganske ubesværet Maade.

Det andet Afsnit, om Enkeltfundene, placerer klart Bogen blandt den middelalderlige Arkæologis Standardopslagsværker. Med de under Udgravningen fundne 302 Mønter synes Næsholm-Tiden at kunne dateres til ca. 1240–1340 og indenfor dette Hundrekaar tør man altsaa placere de talrige Enkeltfund af vidt forskellig Art. Det maa siges at være en relativ snæver Datering af et saa omfattende Fund, (dels katalogiserede i Nationalmuseet som N. 1–1221, dels henlagt unummerede i Magasin eller kasserede). I Fremtiden vil det da ogsaa være Næsholmspublikationen, man ustandselig vil ty til og henvise til, naar Talen drejer sig om Brugs-genstande fra Middelalderen, ikke mindst hvad Keramikken angaar. Publiceringen af Lerkarmaterialet fra Næsholm er simpelthen grundlæggende for Studiet af dansk middelalderlig Keramik.

Under Afsnittet om Borgtypen redegøres der for Næsholms usædvanlige Planskema. Borgbanken, der umiddelbart maa synes i sig selv at være en lille fortifikatorisk Enhed, er ved tørre Grave af beskedne Dimensioner blevet opdelt i, hvad man paa Engelsk benævner som en Outer Bailey og en Inner Bailey.

Borgens pièce de résistance, det kraftige kvadratiske Midtertaarn er anbragt i Adskillelsen mellem de to Afsnit og har tydeligvis skullet tjene til Beskyttelse af Borgbanken i sin Helhed. Det hele Arrangementet virker lilleputagtigt og primitivt, men i Borgen er Linierne til de store Forbillede i europæisk Borgbyggeri trukket klart op. Atter et Held, at Næsholm havde dette principielt saa interessante Planskema, som ikke tidligere er erkendt herhjemme. Der er nu redegjort saa klart for Typen, at det i Fremtiden vil falde meget lettere at placere andre tilsvarende Anlæg i den rette Sammenhæng.

Ogsaa Redegørelsen for de enkelte Bygninger paa Borgbanken har givet Anledning til Betragtninger af vidtgaaende principiel Interesse. Ved Fundet af et lerstampet Hus i det vestlige Bygningskompleks er der skabt Mulighed for at yde et særdeles værdifuldt Supplement til Sven Risoms grundlæggende Arbejde om denne Hustype »Nordiske lerjords-huse« (1959), men i særlig Grad maa

man glædes over den Skarpsindighed, der er lagt for Dagen ved Tolkningen af Fundamenterne til det nordlige Bygningskompleks. Det virker helt overbevisende, at man her staar overfor Resterne af et Hus, som la Cour karakteriserer som »stue-herberg-typen« og som typologisk lader sig knytte til en overordentlig udbredt Hustype. Denne Tolkning vil givetvis vise sig at lette Forstaaelsen af mangt et Bygningsspor, som maatte blive fremgravet i Fremtiden.

De historiske Kilder om Borgen svigter helt, men takket være Fundenes Mængde og Alsidighed, føles Savnet af konkrete historiske Oplysninger ikke saa tungt, som man umiddelbart kunde vente.

Det virker overbevisende, at Borgens voldelige Undergang har fundet Sted i Uro-aarene 1341-46 og at den, besat af Holstenerne eller deres Tilhængere faldt for Kongens Angreb.

I det sidste Hovedafsnit, Den historiske Ramme, gives med Baggrund i Fundene en livfuld Redegørelse for Hverdagen paa Borgen, og i Skildringen af dens dramatiske Endeligt, viser la Cour sig som en sand Bataillemalers.

Med dette Afsnit gøres hele det tunge arkæologiske Stof tilgængeligt ogsaa for de mange, der staar udenfor den arkæologiske Fagkreds. Der er særlig Grund til at fremhæve dette Afsnit, der som oftest maa savnes i tilsvarende videnskabelige Arbejder.

Hans Stiesdal

Højesteret 1661-1961. Udgivet på Højesterets foranstaltning i trehundredåret for udstedelsen af Forordning om dend Høieste Rettis administration i Danmarck den 14. februar 1661 af Povl Bagge, Jep Lauesen Frost og Bernt Hjejle. Bd. 1-II. Kbh. 1961. 550 + 579 s.

Højesterets 300-års dag 1961 er blevet fejret ved udgivelsen af et stort værk om rettens historie. Jurister og historikere har forenet sig om at skabe den samlede fremstilling, vi hidtil har savnet, indgående og med fyldigt noteapparat. Hvad udstyret angår, præsenterer de to bind sig endda meget smukt. Ikke mindst historikeren vil påskønne at man har taget initiativ til at udgive et værk af en sådan standard.

En kort indholdsoversigt vil vise, hvor meget man har skullet spænde over for at give emnet, hvad der tilkom det. Magister Svend Ellehøj har skrevet næsten halvdelen af første bind: rettens

grundlæggelse, rettens geografiske virkefelt, rettens organisation og ydre fremtræden og rettens forhold til regeringen indtil 1746. Magister Harald Langberg har i afsnittet om »rettens sæde« skildret de skiftende højesteretslokaler og deres indretning, og dr. Georg Nørregård har dels behandlet rettens forhold til regeringen fra 1746 til 1849, dels forholdet til offentligheden gennem hele perioden. — Heroverfor står juristernes bidrag: professor Bent Christensens redegørelse for rettens forhold til regeringen efter 1849, professor Thøger Nielsens afsnit om rettergangsmåden; professor Stig Iuul har skrevet om rettens domspraksis som retskilde (privatretten), justitssekretær Tage Holmboe — der har været redaktionsudvalgets sekretær — har redegjort for straffetretten. — Videre nogle korte afsnit om rettens rekruttering og om advokaterne, skrevet af Tage Holmboe i samarbejde med Arild Falk-Jensen og H. Hjorth-Nielsen, og de to sidstnævnte har udarbejdet den »stat«, der hører sig til i et jubilæumsskrift. Og til slut et lille kapitel, som en historiker vil være specielt glad ved: arkivar Aage Raschs oversigt over Højesterets arkiv.

En sådan udstykning er naturlig og nødvendig, hvis man inden for en nogenlunde overskuelig årrække skal få skabt en indgående og sagkyndig behandling. Man har fået en række afhandlinger, der tilsammen dækker de væsentligste sider af Højesterets historie, men som ikke har meget til fælles i bærende synspunkter, og som i høj grad varierer med hensyn til disposition og fremstillingsform. Særlig i afsnittene om rettens forhold til regeringen træder det skarpt frem, hvor forskelligt jurister og historikere griber et sådant emne an; kontrasten svækker helheden, men det kan ses som en fordel, at man i et værk af denne art får præsenteret begge måder at anskue tingene på. Bortset fra disse tre afsnit har forfatterne behandlet hver sit emne gennem hele den 300-årige periode. Den saglige inddeling har måttet dominere på bekostning af den tidsmæssige sammenhæng, som historikeren uvilkårligt vil søge at etablere. Det er klart og overskueligt og sikkert også praktisk for mange af dem, der benytter værket. Den, der vil danne sig et historisk sammenhængende indtryk af rettens udvikling gennem tiderne, og som ikke på forhånd er vel bevandret i emnet, bliver nok nødt til at gennempløje »Højesteret 1661—1961« mere end én gang, før brudstykkerne samler sig til et mønster; men en kronologisk opdeling var næppe gennemførlig og kan blive praktisk talt uoverskuelig. — Sophus Vedels gamle og i mange henseender fortjenstfulde arbejde om Højesteret indtil 1790 er et skræmmende eksempel i så henseende.

Derimod kunne den, der læser hele værket i sammenhæng,

nok have ønsket afsnittene lidt anderledes placeret. Det er utvivlsomt god systematik, at man efter indledningen om rettens grundlæggelse redegør for, hvilke geografiske områder Højesteret har virket for i tidens løb, men for den, der vil læse om den danske højesteret, virker det nu lidt afsporende således at starte med et langt, velskrevet og sagkyndigt afsnit om Norge, atlantehavsøerne og tropekolonierne samt om hertugdømmernes særlige forhold, inden man iøvrigt har set retten i funktion. Man kunne have ønsket de grundlæggende afsnit om rettens organisation og rekruttering og om rettergangsmåden anbragt umiddelbart efter indledningen.

En følge af værkets opbygning er, at der findes ikke så få gentagelser. Redaktionen har selv fremhævet dette i forordet og med rette sagt, at gentagelser ikke kunne undgås, hvis hvert enkelt afsnit skulle fremtræde som en helhed. I virkeligheden er det af betydelig interesse at se forskellige forfattere behandle samme problem — f. eks. Thøger Nielsen og Stig Iuul om præjudikaternes betydning — men man kan komme ud for overraskelser. Således Stig Iuuls redegørelse for, hvorledes kongens personlige opfattelse af en sag har været afgørende for herredagens rettertings domme før 1660, også i tilfælde, hvor et flertal af rigsråderne ville dømme anderledes; et forhold, der muligvis kan forklare, at man ikke har fundet det påkrævet udtrykkeligt at anføre kongens øverste domsmagt i kongeloven: den var noget på forhånd givet. En meget fristende forklaring på en besynderlig lakune i kongeloven; men hvem vil drømme om at søge dette i afsnittet om Højesterets domspraksis som retskilde? Det kan ikke nægtes, at den, der fuldt ud vil drage nytte af »Højesteret 1661—1961«, gør vel i at studere indholdsfortegnelsen grundigt¹. Men set i forhold til den rigdom, dette værk rummer af oplysninger og sagkyndige vurderinger, er det småindvendinger.

Ingen dansk institution synes at have udvist en sådan fasthed og kontinuitet som Højesteret. Begivenhederne 1848—49 medførte ikke umiddelbart² væsentlige ændringer i rettens virksomhed; der skete ikke meget mere, end at den højtidelige årlige åbning af Højesteret ophørte — lidt trist, men inderlig fornuftigt — og at den kongelige tronstol med tilhørende symbolik og tiltale-

¹ Sagregister savnes; men et fyldestgørende sagregister måtte unægtelig være svulmet op til et leksikon af ganske antageligt format, og så indgående og overskuelig som indholdsfortegnelsen er, gør den god nytte.

² Anderledes naturligvis på længere sigt, da retsreformen endelig gennemførtes. Den nærmeste dyberegående virkning efter 1849 var vel loven af 1856, hvorefter Højesterets domme blev ledsaget af præmisser.

former forsvandt fra retslokalet (tronstolen blev endda fjernet så diskret, at man ikke med sikkerhed kan fastslå, hvornår det skete). Og på samme måde er det nærliggende at anlægge det synspunkt, at selve Højesterets grundlæggelse 1661 ikke betyder noget afgørende brud med udviklingen. Den bestående ordning af den øverste retspleje var efter tidens forhold så fyldestgørende, at man ved statsomvæltningen 1660 næppe kan have følt noget stærkt behov for ændringer på dette punkt. Det var dog næppe ønsker om retsreformer, der var bestemmende for planerne om at forene administration og højeste domstol i kancelliet eller i det Righofkanslerens kollegium, som forfatteren af »Regierungs Policey« opererer med. Og bortset fra princippet om standsparitet indebar forordningen om rettens grundlæggelse februar 1661 ikke noget brud med traditionerne; når forordningen er så tyndbenet, som den er, fristes man til at se det som udtryk for, at bestående praksis foreløbig følte fyldestgørende, når blot rigsråderne suppleredes med et passende antal lærde og borgerlige assessorer. Men det er det evige problem om, hvad Frederik 3. på givet tidspunkt kan have villet eller ønsket, og hvor megen plan og sammenhæng man tør formode bag begivenhederne¹. Det bliver jo næsten et personligt skøn, om man med Stig Iuul² vil se forordningen af 14. februar 1661 som det gamle rigsråds »sidste knæk«, eller om man vil synes at kongen ved at bevare rigsråder som dommere i den nye højesteret netop ønskede at vise moderation og en vis respekt for kontinuiteten. Fra den smule, der er igen af Statskollegiets overvejelser, ses det, at man her havde tænkt sig en bestemmelse om, at når assessorerne ikke var enige om en dom, skulle afgørelsen ligge hos kongen. Ellehøjs klare og velovervejede fremstilling peger på, hvad dette *kan* tænkes at indebære: har det været meningen, at dommerne i andre tilfælde skulle dømme uafhængigt af kongen? i så fald turde det være forståeligt, at reglen ikke fandt nåde for Frederik 3.'s øjne. Efter det foreliggende er det i hvert fald naturligt at formode, at Frederik 3. ikke foreløbig har ønsket at binde sig til alt for præcise bestemmelser. Og hvis man vil fremhæve, at forandringerne i første omgang ikke virker særlig revolutionerende, så er der unægtelig i de følgende årtier momenter, der indebærer meget væsentlige ændringer i forhold til tiden før 1660. De domme, der var blevet fældet på herredagens retterting, var

¹ Som baggrund for rettens grundlæggelse har Ellehøj givet en indgående behandling af hele statsomvæltningen. Det er sagligt velbegrunder, selv om nogle læsere måske vil finde det lidt strengt, at man først på side 28 kommer i gang med højesteretsproblemerne.

² Ugeskr. f. Retsv. 1961 B, s. 43 ff.

ganske naturligt blevet opfattet som retsstiftende lovfortolkninger — og om herredagens kompetence i så henseende kunne der ikke råde nogen tvivl, så vist som kongen og rigsrådet i forening havde den lovgivende magt. Heroverfor er det ganske karakteristisk, at den tidlige enevælde ikke vil tillade, at Højesterets domme får karakter af lovfortolkning, og de må ikke være ledsaget af præmisser. Fremdeles vil man, atter i modsætning til tidligere, at præjudikater ikke skal være bindende for retten — officielt er det kongen, der dømmer, og hans magt tør ikke begrænses — og det er gennem lange tider udtrykkelig forbudt sagførerne at anføre præjudikater i deres indlæg.

Man kan fremhæve kontinuiteten i rettens historie efter 1660 og dens ønske om at »forblive sig selv lig«; men de forandringer, der efterhånden kom, var meget væsentlige, selv om de kom gradvis og i nogle tilfælde næsten umærkeligt. Selvfølgelig kunne man ikke skabe en rimelig retspraksis uden at tage hensyn til præjudikaterne, og i tidens løb blev de aldeles afgørende for dommernes holdning, selv om det knob betydeligt, fordi man hverken havde »visdomsbøger« eller brugbare sagregistre til protokollerne; man måtte holde sig til hukommelsen og gjorde da lejlighedsvis sære hop. Afgørende for rettens hele stilling blev vel, at der inden for den store kreds af mænd, der officielt var udpeget til at virke i retten, med en vis nødvendighed og forholdsvis hurtigt dannedes en inderkreds, der under ledelse af justitiarius gjorde det egentlige arbejde, og det er bemærkelsesværdigt, hvorledes de efterhånden har formået at hævde rettens autoritet og uafhængighed. Man tør måske her anføre J. H. Deuntzers vurdering af de domme, som Højesteret afsagde i 1683: de udmærker sig »i langt højere grad, end man vistnok i almindelighed tiltror tiden og de daværende dommere, ved konsekvens, sund juridisk opfattelse og en naturlig betragtning af de foreliggende retsforhold«¹. Man kan tilføje, at denne retstradition har enevælden ikke æren af at have skabt.

I fremstillingen af Højesterets forhold til regeringen bliver Svend Ellehøjs afsnit om tiden indtil 1746 på en vis måde det mest afgørende; den ret uafhængige stilling, der uden egentlig modstand fastlagdes ved bestemmelser efter 1746, og ligeledes den skelsættende ordning af 1771 må vel siges at stå som naturlige konsekvenser af, hvad der var under udvikling før 1746. Det er værdifuldt, at Ellehøj har fået plads til en bred behandling og kunnet diskutere problemerne f. eks. om rettens sammensætning, uanset at dette også er behandlet andetsteds.

For en senere tid har det været naturligt at betragte kongens

¹ Højesteret i 1683, s. 69.

kontrolmuligheder og lejlighedsvis indgreb i den første tid som noget principielt forkasteligt. Samtiden turde have set anderledes på det. Det tør næppe overses, at den tomme kongelige tronstol i højesteretsalen gennem lange tider kan have bidraget væsentligt til at højne rettens anseelse, og at det i begyndelsen næppe følte ydmygende, men tværtimod afstivende for Højesteret, at man i så mange tilfælde kunne eller skulle henskyde afgørelser til kongen. Man kan fremhæve de juridisk betænkelige momenter ved sagerne mod Kaj Lykke og Ulfeldt; egentlig må man vist snarere undre sig over, at retten vovede at slå til over for Søren Kornerup. Det indgår vel i hvert fald i lægmands retsopfattelse, at man gerne ser landets øverste domstol udrustet med en sådan myndighed og en sådan vilje til at værne retten, at den kan gå imod lige meget hvilke magthavere og få sin afgørelse respekteret; men det turde være urimeligt og urealistisk at gå i rette med den dømmende magt, hvis den gennem tiderne ikke fuldt ud har levet op til idealet. I sit afsnit om rettens forhold til regeringen efter 1849 stiller Bent Christensen sig noget reserveret over for tanken om domstolene som repræsentanter for en verdensfjern, abstrakt retfærdighed, »idealet om domstolene som en isoleret, neutral enklave i et samfund, der iøvrigt akcepterer, at grundlæggende afgørelser i det økonomiske og politiske liv træffes i forhandling eller om nødvendigt — ublodig — strid mellem organiserede synspunkter og interesser. Efter denne forfatters mening er domstolenes neutralitet, hvor væsentlige politiske spørgsmål undtagelsesvis står på spil, en umulighed« —. (I, 353). Historikeren vil vist være den sidste til at gøre indsigelse her.

Medens Georg Nørregård i sit afsnit om forholdet til regeringen 1746—1849 naturligt har givet en indgående behandling af de politiske sager — ikke mindst pressesagerne — har Bent Christensen i sit efterfølgende afsnit nøjedes med at tage nogle typiske tilfælde frem. Her havde en historiker ikke haft noget imod en fyldigere behandling, f. eks. en fornyet prøvelse af Troels G. Jørgensens vurdering af det nationalliberale opgør med Højesteret omkring og efter rigsretssagen 1855—56 eller af rettens standpunkt til provisorielovgivningen i 1880'erne, specielt sagen mod Sigvald Olsen og de muligheder for en underkendelse af presseprovisoriets gyldighed, som professor Ernst Andersen har fremdraget¹. Men

¹ Fra juraens overdrev, s. 130 ff. Bent Christensen fremhæver med rette det politiske indslag i voteringen (I, 410); men det interessante er, at det i en række tilfælde er højremænd, der er betænkelige ved at godkende provisoriet. Man kan se det som udtryk for, at så mange moderate højremænd ikke folte sig solidariske med Estrup; men man vil vel ikke gå så vidt som

det skal ikke nægtes, at de »politiske sager«, trods den blæst, der naturligt nok har stået om dem, udgør en lille og for retsudviklingen som helhed ikke særlig væsentlig del af Højesterets arbejde siden 1849, og at det er nok så vigtigt at få en redegørelse for de problemer, der dominerer i Bent Christensens fremstilling: rettens beføjelse til at kontrollere forvaltningen, og dens muligheder for at gribe ind over for lovgivningsmagten og erklære en vedtaget lov for grundlovsstridig. Set med en ikke-jurists ukyndige øjne er det et særdeles værdifuldt afsnit.

Georg Nørregård har i kapitlet om Højesteret og den offentlige mening af gode grunde måttet lægge hovedvægten på tiden efter 1800. Når Højesteret så sjældent står for skud før 1800, må man vel med dr. Nørregård kunne formode, at der har været en virkelig respekt for retten — selv »en så hvas tunge som P. A. Heibergs dyede sig«; og at enkeltpersoner, der troede sig forurettet (som den let besynderlige Lars Berth i 1790'erne), kom med kritik, viser jo meget lidt om den almindelige vurdering. Til gengæld er Højesteret nogle gange blevet inddraget i politisk kamp og pressepolemik gennem de sidste 100 år, og det er ikke småting, der her er udtalt — rigsretssagen i 1850'erne, Venstre og socialisterne efter 1870 og den socialdemokratiske presse også efter 1900, C. Th. Zahles kritiske bemærkninger (hans syn har vel i nogen grad været bestemt af ungdomsindtrykkene fra provisorieårene), eller statsminister Staunings lidet ærbødige udtalelser efter Kolindsund-dommen og frihedsbevægelsens kritik under besættelsetiden. Det er et livligt og velskrevet kapitel, og man kan kun udtrykke sin tilfredshed med, at udgiverne i et jubilæumsværk af denne art ikke er vejet tilbage for at præsentere en sådan blomsterkost af mindre elskværdige udtalelser om retten.

Thøger Nielsens redegørelse for rettergangsmåden, dommenes tilblivelse og sagernes beskaffenhed hører til de afsnit, der tydeligst viser de dybtgående forskydninger, der er foregået gennem de 300 år. Thøger Nielsen vil næppe se selve begivenheden 1661 som et dybtgående skel — ved at gå ind på udviklingen før 1660 har han vel snarest fremhævet kontinuiteten — men han understreger virkningen af enevældestaten på længere sigt: at rettens assessorer i første række er statstjenestemænd og efterhånden alle juridisk uddannede, og det afgørende moment, at man i hvert fald fra midten af 1700-tallet får skabt et særligt retsplejesystem for

at hævde, at dommernes holdning udelukkende var politisk bestemt. Ser man på voteringerne, synes det nærliggende, at en dygtigere argumentation fra forsvarers side, som Ernst Andersen antyder, kunne have ført til et andet resultat.

straffesager. Det er en naturlig følge af emnet, at Thøger Nielsen ikke disponerer stoffet efter historisk sammenhæng, men opdeler det i saglig systematik og dermed punkt for punkt kommer frem til en vurdering af aktuelle problemer. Her noterer man sig en udpræget betænkelighed ved, at Højesteret skulle afskæres fra realitetsbehandling af borgerlige sager, en protest mod, at bevisumiddelbarhedsgrundsætningen skulle medføre, at Højesteret alene udtalte sig om jus, ikke om factum (med kritik af de tendenser, Nellesmann i forrige århundrede gav udtryk for under påvirkning af tysk ret). Thøger Nielsen er tilbøjelig til at beklage, at man under indtryk af retssagernes mængde er gået over til at lade retten virke i to afdelinger: det var »på et ret spinkelt grundlag, man brød med århundredgamle traditioner«, og »fremtiden vil vise, om det i længden er en holdbar ordning«, at man i så mange sager nøjes med fem dommere. En øjensynlig sympati for den gamle, talstærke Højesteret som en enhed, en ret der meget vel har formået at bedømme factum, selv om man i så ringe grad har udnyttet mulighederne for vidneafhøring. Tillige nogen kritik af, at retten ikke har ønsket offentlig votering — selv om det måske som i Norge var gået sådan, at dommerne alligevel forinden forhandlede for lukkede døre, havde det muligvis medført, at der blev givet mere fyldestgørende præmisser — og tillige kritik af tendensen til at konkretisere præmisserne så vidt, at de almene konsekvenser af rettens afgørelse svækkes.

Som indledning til sit afsnit om Højesterets domspraksis som retskilde, hvad privatretten angår, bemærker Stig Juul, ikke uden grund, at en fuldstændig behandling af emnet er en utopi, og selv om den lod sig gennemføre, ville den dog virke utilfredsstillende, fordi man tillige måtte behandle de øvrige domstoles praksis. Stig Juul har da udvalgt en række specielle retsproblemer, hvor der har været konflikt mellem teori og praksis: f. eks. erhvervelse af ejendomsret under forhold, hvor det afhændede forbliver i sælgerens besiddelse; tilbagesøgning af betaling erlagt af en umyndig køber og hermed spørgsmålet om »pengereglen«; hvor vidt et løfte må anses for forpligtende for den, der giver det, så længe den anden part ikke har akcepteret det; anvendelse af culpa-reglen i erstatningssager. Forinden er bl. a. givet en indgående behandling af præjudikaternes betydning for domspraksis og en diskussion af hovedretninger i den juridiske litteratur, specielt modsætningen mellem det 18. århundredes naturretsbegreb og Ørstedes syn. Også en ikke-jurist finder det særdeles instruktivt at se, gennem de valgte eksempler, hvorledes synspunkterne i den juridiske litteratur har kunnet påvirke retspraksis, ikke mindst

hvornår og i hvilken udstrækning Ørsteds tanker slår igennem; men anmelderen skal af gode grunde vogte sig for at forsøge en vurdering af disse »nice sharp quillets of the law«. Så fængslende som dette er, havde man med stor glæde set flere områder af privatretten behandlet efter samme metode.

Tage Holmboes behandling af domspraksis på strafferettens område kontrasterer med Stig Juuls afsnit. Holmboe søger i sin ret omfattende fremstilling at give en samlende oversigt, og han viger ikke tilbage for at aftrykke en del retsakter, bl. a. voteringer, hvorved læseren får et mere umiddelbart indtryk af rettens virke, end man ellers gennemgående får. Han giver også korte afsnit om Højesterets kontrol med underinstanserne og om bevisbedømmelsen, og man får en fyldig behandling af domspraksis med hensyn til manddrab, løsagtighed og berigelsesforbrydelser, områder hvor det 18. århundredes ændrede syn på forbrydelse og straf træder meget klart frem¹. Sammenholder man med Ellehøjs, Georg Nørregårds og Thøger Niensens afsnit, fristes man til at sige, at dette århundrede var det vigtigste i rettens historie. I en senere tid ser man blandt andet kontrasten mellem Ørsteds relativt strenge syn på strafferetsplejen og Højesterets betydelige mildere praksis. Derimod kan det ikke nægtes, at behandlingen af de sidste 100 år er kortfattet; man havde f. eks. gerne set lidt mere om, hvorledes Højesteret anvendte straffeloven af 1866 — men i betragtning af, hvor meget der er ydet med hensyn til ældre tid, føles det næsten urimeligt at komme med indvendinger.

Afsnittene om rettens »rekrutering« og om advokaterne er ret kortfattede oversigter.

Endelig må fremhæves Harald Langbergs kapitel om »rettens sæde«. Når man taler om kontinuiteten i Højesterets historie, gælder det unægtelig ikke lokalerne; det er ganske forbavsende, så meget man i tidens løb har tilladt sig at jage rundt med den hæderværdige ret — men det har medført, at man kan give et fyldigt indtryk af, hvilke omgivelser og hvilken indretning af rummet man til skiftende tider har fundet passende, og fremstillingen er et udmærket eksempel på, hvor meget den ydre indretning

¹ Typisk, at man efter ca. 1750 stille holder op med at spørge teologerne om Guds vilje med hensyn til strafferet. At teologerne har bidraget betragteligt til en efter vor opfattelse umenneskelig hård retspleje, er ubestrideligt; men umenneskeligheden skyldtes dog ikke moseloven alene, der lå også verdslige synspunkter til grund for den brutale anvendelse af afskrækkelsesprincippet. Dertil det moment, at teologerne ikke ret vel kunne gøre andet end at holde sig til bibelen; det afgørende var, at man fandt det nødvendigt og naturligt at spørge dem og i det hele følte sig bundet af Guds lov. Holmboes vurdering heraf (II, 167—68) forekommer særdeles velafvejte.

kan fortælle om en institutions historie. Højdepunktet er vel skildringen af den retssal, C. F. Hansen skabte på det andet Christiansborg; over for Harald Langbergs begejstring er det lidt trist at fastslå, at retten i det daglige foretrak at blive i Prinsens Palæ, indtil oldsagssamlingen og indenrigsministeriet forjog den til Amalienborg. Langbergs kapitel er dejligt illustreret og, som man vel kunne vente, sine steder særdeles fornøjeligt. Ikke mindst påvisningen af, at rettens nuværende placering på forhøjningen i halvcirkel stemmer med oldtidens romerske tribunal og med apsisbilledet af Kristus og de tolv apostle i S. Pudenziana i Rom. »Den, der efter forandringen i 1937 så Højesterets præsident sidde selvtrettende på forhøjningen, kunne følgelig notere sig, at nogen værdigere måde at sidde på gaves ikke for en højesteret«. Det bemærkes dog, at man næppe har været sig denne ærværdige baggrund bevidst, og at ordningen simpelthen er praktisk og giver den naturlige ligestilling for dommerne.

Museumsinspektør Gudmund Boesen har som billedredaktør i høj grad bidraget til, at værket præsenterer sig så smukt. Illustrationerne spænder fra Karel v. Manders tegning af rettertinget til Anton Hansens beske maleri af cementkrigen for Højesteret og Bo Bojesens tegning af trængslen, før man afskaffede højesteretsavgørerprøven. Det kan ikke nægtes, at de gamle portrætter virker smukkeste, navnlig helsidesplanchen af Henrik Stampe. Men selv Saltofts noget for miskendte højesteretsmaleri fra 1911 må siges at hævde sig stolt som illustration i sammenligning med de moderne farvefotografier af retslokalerne.

Kjeld Winding.

Viggo Sjøqvist: Peter Vedel, Udenrigsministeriets Direktør. II, 1865–1911 (Skrifter udgivet af Jysk Selskab for Historie, Sprog og Litteratur 10). Århus 1962, 387 sider.

1957 udkom 1. bind af nuværende overarkivar i udenrigsministeriet Viggo Sjøqvists værk om P. Vedel (anm. af Erik Møller i Hist. Tidsskr. 11. r. V, 494 ff.). For værkets 2. bind har overarkivar Sjøqvist nu erhvervet den filosofiske doktorgrad ved Københavns universitet¹. Bind I blev modtaget med stor anerkendelse, og også om det foreliggende bind kan der siges meget godt. Det danner afslutningen på den første videnskabelige biografi af en

¹ Den følgende anmeldelse er en tillempet gengivelse af recensentens opposition ved bogens forsvar.

af de betydelige skikkelser i vor politiske historie i 19. årh. Det bygger på et omfattende grundlag af utrykte kilder, hentet fra danske og en lang række udenlandske arkiver, og adskilligt af materialet er her for første gang udnyttet af forskningen; det gælder bl. a. store dele af Vedels privatarkiv. Dertil kommer de danske og fremmede aktpublikationer. Kilderne er i det store og hele behandlet metodisk og med kritik; på flere steder er der foretaget en minutøs og klar, undertiden skarpsindig kildeanalyse. Forf.s konklusioner er som regel forsigtige og ofte umiddelbart overbevisende. Fremstillingen er desuden præget af, at dr. Sjøqvist gennem sin embedsgerning er blevet fortrolig med den ministerielle atmosfære og den diplomatiske forretningsgang. Hans omtale af Vedel selv og af andre personer i bogen vidner jævnlig om et sundt jugement og om menneskelig forståelse og erfaring.

Der er meget nyt i bogen. Det har ikke kunnet samles i en enkelt these eller nogle få theser, og en anmeldelse kan ikke opregne alle de nye enkeltheder, men kun antyde hvad det drejer sig om.

Biografiens 1. bind gav i et i visse henseender nyt billede af Vedels personlighed; påfaldende virkede især hans usikkerhed i en krisesituation som 1864 (jfr. Hist. Tidsskr. 11. r. V, 495 f.). På dette punkt, personkarakteristikken i snævrere forstand, bringer det foreliggende bind ikke så overraskende resultater, men forf. meddeler dog supplerende træk om den ældre Vedel og giver navnlig en meget indgående skildring af hans hjemliv og hans personlige forhold til de andre embedsmænd under udenrigsministeriet og til visse af ministrene. I den forbindelse påvises at den fra Vedels senere år kendte spænding mellem ham og Estrup først opstod 1878 (s. 116 ff.), og forf. bringer interessante oplysninger om justitsminister Nellemanns rolle som Vedels rådgiver og en slags viceudenrigsminister i Estrups regering (s. 238).

Da forf. som den første behandler hele Vedels embedsgerning udførligt, er det nu blevet muligt at se visse hovedlinier eller dog hyppigt forekommende træk i Vedels politiske opfattelse. Det er ikke helt let, for bemærkningerne herom er som følge af den overvejende kronologiske fremstilling spredt rundt om i bogen, men for den opmærksomme læser lader det sig altså gøre. Det gælder f. e. Vedels meninger om hvordan det nordslesvigske spørgsmål kunde tænkes løst (s. 35, 98, 284) og hans stilling til planerne om Danmarks neutralisation (s. 107 ff., 198 f.). Interessante og nye er – for at nævne endnu et eksempel – forf.s oplysninger om Vedels kritiske holdning til forsvarsbevægelsen i 1880erne og 1890erne og det Estrupske fæstningsbyggeri (s. 190 ff., 204). Forf. har end-

videre kunnet korrigerer eller uddybe den gængse opfattelse af Vedels betydning for dansk udenrigspolitik – dels viser han, at Vedel i nogle perioder (mens Bluhme og Reedtz-Thott var udenrigsministre) havde mindre indflydelse end hidtil antaget, dels dokumenterer eller sandsynliggør han Vedels indsats i en række diplomatiske forhandlinger.¹ Redegørelsen for Vedels diplomatiske virksomhed, der ofte går ud over hvad en rent biografisk skildring kræver, giver adskillige nye detailbidrag til dansk udenrigspolitikshistorie.

Blandt det meget positive i bogen bør endnu fremhæves den både kritiske og forstående behandling af Vedels historiske forfatterskab, især arbejderne om J. H. E. Bernstorff og D. G. Monrad. Forf. viser her bl. a. at han har en selvstændig mening om den ældre Bernstorffs udenrigspolitik.

Blandt mine indvendinger skal jeg begynde med at nævne to generelle. Først bogens komposition, altid en vanskelig sag i en biografi af en historisk betydningsfuld person. Den synes mig mest vellykket i 1. bind, hvad der nok hænger sammen med at Vedels virksomhed i udenrigsministeriet indtil 1864 koncentrerer sig om forholdet til de tyske magter i spørgsmålet om hertugdømmerne. I 2. bind virker fremstillingen fast og velafbalanceret så længe Art. V er i centrum (til 1879), men i den følgende periode er skildringen af Vedels embedsgering tilbøjelig til at falde fra hinanden i en usammenhængende række diplomatiske incidenter; forf. har her været for bundet af sit stof. En mere betænkelig svaghed er dog bogens påfaldende mangel på litteraturhenvisninger, der gør det vanskeligt for ikke-specialister at se hvad forf. bringer af nyt. Han bygger helt igennem på direkte kildestudier, hvad der jo i og for sig er prisværdigt, men det fritager ham ikke for at henvise til de historikere der har benyttet de samme kilder og som helt eller delvis er kommet til samme resultater. Professor Aage Friis har i Den danske Regering og Nordslesvigs Genforening med Danmark (herefter citeret: Friis) og i forskellige mindre afhandlinger på mange punkter foregrebet forf.s fremstilling, hvad forf. i højere grad burde have anerkendt. Heldigvis nævner han i bogens engelske résumé en række af de steder, hvor hans opfattelse afviger fra Aage Friis'. I det følgende skal jeg prøve at

¹ I forbigående må jeg protestere imod, at der et enkelt sted (s. 231) argumenteres for Vedels åndelige ophavsret til en instruks med at der ikke er rettet i hans koncept. Det er der f. e. heller ikke i koncepten til ordren til Quaade 4. februar 1879, som iflg. forf. ikke dækker Vedels opfattelse (s. 132 f.).

tage stilling til visse af disse uoverensstemmelser, der i det væsentlige gælder perioden indtil 1879.

Aage Friis hævdede (Friis I, 23) at det slesvigske spørgsmål for regeringen i løbet af efteråret 1864 »definitivt« blev det nord-slesvigske. Forf. mener derimod (s. 11, 40, 304, 334 note 8) at dette først skete 1867, da regeringen og Vedel måtte »revidere alle forhåbninger om at få hele det dansksindede Slesvig tilbage« og »definitivt erkendte, at landet syd for Bovlinien var tabt«. De to historikere taler imidlertid om forskellige ting. Forf. opererer med det moderne geografiske begreb »Nordslesvig«, som først har fæstnet sig i vort århundrede¹ – jfr. at A. D. Jørgensen endnu 1891 kaldte Åbenrå »et godt centrum for Mellemslesvig« (Breve ved Harald Jørgensen, s. 273) – og tænker med »det nordslesvigske spørgsmål« på hvad regeringen i 1867 faktisk mente at kunne opnå af Slesvig, mens Aage Friis – i bedre overensstemmelse med tidens sprogbrug – sigter til det principielle ønske om restitution af hele den dansksindede del af Slesvig og kun den. Selv om regeringen i en forhandlingssituation måtte opgive noget af det danske område, kunde den på et højere plan opretholde princippet, men det var brudt så snart dens krav gik væsentlig ud over sindelagsgrænsen. Friis vidste godt at regeringen sidst i 1864 regnede Flensborg med til det danske Nordslesvig (anf. skr. s. 55)², og det var dengang (som det fremgår af de flensborgske valgtal omkring 1870) selv efter en nøjeregnende anvendelse af det nationale selvbestemmelsesprincip berettiget. Alligevel havde Friis uret i sin ovenfor nævnte påstand, men det blev først klart adskillige år efter at den var fremsat, nemlig da det danske alliancetilbud til Preussen af april 1866 blev kendt i sin helhed; det viste at regeringens principale krav da var Slienlinien, altså langt mere end det dansksindede Nordslesvig (Det nordslesv. Spørgsmål 1864–1879 (herefter citeret: Akter) V, 435 f.). Få måneder senere kom Pragfreden. Dens art. V og de slesvigske valgresultater fra 1867 bidrog utvivlsomt til at holde de officielle danske genforeningsønsker fast ved sindelagsgrænsen (nord eller syd om Flensborg), men endnu i august 1870 vilde tre af ministrene åbenbart gå ud over den (Friis III, 170).

Som fremhævet i forordet beskæftiger forf. sig særlig indgående med de udenrigspolitiske kriser juli–august 1870 og fe-

¹ Hans Lund har i dagbladet Vestkysten 30. aug. 1960 samlet eksempler på hvor varierende sprogbrugen var på dette punkt i 19. årh.

² Det gjorde den måske også i 1870 (Friis III, 255 f.).

bruar-marts 1879. Begge behandles klart, selvstændigt og på flere punkter skarpsindigt, men rigtignok ikke altid overbevisende.

Hvad krisen 1870 angår må jeg nøjes med at gå nærmere ind på et problem som forf. lægger speciel vægt på, nemlig Kriegers stilling.¹ Forf. siger herom: »Professor Friis' account of this crisis where he describes Krieger as the minister who supported Vedel by keeping his bellicose colleagues in check, is hardly tenable. Vedel tried to restrain Krieger but did not succeed entirely.« Friis' opfattelse er nu lidt mere nuanceret end her påstået. Han taler om Kriegers »tvivl og vaklen« og hans frygt for ansvaret, og siger at der utvivlsomt under krisen var øjeblikke hvor Krieger var ved at glide; men »iblandt ministeriets ledende medlemmer [d.v.s. de nationalliberale?] blev Krieger dog Vedels støtte« (Friis III, 51 f., 214, jfr. 245 ff., hvor Friis' opfattelse af hovedpersonerne resumeres). Det er også misvisende, når forf. hævder at »hver gang Krieger blev presset til at tage et standpunkt, sluttede han sig til »de Andre« [d: de »alliancevenlige« ministre Hall, Haffner, Fønnesbech og Fenger] mod Holstein og Rosenørn« (s. 81). Dr. Sjøqvist er ligesom Holstein tilbøjelig til at dele ministeriet i »alliancetilhængere« og »alliancemodstandere«, regner Krieger til de første og udelader ham – e. m. m. højst uretfærdigt

¹ Jeg skal dog kort kommentere et par enkeltheder. S. 76, lin. 3–4: Det er ikke rigtigt at Quaade 19. juli blev anmodet om at virke for opfyldelse af Art. V, det skulde efter Vedels forsigtige politik England og Frankrig gøre (Akte II, 504). – S. 78 lin. 4 ff.: Læseren må tro, at Quaade søgte at føre sit ministerium bag lyset ved at undlade at nævne hr. Kafkas titel. I udenrigsministeriet kendte man imidlertid godt denne ansete Berlinerhåndværker og hans forbindelser i det konservative parti og til Bismarck (Akte I, 63, 93; II, 513, 695). – S. 80: Vedels her omtalte udkast til neutralitetserklæring kan efter det bevarede brudstykkets karakter (Akte II, 536), som vanskeligt kan harmonere med det forbehold om dansk handlefrihed der findes i den endelige neutralitetserklæring, næppe være det i minister-mødet 24. juli vedtagne, men er snarere det som Hall i mødet 23. juli afviste (jfr. s. 78). – S. 81 øverst: Det er urigtigt at man ved at følge neutralitetsreglerne fra Krimkrigen »undgik at tage stilling til det prekære spørgsmål, om kul var krigskontrabande«. Det fremgår bl. a. af bekendtgørelse 25. juli 1870 at kul ligesom under Krimkrigen ikke blev anset for kontrabande, og den franske flåde tog kul ind i Danmark (Akte II, 506, 560; Friis III, 244). – S. 92: Den russiske regerings forslag til den engelske om i fællesskab at lægge pres på Frankrig for at få det til at respektere Danmarks neutralitet blev først kendt i udenrigsministeriet 4. august (Friis III, 204), og det kan derfor ikke være »denne interesse for Danmarks skæbne«, der søgtes udnyttet i instruksen til Vind af 2. august og i den uafsendte depeche af lignende indhold til London, som er dateret 5. august men iflg. forf. formentlig konciperet 3. august; begge var en fortsættelse af Vedels – i hvert fald efter Sydtysklands tilslutning til Preussen temmelig udsigtsløse – forsøg på at få Bismarck til at købe Danmarks neutralitet med Nordlesvig.

– af listen over dem der med Vedel kæmpede for at »stoppe alliancevennerne« (s. 94 f.). Han nævner kun Holstein, Rosenørn og Frijs.

Vi ved ikke engang, om Vedel fra krisens begyndelse i sit hjerte var ubetinget modstander af en fransk alliance (jfr. Friis III, 247 f.); breve som de s. 76 og 80 citerede af 19. og 23. [?] juli kan fortolkes anderledes. Hvor forf. s. 72 f. fremstiller det som om han privat var ubetinget »alliancemodstander«, bygger han på Vedels beretning fra 1903, men en så sen kilde må netop på dette punkt være under mistanke. Holsteins ord om at Vedel var enig med ham og Rosenørn (s. 87; Friis III, 160, 165), kan ligesom grev Frijs' om at han havde støttet Vedel mod »den absolute neutralitet« (Akte II, 652; Friis III, 177) gælde Vedels taktik. Og om den er der ingen uenighed mellem professor Friis, forf. og anmelderen. Den sigtede først mod at få Preussen til at give Nordslesvig som vederlag for Danmarks neutralitet (den forbeholdne neutralitetspolitik, jfr. Friis III, 50, 177), derefter mod at hindre at Danmark *i utide* forpligtede sig (ved en formelig alliance eller bestemte løfter om en sådan) overfor Frankrig; om dette sidste, og ikke om hvorvidt en alliance overhovedet på noget tidspunkt under krigen burde afsluttes, stod den afgørende strid mellem ministrene. I den forbindelse måtte Vedel virke for at holde sammen på ministeriet, og det er en af forf.s fortjenester at han noget stærkere end Aage Friis fremhæver hvilken rolle frygten for en ministerkrise spillede for Vedel, Rosenørn og Holstein. Iflg. Holstein vilde hans og Rosenørns demission blive opfattet som et krigsvarsel, og Halls tilbagetræden vilde »gøre ministeriet uholdbart« overfor opinionen især i hovedstaden og bringe kongen i en vanskelig stilling (s. 87). Krieger håbede at der til sin tid vilde blive grundlag for en dansk-fransk alliance, men i bestræbelserne for at forhindre såvel et forhastet neutralitetsbrud som en sprængning af ministeriet var han efter alt foreliggende at dømme ved sine handlinger Vedel en god støtte, uanset at grev Frijs 1896 (som Vedel 1903) tvivlede på at Vedel »i tidens længde« kunde have holdt ham fast (s. 345; Akte V, 506, 508). At Vedel i de kritiske augustdage »havde Krieger«, mente både Vedel og Frijs, og jeg har ikke fundet noget sikkert vidnesbyrd om at Krieger under denne fase af forhandlingerne »var ved at glide« i hovedsagen: ingen utidig kompromittering af neutraliteten. At Holstein, som privat var tilhænger af den ubetingede neutralitet, og som vel ikke kendte alt hvad Krieger foretog sig bag kulisserne, regnede ham til »de andre«, er forståeligt, men ikke noget bevis mod den her fremsatte opfattelse.

»De andre« i ministeriet var en højst heterogen gruppe. Set fra Vedels synspunkt var de farligste af dem formentlig først Hall, ivrigst blandt alliancevennerne, tillige et stort politisk navn, derfor den der snarest kunde ventes at samle den krigsvenlige opinion om sig hvis han trådte ud af regeringen, men også noget svingende og påvirkelig;¹ dernæst krigsminister Haffner som, i kraft af sin ressort, blandt ministrene repræsenterede en sagkundskab der var vanskelig at imødegå. Overfor dem begge savnede ikke blot Rosenørn, men såvidt jeg kan se også Holstein den fornødne politiske myndighed og personlige pondus; de to havde jo desuden kun få ugers erfaring som ministre. Både Aage Friis (III, 15, 246, 250 f.) og forf. (s. 95, 345) synes mig at overvurdere den i frygt for ministeriets sprængning stadigt vigende Holsteins betydning som det »faste bolværk« (Friis' udtryk) under krisen. Han værdsatte ganske vist i sine breve til hustruen sin indsats højt og tillagde endog 8. august sig selv og (i anden række) Rosenørn æren for at vi ikke kom med i krigen, men om grundlaget for denne selv vurdering udtaler han sig lidet konkret, og det der foreligger af præcisere oplysninger om hans handlinger støtter den e. m. m. ikke. Professor Friis lægger vægt på at Holstein utvivlsomt vilde have demissioneret »hvis sagen var blevet sat på spidsen«, men konseilspræsidentens afgang vilde jo fremkalde almindelig ministerkrise og var følgelig set fra hans eget og Vedels synspunkt den allersletteste udvej. Der viste sig da også at være lidet hold i hans trusel 3. august om at gå af (se nedenfor). Krieger var formodentlig den eneste minister, der som jævnbyrdig og fortrolig med Hall kunde påvirke ham (og Fenger) i moderat retning, og som havde selvstændighed, viden og autoritet til med held at træde op mod Haffner. Han var desuden Vedels forbindelse til den »farlige« del af ministeriet og holdt ham til stadighed underrettet. For Vedel var han i virkeligheden uvurderlig. I sin beretning fra 1903 siger Vedel, at han var »den eneste i ministeriet der holdt igen,« og at Holstein og Rosenørn »ingen betydning« havde »ligeoverfor ministeriet«.

Da de nationalliberale nu for første gang i seks år takket være Krieger var kommet mandsstærke i regeringen, måtte Krieger tage specielle partipolitiske hensyn til sine meningsfæller og da især til den betydeligste af dem, men var måske også særlig tilbøjelig til at se ministeriet opløst. Han hjalp væsentlig til at pacificere Hall, både i spørgsmålet om neutralitetserklæringens

¹ At han i statsrådet 17. juli talte for ubetinget neutralitet, kan dog skyldes at han på det tidspunkt, da Sydtysklands stilling ikke var kendt, har frygtet et alliancetilbud fra Berlin.

form (s. 78) og i ministermødet 3. august (s. 90 f.). Det krævede at Krieger placerede sig mellem ministeriets yderfløje, og at han ikke fulgte Vedels taktik i tykt og tyndt, men mellemstandpunktet er også et standpunkt. I mødet 3. august om Vedels forslag til basis for forhandlingen med den franske udsending Cadore (en større fransk sejr øst for Rhinen samt et landgangskorps i Østersøen som betingelse for alliancen, og intet løfte om en sådan nu) truede både Hall og Holstein med at gå af, den første hvis Cadore ikke om han forlangte det fik et bestemt løfte om at vi når blot landgangskorpset kom vilde slutte alliancen, den anden hvis man ikke fastholdt kravet om fransk sejr ved Rhinen; han erklærede sig tillige for ubetinget modstander af dansk krigsdeltagelse. Fenger, Haffner og Fønnesbech vilde »bestemt« slutte sig til Frankrig. Krieger nærmede sig for så vidt Hall, som han fandt landgangskorpsets tilstedeværelse tilstrækkelig som betingelse, fordi den forudsatte fransk overlegenhed ved Rhinen.¹ Det viste sig jo hurtigt at han her vurderede den strategiske sammenhæng rigtigt. Forf. siger at Krieger »ikke udtalte sig mod de andre«, men har ikke bemærket at første del af Kriegers referat kun gælder de punkter, hvor han og »de andre« vilde ændre Vedels forslag. Navnlig foreligger der ikke noget om at Krieger opgav det afgørende krav om at Cadore intet løfte måtte få, heller ikke et betinget; Krieger selv hævder – ganske vist først 7. august – at han bestemt vilde have fastholdt dette krav mod »de andre« (Akte II, 635). Krieger optrådte 3. august (hvis man som forf. og jeg tror hans eget referat i dagbogen) som den typiske mægler (jfr. Friis III, 171). Det var – hvad forf. ikke nævner – ham der rådede sine kolleger til at se tiden an inden de skabte ministerkrise, og det var åbenbart hans mellemstandpunkt som det lykkedes at holde ministeriet sammen om. Den 5. august godkendte ministerrådet, at den danske forhandler grev Frijs blev instrueret om at give Cadore et »personligt indtryk«, men heller ikke mere, af at Danmark under visse betingelser vilde slutte sig til Frankrig, og den godkendte instruks (som forf. ikke omtaler) nævnedes af Vedels oprindelige betingelser kun landgangskorpsets tilstedeværelse (Akte II, 621, 633) – skønt konseilspræsidenten et par dage før havde gjort opretholdelsen af kravet om fransk sejr ved Rhinen til kabinetsspørgsmål. Det kan derfor næppe være denne trusel, der som forf. mener virkede afsvalende på de allianceivrige. Holstein havde kun opnået at demonstrere sin svage position.

¹ Således må Kriegers bemærkning i dagbogen (V, 48 nederst) utvivlsomt forstås.

Det var også Krieger, der i ministermødet 30. juli (ikke omtalt af forf.) hindrede den af Haffner forlangte beslutning om fuldstændig mobilisering (Friis III, 210), naturligvis set fra Vedels synspunkt en højst risikabel foranstaltning, og som derefter skaffede sig Halls (!) og Fengers støtte til at få gennemført at man nøjedes med den »mindre mobilisering« (s. 85). Forf.s fremstilling af de følgende forhandlinger om militære foranstaltninger (s. 91 f. og 344 note 68) er misvisende. I ministermødet 4. august fik Haffner bemyndigelse til ekstraordinære indkaldelser af reserven. Holstein (Rosenørn var fraværende) undlod at benytte den russiske pressionsplan (Friis III, 193), som han netop havde fået besked om, mod krigsministeren, som derpå forelagde sagen om indkaldelserne for kongen. Den russiske meddelelse antydede muligheden af, at Rusland og England vilde gå ind i krigen på tysk side, hvis Danmark fulgte Frankrig, og da Krieger og de øvrige ministre dagen efter fik kendskab til den gjorde den åbenbart et vist indtryk og har måske lettet et kompromis. Men Krieger var allerede 4. august betænkelig og meddelte om morgenen 5. august Vedel sine betænkeligheder (Akter II, 620). Tilskyndet af Vedel fik Krieger derefter med Fengers hjælp i realiteten besluttet, hvad han allerede forinden havde henstillet til Haffner, at et lignende antal linietropper samtidig skulde hjemsendes (Akter II, 619; brevet er skrevet efter ministermødet om eftermiddagen 5. august). I statsrådet 6. august blev dette endeligt vedtaget, skønt grev Holstein først, mod kongens bestemte protest, støttede Haffners oprindelige forslag uden modifikationer.¹ (Jfr. Friis III, 209 ff.) Resultatet blev altså ikke det nederlag for kongen og ministeriets forsigtige fløj som forf. vil gøre det til, men det var inden for ministeriet efter alt at dømme rigtignok mere Kriegers end konseilspræsidentens, endsige Rosenørns for-tjeneste, selv om Holstein tillagde sig en del af æren (Friis III, 224).

Endelig støttede Krieger Vedel ved mod Hall at holde på grev Frijs som forhandler med Cadore, han underrettede fra København den fraværende greve om situationen, ønskede ham 1. august tilkaldt da Hall forlangte omgående afslutning af alliancen,

¹ Således statsrådsprotokollen. Forhandlingens ejendommelige forløb kan skyldes konstitutionelle hensyn, Kriegers ønske om at ministeriet ikke måtte få udseende af at give køb overfor kongen, jfr. Kriegers dagbøger V, 52. Vedtagelsen i statsrådet gik ud på at hjemsendelserne skulde ske »omtrent samtidig« med indkaldelserne og Haffner bestemme tidspunktet, men hjemsendelsesordren blev givet samme dag. (Krigsmin.s 1. kontors kopi-bog, R. A.) – Det har måske forvirret forf. at Kriegers to breve til Vedel 5. aug. ikke er trykt i kronologisk orden i Akter.

og vilde 6. august (som også tidligere) have Rosenørn afløst af Frijs, inden der skulde tages beslutning om at sende Cadore hjem med uforrettet sag (Friis III, 145, 156 f., 223). Da Krieger må have vidst at Frijs i anskuelser stod Vedel nær, må dette betyde at han ønskede at styrke den forsigtige fløj i ministeriet.

Dr. Sjøqvist undervurderer altså e. m. m. Kriegers støtte til Vedel under krisen 1870. Jeg mener heller ikke at hans forsøg på ehrenrettung af baron Rosenørn (s. 67 f.) er lykkedes. Konklusionen af hans karakteristik af udenrigsministeren må i hovedsagen blive den samme som professor Friis' (se bl. a. Friis III, 436 ff., som forf. polemiserer mod): at han havde værdifulde karakteregenskaber, men iøvrigt var en »nullitet« i sit embede (Vedels udtryk). Forf. siger at han var i besiddelse af sund fornuft; han savnede i hvert fald saglig ballast, intelligens og autoritet til rigtigt at udnytte den.

Forf. skriver om Vedel med forståelig sympati, men også med en kritik, der gør hans portræstudie mere nuanceret og troværdig end professor Friis'. Alligevel tror jeg at den endnu mere kritiske dr. Erik Møller kommer nærmere ved sandheden i det mindste om Vedels svage sider som leder af udenrigsministeriet og menneske (bl. a. Hist. Tidsskr. 11. r. V, 495 ff., jfr. mine bemærkninger i Friis IV, 439 f., 442)¹. Jeg må her nøjes med at omtale Vedels stilling til det nordslesvigske spørgsmål 1871–79 og gøre et par supplerende bemærkninger om forf.s karakteristik af mennesket.

Vedel ønskede naturligvis det nordslesvigske spørgsmål bragt ud af verden. Hvordan kunde man tænke sig det løst? For det første ved at Tyskland afstod Nordslesvig efter en tabt krig. Det fandt han 1867 øverordentlig risikabelt, fordi det vilde forbitre forholdet til en stor nabostat; afståelsen burde derfor ske godvilligt. Forf. hævder at Vedel holdt fast ved denne opfattelse resten af sit liv (s. 35). Han gik 1901 så vidt at han vilde afslå gaven, hvis Nordslesvig blev tilbudt os af sejrherrene efter Tysklands nederlag (s. 284). Det var jo et umuligt standpunkt for en dansk regering, men det var altså dengang Vedels udtalte mening. Men mente han det samme 1870? – For det andet kunde man forhandle med Tyskland. Også det anså Vedel for farligt, fordi det udsatte os for tyske forslag, der truede Danmarks selvstændighed (udtalelse 1871, s. 98). Dette synspunkt fastholdt han iflg. forf. »som hovedregel« i den følgende menneskealder.

¹ Professor Sven Henningsen gav i sin opposition ved bogens forsvar en interessant og meget kritisk vurdering af Vedel som udenrigspolitikker.

Konklusionen burde egentlig være at det var klogest inlet at foretage sig i sagen, og det var også til tider Vedels mening. Men i 1870 havde hans forbeholdne neutralitetspolitik jo sigtet mod at benytte Tysklands formentlige svaghed til at afpresse det Nordslesvig, hvorved han strengt laget handlede mod begge sine grundsætninger; 1873 og 1875 hævdede han at Danmark måtte tage et initiativ i Berlin, og i begyndelsen af 70erne søgte han at få Rusland til at rejse spørgsmålet hos den tyske regering (s. 98–105), skønt jo også denne fremgangsmåde – hvis der skulde være mening i at bruge den – måtte tænkes at kunne føre til de farlige dansk-tysk forhandlinger og faktisk kun irriterede Bismarck. Den højt intelligente mands mange og lange overvejelser frem og tilbage om det nordslesvigske spørgsmål i denne periode virker beklemmende og ofte virkelighedsfjerne. Hans hyppige skiften standpunkt er som forf. skriver meget menneskelig og forståelig, men viser ham ikke som en overlegen udenrigspolitisk leder, selv om alle vanskelighederne tages i betragtning. Den gør det desuden betænkeligt at trække linier i hans politiske opfattelse på områder, hvor de kendte fixpunkter er få og spredte. Jeg finder det derfor ikke altid overbevisende, når forf. argumenterer med hvad Vedel i en anden situation end den der i øjeblikket behandles har sagt eller gjort.

Dette gælder også dr. Sjøqvists behandling af den danske reaktion februar 1879 på meddelelsen om Art. Vs ophævelse (s. 127–41). Han slutter sig her delvis til en af mig 1959 fremsat opfattelse (Friis IV, tillægskapitlet, hvortil jeg iøvrigt henviser), men tager for andre deles vedkommende afstand fra den; det må derfor være mig tilladt at gå ind på et par hovedpunkter.

Forf. er enig med mig (overfor professor Friis) i at der i den første instruks til Berlin efter meddelelsen (depeche til den danske gesandt Quaade af 4. februar 1879) ligesom i Vedels bemærkninger til en italiensk diplomat 5. februar er tale om at regeringen vil hævde et juridisk retsstandpunkt; men han synes at mene at man dermed sigtede mod nu at få *opfyldt* et retskrav på Nordslesvig (s. 132). Det sagde Vedel ikke, og det står ikke i instruksens til Quaade, som iøvrigt i forf.s referat bliver mere uklar end den er. Tankegangen i instruksens og i Vedels ord var øjensynligt blot at man overfor de venligtsindede magter kunde påstå, at Danmarks moralske og juridiske krav på Nordslesvig fortsat bestod, altså at man kunde holde det nordslesvigske spørgsmål åbent af h. t. fremtiden på moralsk og juridisk grundlag, og i Berlin – forsigtigere, men på dette punkt er instruksens ikke ganske klar – forsøge noget lignende. Vedel havde fået sin diplomatiske opdragelse

under en fortsat dansk hævðelse af retsstandpunkter. Undertiden var det en overdreven frygt for Bismarcks hensigter, undertiden tilsyneladende rester af de yngre dages ligeledes overdrevne forestillinger om formelle rettigheders betydning, der gjorde det svært for ham at se nøgternt på de internationale forhold i den Bismarckske æra; men i og for sig var det vel ikke en urimelig tanke at prøve at holde et dansk retskrav i live til bedre tider, selv om der som forf. fremhæver ikke eksisterede nogen international domstol. Jeg finder det derfor ikke så usandsynligt som forf. at Vedel i første omgang har billiget taktikken i instruksens af 4. februar, selv om jeg er enig med forf. i, at dette som det meste af hvad der kan siges om regeringens og Vedels hensigter og motiver i denne situation, kun kan være hypotetisk.

Jeg tror ligesom forf. at Vedel ikke i februar 1879 ønskede eller sigtede mod en nærmere politisk tilknytning til Tyskland¹; så meget mere gådefuld forekommer formuleringen af det danske svar til Berlin, instruksens til Quaade af 12. februar, mig. Jeg tror at den russiske gesandt Mohrenheim har påvirket svarets form (hvad forf. også finder »meget vel muligt«), men mener tillige at det ikke blot som forf. siger »taget efter ordlyden«, men i realiteten var en opfordring til forhandling, som man i København var forberedt på kunde blive fulgt og give anledning til forslag om en intimere tysk-dansk forbindelse. Jeg formoder at Mohrenheim, og måske Vedel, har håbet at sådanne tyske forslag vilde medføre en stormagtsreaktion som Danmark kunde udnytte, men formodningen om at også Vedel har næret forestillinger som i den grad savnede virkelighedsbasis i den internationale situation, hviler ganske vist på et meget spinkelt kildegrundlag.

Forf. mener derimod at hensigten med det danske svar snarest var »at berolige tigren« (s. 137 f., 296). Han kan her støtte sig til en instruks til gesandten i Stockholm af 7. marts 1879 (Akte IV, 311 ff.). Jeg har desværre ikke omtalt den nærmere i min ovennævnte fremstilling, men jeg kan hverken tillægge den eller andre udtalelser fra tiden efter at Bismarcks negative reaktion var kendt i København, afgørende værdi som fortolkning af den danske depeche af 12. februar.

I instruksens til Stockholm af 7. marts hævdes det desuden at regeringen ved depechen til Berlin af 12. februar (som også blev meddelt de andre stormagter og Sverige-Norge) »fuldstændigt« havde opnået at holde det nordlesvigske spørgsmål åbent for

¹ Jeg minder dog om at forf. s. 73 antyder, at Vedel 1870 (ligesom i 1866) for sit eget vedkommende intet havde mod en alliance med Preussen, men blot mente at folkestemningen ikke vilde acceptere den.

Danmarks vedkommende. Det kan jeg ikke anerkende. I depechen af 12. februar hed det at den danske regering selv havde følt »det ubekvemme ved art. Vs alt for kategoriske form«, der ikke vilde have tilladt kongen at nøjes med mindre end de dele af Nordslesvig hvor befolkningen udtalte sig for en genforening med Danmark. En sådan indrømmelse var der mening i, hvis formålet var at fremkalde en realitetsforhandling med Preussen. Den synes lidet heldig, hvis den var ment som en principerklæring af hensyn til fremtiden. I så fald betød den jo at vi overfor Tyskland og de andre informerede magter opgav det, som hidtil for os havde været kernen i det nordslesvigske spørgsmål, og som regeringen endnu 4. februar havde tænkt sig at fastholde i sin internationale protest, det principielle krav om genforening med hele det danske Nordslesvig; i stedet satte vi et beskednere ønske om en grænse-regulering.

Noget af det værdifuldeste i bogen er dens mange nye bidrag til karakteristikken af mennesket Vedel. Forf. lægger ikke skjul på hans stærke selvhævdelsestrang, der gjorde ham til en vanskelig underordnet (s. 237, 239). Han viser at Vedel i sociale spørgsmål delte »sin samtids og sin klasses fordomme«, og at han politisk var »tro mod nationalliberalismens ideal, at magten var bedst forvaret hos de dannede og begavede«, men fremhæver også hans »forbavsende vitalitet«, hans humane og forstående behandling af sit personale, hans rankhed og mangel på forfængelighed overfor ydre ting, hans usnobbede og jævne væsen.

Dr. Sjøqvist mener tillige, at Vedel med sit kolige intellekt og »sin evne til at holde folk på afstand, hvis han ønskede det«, ejede »varme og levende interesse for sine medmenneskers ve og vel« (s. 297). Det er dog et spørgsmål om dette sidste gælder så generelt som det er sagt. Mere betegnende for Vedels almindelige indstilling over for mennesker turde være hans behandling af baron Rosenørn, der i Vedels utrykte optegnelser endnu 1903 reduceres som udenrigsminister og karakter. Optegnelserne tyder ikke på, at Vedels bedømmelse af hans chef ændrede sig væsentligt i tidens løb (jfr. forf.s afvigende opfattelse s. 117 f., 237), skønt der foreligger flere venlige, ja hjertelige breve til Rosenørn fra ham, og han måske efterhånden satte mere pris på at have en chef der lod ham råde. Vedel har åbenbart i dette forhold fulgt sin egen snusfornuftige leveregel, der citeres s. 299: »Du står Dig bedst ved ikke at stille Dig slet med folk, Du har at gøre med«. Derimod har det næppe så meget på sig, når han siger: »Jo ældre jeg bliver, jo mere indser jeg at man skal glæde sig over folks gode egenskaber

og bære over med deres mangler«, for også i optegnelserne fra alderdommen findes der karakteristikker som viser et usædvanlig skarpt blik for folks svage sider. Fra samtlige optegnelser kunde man plukke en net buket, og det er ikke alene de adelige gods- ejere, som forf. taler om s. 154, det går ud over. Mænd som Quaade, Fønnesbech, Worsaae, Nellemann og Goos får en hård medfart lige såvel som Rosenørn og Frits Moltke.

Der var nogle få mennesker, som Vedel holdt af og beundrede, eller kom til at beundre, og det sidste gav sig, som forf. har skildret, det smukkeste udslag i Vedels Monradbiografi (s. 289 ff.). Men man får – i det mindste af hans intime optegnelser – det indtryk, at han foragtede påfaldende mange af dem han i det offentlige liv kom i berøring med. Humorens milde overlegenhed i bedømmelsen af mennesker synes han ikke at have haft.

Der var i denne holdning vel noget af et sårbart sinds letvakte krænkelse og bitterhed, men utvivlsomt også en god portion farisæisme. Vedels selvironi, som forf. nævner (s. 41, 147, 298), gik vistnok ikke i dybden. Det er en af de interessanteste blandt forf.s iagttagelser, smukt udnyttet til at forklare den store lakune i Monradbiografien (s. 291 f.), at Vedel var så uvillig til at beskæftige sig med 1864 og vedgå sin del af ansvaret.

De forudgående indvendinger bør ikke svække læserens indtryk af at dr. Sjøqvists disputats er en værdifuld bog, desuden tiltalende ved sin smukke form, ved sin taktfulde behandling af hovedpersonen og sin ukunstlede fremlægning af stoffet. Den forskertrang, som har drevet forfatteren til i sparsomme fritimer at skrive værket om Peter Vedel, vil forhåbentlig sætte frugt i flere lige så værdifulde historiske arbejder.

Poul Bagge.

Eberhardt Schwalm: Volksbewaffnung 1848-1850 in Schleswig-Holstein (= Quellen und Forschungen zur Geschichte Schleswig-Holsteins. Bd. 43. 1961. Karl Wachholtz Verlag Neumünster. 328 s.).

Schwalms ovennævnte arbejde med undertitlen »Vorstudien zu einer Psychologie und Soziologie der Schleswig-Holsteinischen Erhebung« er en udvidet fremstilling af en afhandling, for hvilken han i 1953 erhvervede doktorgraden. Den er det tredje arbejde med emne fra den slesvig-holstenske revolutionstid (om de to andre se H. T. 11. r. VI, s. 407 ff. og s. 682 f. f.), som i de sidste par

år er udkommet i den pågældende skriftrække. Det er ikke det mindst interessante af disse tre. Fra et dansk synspunkt er det således velgørende at se, hvor lidt forf. forekommer hildet i den — efter min mening — helt uvidenskabelige slesvig-holstenske terminologi fra oprørstiden, der endnu synes at spille så stor en rolle. Denne »uhildethed« skyldes måske både, at forf. ikke er født slesvig-holstener (han taler om sin Heimatdorf i Thüringer Wald), og at emnet »folkevæbning« naturligt knytter fremstillingen til de revolutionære bevægelser i almindelighed og særlig til de tyske. Kun ved det forbillede, revolutionen i Tyskland frembød, blev den slesvig-holstenske mulig, konstaterer dr. S., s. 240. Stødet til den tyske gav jo februarrevolutionen i Paris. Straks ved efterretningen om denne — altså længe før »Kasino-ministeriets« dannelse eller Orla Lehmanns afvisende svar til den slesvig-holstenske deputation — dannedes i Kiel spontant bevæbnede korps — af studenter og »Turner« (gymnaster), der afholdt hemmelige øvelser (Schwalm, s. 44f.): »Som overalt i Tyskland var vel kun det ene helt klart, at et eller andet måtte ske«.

Dr. S. kalder den slesvig-holstenske polemik mod den danske betegnelse oprør ufrugtbar, ligesom han konstaterer, at juridisk var »die Erhebung« selvfølgelig et oprør (s. 12 f. Han kan heller ikke slutte sig til den af professor Alexander Scharff i Kiel formulerede hypotese om den fra oldtiden i Holsten »nedarvede« opfattelse af en »modstandsret«. Han finder endvidere, at Knud Fabricius' omtale i 4. bd. af »Sønderjyllands Historie« af kampen mellem Danmark og slesvig-holstenerne som en »borgerkrig« ikke er dækkende. Rendsborgmødet den 18. marts med dets krav er for dr. S. revolutionens begyndelse: »Forløbet af den 18. marts er med rette blevet betegnet som den egentlige begyndelse af »Erhebung«. Ikke alene var stænderforsamlingen en revolutionær handling — men den befandt sig tillige under et massivt tryk af den samtidige folkeforsamling i teatret« (s. 78).

Kravet om folkevæbning — i modsætning til den stående hær — hørte på revolutionstiden sammen med fordringer som parlament, presse- og forsamlingsfrihed samt nævninge. Allerede 13. marts 1848 kræver en folkeforsamling i Altona folkevæbning, og to dage senere forlanger man i Kiel borgerbevæbning. Den 20. marts anbefaler den slesvig-holstenske regering på Gottorp (Scheel) i et cirkulære byøvrighederne at organisere sikkerhedskorps til opretholdelse af den offentlige ro, hvad i hvert fald må forstås som en delvis imødekommen af fremsatte krav. (Schwalm, s. 62). Dagen efter sin tiltrædelse udstedte den provisoriske regering en anordning, der indførte presse- og forsamlingsfrihed samt

»borgervæbning«. Da der tales om, at denne sidste skal indrettes »i by og på land«, mener dr. S. (s. 46f.), at den må være identisk med »folkevæbning«. Indretningen begrundes med »de landet truende farer« og det almindelige ønske, men samtidig angives dog som formål — ligesom i Scheels cirkulære — opretholdelse af ro og orden samt sikring af ejendom. Anordningen er altså en udstrakt hånd til de revolutionære, men samtidig en advarsel mod at udnytte tiden til store sociale omvæltninger. Schwalm's bog kommer i øvrigt flere steder ind på de farer, som navnlig indersternes dårlige forhold frembød.

Med — eller uden — henvisning til denne anordning indrettedes i martsdagene og begyndelsen af april folkevæbning rundt om i Holsten og Sydslesvig. Dr. S. har s. 233 og 276 kort, der illustrerer dette. Af det første ses, at folkevæbningen ingen tilslutning fandt i Bredsted amt eller i et par af Flensborg amts herreder. 27. marts meddeler således landfoged Carstens i Bredsted den provisoriske regering, at sognene Hjoldelund og Fjorde havde afvist endog at deltage i omkostningerne ved en folkevæbning (s. 223).

En ganske mærkelig forordning om folkevæbning udstedte den provisoriske regering den 8. april, dagen før slaget ved Bov (Schwalm, s. 216ff.). Med fjendens nærmelse, hedder det således i § 4, indtræder en nødværgetilstand, der »helliger alle ærefulde midler«. De mest ødelæggende midler er de fortrinligste, »thi de fører hurtigst til den retfærdige sags sejr«. I den følgende paragraf angives som formål at opsnappe fjendens ammunition, levnedsmidler, sendebud, efternølere, ødelægge hans hospitaler, udføre natlige overfald o.s.v. Er ikke andre våben at få, hedder det i en anden paragraf, skal man bruge udrettede leer, spyd, sabler, okser, høtyve og med bly forsynede stokke.

Anordningen har som forbillede den preussiske landstormsforordning af 21. april 1813. E. S. mener (s. 220f.), at det må være en af de preussiske officerer, der gik i den provisoriske regerings tjeneste, som er ophavsmand til den. Noget sikkert herom kan han desværre ikke oplyse. Nogle få ændringer fra den preussiske findes, bl. a. den ulogiske tilføjelse af »ærefulde« til de midler, som nødværgetilstanden helliger. Anordningen, der nærmest sigtede på Angel, var underskrevet af Beseler, Reventlow, Bremer og Olshausen, og E. S. tillader sig at mene, at de nok slet ikke har forstået, hvad de har skrevet under på! »Men tiden dengang har vel fundet behag i at lege historie, tildele sig roller, som man fornam som virkningsfulde. Folkevæbningsanordningen berusede de dannede i landet, men den var ikke videre alvorligt ment«.

Den katastrofe, slaget ved Bov var for slesvig-holstenerne,

bevirkede, at tilliden til folkevæbningen og friskarer rystedes (Schwalm, s. 118). Det lå sandelig også angelboerne såre fjernt at indlade sig på den guerillakrig, hvortil anordningen af 18. april havde opfordret dem. En levende skildring gives (s. 229) af, hvordan det gik med den ejderstedske folkevæbning, da en lille afdeling dansk militær den 20. april nærmede sig dens forposter syd for Husum. I nattens løb sneg den ene efter den anden sig af sted til hjemmet; opløsningen var fuldkommen.

Trods de ulykkelige erfaringer i 1848 genoplivedes i vinteren og foråret 1849, da krigen på ny stod for døren, planerne om folkevæbning og landeværn (Schwalm, s. 260 ff.). Men større resultater kom der ikke ud af dem.

Over en tredjedel af Schwalms bog handler om »frikorpsene og de frivillige« (s. 93—203). E. S. hævder (s. 47), at disse er en særlig form for folkevæbning, »kun organisatorisk, ikke ideelt skilt fra denne«. Men kan denne karakteristik gælde de talrige friskarer, der strømmede til fra alle egne i Tyskland og Østrig? Da den slesvig-holstenske hær i 1851 opløstes, talte den endnu i sine rækker 5000 ikke slesvig-holstenere (Schwalm s. 191). — S. har som bilag til sit arbejde en række interessante navnelister over frikorpsets medlemmer og disses hjemsteder. Han har desuden foretaget en sociologisk undersøgelse over, hvilke erhverv de frivillige tilhørte (s. 295, sml. teksten s. 136 ff.). De tre grupper: håndværkere, intellektuelle samt akademikere og studenter afgiver de største kontingenter. Hans redegørelse for flere af de fremtrædende tyske frivilliges »livsløb og overbevisninger« (s. 149 ff.) er meget læseværdig. Det drejer sig om folk som grev Kuno zu Rantzau (afskediget bajersk officer, men født slesvig-holstener, anfører for 2. frikorps), Hans v. Raumer (fra Sydtyskland, medlem af Frankfurt-parlamentet) og friherre Ludwig v. d. Tann (bajersk major). Det kan være rigtigt nok, at »deres liv og deres karakter er . . . typisk for tiden«, men deres optræden i hertugdømmerne er kun gæsteroller. Mange frivillige er rene landsknægtyper og lejesoldater. Navnlig den udførlige omtale af Raumer falder, forekommer det, uden for bogens emne.

Man får i det hele ved læsningen af Schwalms bog det indtryk, at han har villet have for meget med, villet udtale sig om lidt for mange emner. Bogens komposition lider noget herunder, men læseren er egentlig ikke ked af at have fået også det »uvedkommende« med.

Fremstillingen bygger på en gennemgang af et stort utrykt materiale, særlig fra landsarkivet på Gottorp og fra Primkenauarkivet i landsbiblioteket i Kiel. Endvidere er en omfattende

litteratur gennemgået. Af dansk litteratur anføres et par enkelte afhandlinger samt Knud Fabricius' afsnit i »Sønderjyllands Historie«. Da Schwalm's bog først er udkommet omkring årsskiftet 1961—62, havde han kunnet anvende 1. del af min »Sønderjylland under Treårskrigen« (udk. 1. sept. 1959), hvad der havde sparet ham for nogle misforståelser. Hvor han citerer Johannes Jensens bog om »Nordfriesland« (se H. T. 11. r. VI, s. 682 ff.), er det åbenbart ikke det trykte værk, men den maskinskrivne disputats, som der henvises til.

Af unøjagtigheder indeholder værket en del. S. 75 angives som oberst for Slesvig borgervæbning herredsfoged »Sarau«; han hed Sarauw. Det ikke særlig gode register har ikke blot det unøjagtige navn, men gør ham desuden til chef for Rendsborg borgervæbning. S. 107 anføres som chef for 1. frikorps »herredsfoged« v. Krogh; han var ikke herredsfoged, men amtsforvalter i Haderslev vesteramt. Når det s. 224 hedder, at Løgumkloster og Ribe havde danske borgervæbninger, er det ukorrekt for Løgumklosters vedkommende; her var både tysk- og dansksindede indtrådt i borgervæbningen. Sammesteds hedder det med en kuriøs gløse, at de nordslesvigske bønder stod »verstændnislos« over for den tyske nationalbevægelse. S. 261 anføres, at hen mod foråret 1849 blev de »engelske« delingsplaner og den preussiske cirkulærnote af 23. februar bekendt. Der må dog formentlig tænkes på Palmerstons plan om »Slesvigs selvstændighed«. Ukorrekt er det at sige, at »sproggrænsen« på det s. 277 gengivne kort er gengivet efter Allen. Den blå linje, der her angives som sydgrænse for dansk folkesprog 1858, er nord- og vestgrænsen for det område, der af Allen betegnes som »blandet dansk og plattysk folkesprog«. I listen s. 303 ff. over de fra Rendsborg arsenal til folkevæbningen udleverede våben forekommer flere stednavne, som ikke kan identificeres. Oplysningen om, at der 28/3 skal være udleveret 10 geværer til »Bauernvogtei Norbye (Amt Hadersleben)«, må i hvert fald være urigtig. Måske er der tale om Nordby, Krop s., Hütten amt.

Dr. S. har forsynet sin bog med en halv snes gode billeder. Noget ironisk virker titlen på billedet s. 114: »Heldenkampf des Kieler Studentenkörps bei Bau«. Morsomme er billederne s. 209 af de så barokt udklædte friskarefolk. Der findes endvidere portrætter af frikorpsførerne Kuno zu Rantzau og v. der Tann og af generalerne Bonin, Willisen og prinsen af Nør. Når dr. S. s. 158 udtaler, at i dag ved ingen, hvilken betydelig rolle prinsen og broderen spillede i hvert fald i foråret 1848, kan dette ikke gælde dansk historieskrivning. Hos os glemmer vi hverken dem eller deres rolle.

Holger Hjelholt.

Nyt fra historisk Videnskab

Natten til den 19. februar 1962 døde dr. phil. *Erik Møller*. Han var født 7. januar 1879 som søn af præsten i Gylling Otto Møller, af P. G. Lindhardt kaldet grundtvigianismens mærkeligste skikkelse efter Grundtvigs død. Uden at blive indfanget af bevægelsen modtog Erik Møller i sit barndomshjem stærke positive indtryk af den grundtvigske livsindstilling og det åndelige klima den skabte; tilskyndet af Grundtvigrenæssancen under besættelsen kvitterede han 1950 for denne del af sin fædrenerav med den lille bog *Grundtvig som Samtidshistoriker*, hvor han kritisk og med nøgtern sympati kortlagde væsentlige dele af Grundtvigs tankeverden. Efter sin fars ønske begyndte han at studere teologi, brød af efter et par år og tog 1908 skoleembedseksamen med historie som hovedfag; hans bifag var dansk og engelsk, og hele sit liv forblev han engelsk orienteret.

I studietiden blev Erik Møller Erslevs elev og valgte middelalderligt speciale, men hans trykte arbejder behandler næsten udelukkende 19. og 20. årh.s historie. 1912 offentliggjorde han i dette tidsskrifts 8.r. III en stor undersøgelse om *England og Danmark-Norge 1807*, der viste en betydelig fremstillingsevne og et ikke sædvanligt talent for kritisk behandling af diplomatisk historie. Imidlertid havde samtidens internationale politik fanget ham, og hans egentlig videnskabelige produktion indskrænkede sig i den følgende menneskealder til et par småafhandlinger (bl. a. om Londonkonferencen i Festskrift til Kr. Erslev 1927). Han nød dog megen faglig anseelse, forelæste 1920–21 ved Københavns universitet som professor Aage Friis' vikar og var 1924–33 medlem af Den danske historiske forenings bestyrelse. Han ernærede sig som gymnasielærer og journalist. 1910–13 var han udenrigspolitisk medarbejder ved det uafhængige, forsvarsvenlige blad København, han skrev i Harald Nielsens nykonservative Ugens Tilskuer og var 1916–31 (med en afbrydelse 1918–19, da han virkede som pressekonsulent ved gesandtskabet i London) Københavnskorrespondent

til *The Times*. 1921–34 var han udenrigspolitisk redaktør ved *Berlingske Tidende*. Denne tilknytning til blade af mere eller mindre udpræget konservativ farve karakteriserer ikke ubetinget Erik Møllers politiske holdning. Der er i hans skrifter adskillige hib til blåøjede verdensforbedrere og til den politiske dogmatisme og »mellemfolkelige nævenyttighed«, som han vist især mente at finde hos udenlandske liberale og hjemlige radikale; men han var ikke pålidelig partigænger og tog f. e. efter 1. verdenskrig mod det store flertal af konservative standpunkt for H. P. Hanssens grænsepolitik.

Jævnside med det journalistiske arbejde fortsatte Erik Møller sine historiske studier, og han så gerne døgnets begivenheder i historisk perspektiv. Han erhvervede sig efterhånden et omfattende kendskab især til Englands nyeste historie og til international politik i 19.–20. årh. En del af sin viden udmøntede han i bogform i den for sin tid fortrinlige oversigt over melleinkrigsårenes verdenshistorie, der første gang blev udsendt 1934 under titlen *Femten Aar fra Freden*, og som siden blev revideret og ajourført til 1939. Værket bærer undertitlen *Et Stykke Samtidshistorie*, og inden for denne nye disciplin var Erik Møller her hjemme pioner.

Fra midten af 1930'erne levede Erik Møller som privatiserende skribent og forsker. Han fortsatte sit populærhistoriske forfatterskab (bl. a. *Gennem den franske Revolution* (1944) og *Det var i 48* (1949)) og skrev om aktuelle emner f. e. i *Gads danske Magasin* (udenrigspolitiske oversigter under besættelsen) og *Dansk Udsyn*, men han kunde nu tillige i højere grad samle sig om videnskabeligt arbejde i strengere forstand. Hans hovedforskningsområde blev Nordens politiske historie omkring midten af 19. årh. 1948 udkom *Skandinavisk Stræben og svensk Politik omkring 1860*, der er fortjenstfuld og klargørende ikke mindst ved forfatterens skarpe skelnen mellem den egentlige skandinavisme og den svenske støttepolitik over for Danmark, som i Manderströms udformning alene byggede på svenske interessehensyn; denne politik analyseres indgående, dens tvetydighed og mangel på sammenhæng påvises og forklares. Iøvrigt bringer bogen mange omvurderinger af personer og politik. Den må betragtes som hovedværket om sit emne, selv om ikke alle dens resultater har vundet almindelig tilslutning. — Ti år senere, i Erik Møllers 80. år, satte hans gamle interesse for Sønderjylland og det dansk-tyske spørgsmål frugt i den store bog *Helstatens Fald (1855–64)* (anmeldt i dette tidsskrift 11.r. VI). Det er forfatterens betydeligste arbejde, resultatet af mange års forsken og grublen. Til de to store værker slutter sig som forstudier eller ekskursor adskillige afhandlinger i Historisk

Tidsskrift, Scandia, Jyske Samlinger og (svensk) Historisk Tidsskrift; fremhæves bør *Det engelske Kabinet og den dansk-lyske Strid 1863-64* (1954, Hist. Tidsskr. 11.r. IV), *Den græske Tronkandidatur 1862-63* (1960, sst. 11.r. V) og *Napoleon III's skandinaviske Planer* (1954, Scandia XXII). Til Historisk Tidsskrift skrev Erik Møller tillige en række indgående og værdifulde anmeldelser. Hans videnskabelige produktion viser ham som en udpræget arkivforsker, der udnyttede meget hidtil ubearbejdet materiale især i danske, svenske og engelske samlinger; det var først og fremmest de mange i nyeste tid tilgængeliggjorte privatarkiver fra 19. årh., som tillod ham at gå i dybden med sin analyse, f. e. af de indre brydninger i den svenske og engelske regering før og under krigen 1864.

Foruden sin skarpe forstand, sin op i en høj alder tilsyneladende usvækkede arbejdskraft og sin akademiske skoling medbragte Erik Møller til sine modne års videnskabelige gerning visse forudsætninger, der ikke er almindelige blandt hans fagfæller. Han vidste hvordan et blad bliver til, kendte et gesandtskab indefra og havde i tidens løb haft kontakt med adskillige danske og fremmede diplomater. Han besad derfor bedre muligheder end de fleste for at behandle to af de vigtigste grupper af kilder og personer, som han mødte i sin forskning. Han havde på sin bugtede bane erhvervet sig både psykologisk skarpsyn og hvad han kaldte »politisk verdenserfaring«, og begge dele hæver hans forfatterskab op over gennemsnittet af politisk historieskrivning. Hans arbejder er dog ikke blot herved og ved deres faste, undertiden kantede og ikke synderlig let tilgængelige form og stil præget af hans ejendommelige personlighed. Han vilde som forsker noget mere end at forstå mennesker og klarlægge en sammenhæng. Han mindede om Erik Arup, hvem han just ikke sympatiserede med, ved sin stærke trang til at vurdere det der var sket og dem der var med i det. Den omhyggelige redegørelse for politiske forhandlinger og diplomatiske konflikter og de mange skarpttegnede portrætter i hans skrifter oplives jævnlig af hans meningsytringer, anerkendende, sarkastiske eller skånselsløst fordømmende. Erik Møller søgte redeligt at skifte sol og vind lige — de døde skylder man kun sandheden, sagde han — men et stærkt temperament slår igennem i karakteristikken af dem han ikke kunne lide — D. G. Monrad f. eks. — og dem han blev indtaget i, som Hugo Hamilton og Hall.

Erik Møller var ligesom sin far, hvem han lignede af ydre, en uforfærdet, meget selvstændig mand, der vurderede sin uafhængighed højt. Han havde i ungdommen lært at respektere

mennesker uden for sit eget sociale lag og var altid på vagt mod nedladende vurderinger af »almuen«, men i omgang var han i almindelighed tilbageholdende og tæde først rigtig op i en snæver kreds, hvor han til gengæld kunde vise både hjertelighed og et rigtignok noget bidsk lune. I den mundtlige og skriftlige debat virkede han ofte stejl, og i visse sager var han uforsonlig; hans meninger var dog, om end afgjorte og i reglen fremsat uden persons anseelse, ingenlunde urokkelige. Først et indgående studium af kilderne gav ham den positive opfattelse af Hall, der mærkes i bogen om skandinavismen og gør Helstatens Fald til det bedste defensorat for den nationalliberale rigs- og udenrigspolitik op mod 1864. Ordene »kendsgerningernes mand«, som han brugte om Grundtvig, betegnede vistnok et ideal, han i sin forskning og i sit liv vilde følge, og som han jævnlig vejede personer i fortid og samtid mod.

Endnu i årene efter sidste verdenskrig skrev Erik Møller vægtige indlæg i den offentlige diskussion om aktuelle spørgsmål som den danske bevægelse syd for grænsen (skriftet *Syd-Slesvig* 1948) og grundlovsændringen 1953, som han forsvarede; men iøvrigt koncentrerede han sig nu mere og mere om studierne, der i hans aller-sidste tid sigtede mod en bog om Europas historie i liberalismens tidsalder. Den sene blomstring af hans videnskabelige forfatterskab bragte ham et par sene hædersbevisninger: 1957 blev han indvalgt i Det kgl. danske Selskab for Fædrelandets Historie, og efter at Helstatens Fald var udkommet blev han 1958 æresdoktor ved Københavns universitet.

Poul Bagge.

Dansk Historisk Fællesforening har gjort ikke alene foreningens medlemmer, men ogsaa de mere lærde historikere en stor tjeneste ved 1961 at genudsende *R. W. Bauers Calender for aarene fra 601 til 2200 efter Christi Fødsel* i fotografisk genoptryk. Denne kronologi er et tjenligt hjælpemiddel for nordiske historikere. Den har, siden den udkom i 1868, ikke fundet afløser. Den rækker da ogsaa til almindelig brug og kan, da den overvejende anvender dansk sprog, bruges af ogsaa den ikke latinkyndige. Tavlerne udmærker sig ved stor overskuelighed. Naturligvis har latinen ikke ganske kunnet elimineres. I tavlerne drejer det sig dog hovedsagelig om, hvad enhver kirkegænger er fortrolig med. Det hænder, at man ikke forstaar hvilke kriterier underdirektøren for orlogsværftet har brugt som rettesnor for valget mellem dansk og latin. Ud for 29. september i tavlerne, — i mange lande en vigtig termin

og betegnelsen for indgangen til aarets sidste kvartal — staar der »St. Michael«. Her forekommer det mig, at forf.s valg burde have staaet mellem den fordanskede form »Mikkelsdag« og »(st.) Michael archangel«. Det sidste gengivet i forkortet form. Man spørger ogsaa sig selv hvad forklaringen kan være paa, at der ud for 11. november staaer »Morten Bisp«. Den sproglige danske form er i nutiden »Mortensdag«. Vigtigere end at kunne udlæse af tavlerne at den populære »Morten« eller »Martinus« havde været biskop, havde vel været at kunne læse at han var ophøjet til helgen efter sin død. Modsat maatte det nok i det første tilfælde være at faa at vide, at vi her havde at gøre med denne meget vigtige ærkeengel. En sjælden figur i ensemblet. — Pudsigt er det, at forf. i alle tavlerne har medtaget ikke alene den nu omstunder stadig fremtrædende oktober flyttedag, men tillige den nu halvt glemte april flyttedag. Disse flyttedage var vel paa Bauers tid en moderne foreteelse. Det faaer en til at gisne om hvilket publikum han henvendte sit værk til. Man finder ikke at de passer i selskabet.

Man blader derefter frem til »Alphabetisk Fortegnelse over Fest- og Helligdage, de hyppigst forekommende Helgendage samt Navnene paa visse Dage i Aaret« (s. 128—170). Her genfinder vi vore yndlinge fra tavlerne. Paa s. 154 først »Michael archang. eius dedicatio, St. Mikkelsdag, Mikkelsmisse . . . 29. Sept.« og længere nede i samme spalte efter »Midfaste« m. m., »Mikkelsdag . . . 29. Sept.« Neden under er her tilføjet »old Michaelmaesday i England 11. Octb.« Man spørger sig hvorfor denne oplysning ikke er tilføjet første artikel. Ogsaa hvorfor der ikke efter »Mikkelsdag« blot staaer »se Michael etc.« — Grotiefend angiver i øvrigt 16. oktober og ikke 11. oktober formodentlig sigtende til det samme. Helgenen og biskoppen Martinus finder vi s. 155 i »Fortegnelsen« under »Mortensdag, Mortensmesse, Martinus ep. . . 11. Nov.« Muligt kan den uøvede fare lidt vild ved mangelen paa krydshenvisninger og den forskellige sprogbrug i »Calender« og »Fortegnelse«. Men kan der end rettes indvendinger mod dette gamle værk, saa er dets fordele store. Først og fremmest kan det bruges af de mange, der ikke mestrer latinen, og derfor vil have svært ved at finde sig til rette med »Grotiefend, Zeitrechnung, Taschenbuch«, der i øvrigt ogsaa er udsendt i ny udgave.

Dansk Historisk Fællesforening har paa et nærtstaaende omraade ogsaa udvist et priseligt initiativ. Den har i 1962 udsendt *Herluf Nielsen Kronologi*, 89 sider. Den dygtige medredaktør af »Diplomatarium Danici« har i en række korte kapitler givet en højst værdifuld indførsel i denne vigtige hjælpevidenskab. Der gives besked om solaaret, paaskeberegningen, betegnelser for

aaret, aarets begyndelse, aarets opdeling, kalenderreformen etc. Væsentlige værker omtales i det indledende afsnit. Det er en vægtig og vigtig indsats som er gjort med udsendelsen af disse to værker. Den ogsaa i de historiske hjælpevidenskaber særdeles velbevandrede formand i fællesforeningen bør have sin del af æren og takken for det initiativ der her er taget.

As. Friis.

Cand. mag. *Liss Davidsen* har for »Institut for Dansk Kirkehistorie« udgivet »*Krigerliv og Bondesind*. Erindringer fra Treårskrigen af møller Peder Christensen« (G. E. C. Gad. 1962. 216 s.). Initiativet til denne udgave toges af afd. dr. phil. Lis Jacobsen, hvis mand, religionshistorikeren J. P. Jacobsen var søn af møller P. Christensens krigskammerat og gode ven Hans Jacobsen på Salemgård (Sindbjærg s., Nørvang h.). Der er bevaret en række breve (1850–66) til denne fra P. Christensen. De er trykt som tillæg til »erindringerne«, og det må være disse, der har fået det kirkehistoriske Institut til at interessere sig for udgaven. Begge vennerne var troende kristne, hørte til blandt de »stærke jyder fra Øster Snede«, men i 1850 fik P. Chr. i Vartov syn for Grundtvigs »glade kristendom«. De nævnte breve har Liss Davidsen kommenteret med redegørelse for deres islæt af bibelord og salmevers.

Møllerens »Erindringer fra Treårskrigen« er først nedskrevne et halvt hundrede år senere, men – som udgiveren bemærker – de har sikkert mange gange i dette tidsrum udgjort underholdning for ventende møllegæster! De læses med megen fornøjelse og virker friske og pålidelige. Man skal selvfølgelig ikke i dem søge oplysninger om felttogets gang, men de fortæller os om, hvordan en bondesoldat så på krigen, om hans villighed til at hjælpe med landbruget, hvor han kom i kvarter, om forholdet til befalingsmændene – af disse gives stort set et sympatisk indtryk – og om hans syn på modstanderen, slesvig-holstenerne, og dennes ærlige begejstring for »æ sag« (die Landessache, drømmen om et Slesvig-Holsten, hvor tyskheden sad i højsædet). Den slesvig-holstenske »fanatisme« f. eks. i Åbenrå og i Slesvig har gjort indtryk på P. Chr. såvel som de dansksindede flensborgeres offervilje over for de i Istedslaget sårede: »Fra Vind-Møllen til Flensborg . . . stod de gode flensborger' i 2 tætte rader, og gav os alt mulig til vederkvælgelse« (s. 125).

Udgaven er af Liss Davidsen forsynet med en god, længere indledning, hvori dog nogle små unøjagtigheder findes. Når der i registeret ved landsbyen Jagel anføres, at den ligger i Haddeby s.,

Krop h. (der står ved en trykfejl Krog h.), burde det samme være anført ved Lottorp og Geltorp, medens registeret her kun har Slesvig.

Mon der ikke s. 96 l. 15 skal læses »en Andens Nærværelse« i st. f. »en Aandens Nærværelse« og s. 97 l. 5 »det 3de Saar« i st. f. »det 8de Saar«? I erindringernes slutning omtales, at P. Chr. var indkvarteret hos en madam Seist (?) i Åbenrå, og det siges, hun viste ham et billede af »provisorkongen« (s. 160). Udgiveren har ingen kommentar hertil. Jeg vilde efter sammenhængen mene, at »provisorkongen« er preusserkongen (læsefejl?).

H. H.-t.

Lektor *Poul Møller* har med første bind af *H. R. Carlsen, en grundtvigsk aristokrat i dansk politik fra stændertid til provisorieår* (1960), grebet en meget fristende opgave an. Arkivet på Gammel Køgegård rummer rige muligheder, og Carlsen havde som politiker berøring med så vigtige problemer og forbindelser i så forskellige lejre, at en skildring af hans liv kan kaste lys over mange forhold. Carlsen selv er også med sin blanding af aristokratisk godsejmentalitet, ivrig nationalfølelse og grundtvigsk folkelighed en personlighed, det er værd at studere. Havde C. St. A. Bille¹ ret, da han fremhævede Carlsens »ualmindelige kundskaber, selvstændige tænkning og ofte klare blik?« og i så fald, hvorfor drev Carlsen det ikke til mere som politiker?

1. bind af Poul Møllers biografi går til 1866. Lektor Møller har tidligere arbejdet med arkivet på Gammel Køgegård og herfra offentliggjort C. Zeuthens dagbogoptegnelser fra den grundlovgivende rigsforsamling. Ved siden af brevstoffet på Gammel Køgegård har han udnyttet et omfattende trykt og utrykt materiale. Han har givet en meget levende fremstilling, ikke mindst fordi han i vid udstrækning indfletter citater fra Carlsens breve, og bogen udmærker sig ved en redelig og på en del punkter temmelig kritisk vurdering af Carlsen som politiker — hans inkonsekvens, hans skiftende standpunkter og mangel på politisk realitetssans. Hvis man vil klage over, at Poul Møller ikke har fået en fast og klar linie frem i Carlsens udvikling som politiker, må svaret formodentlig blive, at en sådan simpelthen ikke eksisterede.

Blandt de fastere træk i billedet står Carlsens ivrigt nationale indstilling — med et skarpt ejderstandpunkt, der stiller den ellers så konservative mand i kontrast til helstatspolitikkerne — og den

¹ Artiklen i Brickas Dansk biografisk Leksikon.

godsejertankegang, der hindrer enhver virkelig samfølelse med de nationalliberale, trods tilnærmelsesforsøg nu og da. Det virker typisk, at Carlsen i sine unge dage spottede over følget ved Frederik 6.s begravelse: en ynkelig parodi at se disse kollegiemænd på lejehestel Carlsens tanker springer tilbage til middelalderen, hvor et imponerende opbud af »rigets krigsvante adel« fulgte fyrsten til graven — ikke uden grund har Poul Møller fremhævet, hvorledes Carlsen fra sin soranertid må have været dybt påvirket af Ingemann. Med enevældens fald burde godsejerne tage ledelsen; en stænderstat med arveligt førstekammer er det, han drømmer om og agiterer for. Forgæves forsøg på at ruske godsejerne op til sammenhold og målbevidst standspolitik og en løsning af fæsteproblemerne, således at modsætningen til bønderne kan formindskes; skuffelse og uvilje over tidens tendens, stødvise energianfald i politik og til tider umiskendelig ærgerrighed, vekslende med perioder af passivitet og udtalte tilbøjeligheder til pessimisme og selvgivelse, der i høj grad, men dog næppe udelukkende har sin forklaring i hustruens håbløse sygdom og de andre svære sorger, som efterhånden ramte Carlsen. Ingen af de givne politiske grupperinger passede rigtigt til hans ideverden; samarbejdet med den grundtvigske fløj af bondevennerne kom sent, og Carlsens karriere som venstrepolitiker blev ikke langvarig. Bredest har Poul Møller behandlet Carlsens forhold til Dannevirkeforeningen; den korte ministerperiode i 1864, hvor Carlsens kontakter med Carl 15. og v. Qvanten var afgørende momenter ved hans indtræden, og hvor han næppe så realistisk nok på tingene — som fagminister ydede han iøvrigt såre lidt, og hans erfaringer fra ministertiden gav ham en ret udtalt uvilje mod Christian 9.; og endelig grundlovskampen 1864—66, hvor Carlsens grundtvigske venstrestandpunkt dog ikke hindrede kompromisforsøg. — Egentlig en lang kæde af skuffelser. Forfatteren konkluderer, at Carlsen i 1866 omsider havde gjort sådanne erfaringer, at det »mærkbart havde kølnet hans lyst til at give sig i kast med de store problemer, der var knyttet til udenrigspolitik og forfatningsforhold«, og at han herefter vendte sin virkestrang mod mere konkrete og begrænsede opgaver, hvor han så til gengæld forstod at opnå resultater. Oplæg til den fortsættelse af værket, som man i høj grad må ønske at se gennemført. Det foreliggende har bekræftet Billes ord om Carlsens selvstændighed, hvorimod man kan tvivle lidt på, hvorledes det forholdt sig med hans »klare blik«, foreløbig da.

Som det fremgår af bogens undertitel, har Poul Møller ønsket at skildre H. R. Carlsen som politiker, og har sat et meget betydeligt arbejde ind på denne opgave. Men man fristes dog til at spørge,

om han ikke har stillet opgaven lidt vel snævert. Er kildematerialet til Carlsens ungdomsår virkelig så spinkelt, at det var nødvendigt at begrænse skildringen af hans første 30 leveår til 4—5 sider? kunne der ikke være givet lidt mere om den kreds af ungdomsvenner, han havde — en nærmere belysning f. eks. af forholdet til Emil Rosenørn eller Sponneck, af Carlsens forbindelser i gods-ejerkredse, og ikke mindst, hvorledes han fik den nære tilknytning til familien Frijs? det er også meget lapidarisk, hvad der siges om Carlsens forhold til hustruen og søstrene, om hans religiøse ideer og om forholdet til P. Rørdam og Grundtvig, og det hører dog med i billedet af Carlsen, selv om det kan være tiltalende at undgå alt for mange rent personlige detaljer. Man får at vide, at Carlsen søgte at lette sit tunge sind ved at digte salmer; man tror gerne, at de både i form og indhold har savnet originalitet, og føler ikke nogen påfaldende trang til at se dem på tryk, men det kunne nok have haft interesse at se, hvilke religiøse emner han her særlig kredser om. Endelig ville det efter anmelderens opfattelse have været værdifuldt, også som baggrund for Carlsens politiske virke, at få en skildring af hans indsats som godsejer — f. eks. nærmere behandling af oprettelse af stamhuset 1845 og ikke mindst det bortsalg af bøndergårde, der senere satte ind. Det er jo ikke meget, Franziska Carlsen på dette punkt har givet i sit værk om Gammel Køgegård, og skal man danne sig et indtryk af Hans Carlsen, var det nok værd at se lidt mere af, hvad han ydede på sit eget gods.

Kjeld Winding.

Sidst på året 1961 har Historisk Samfund for Sønderjylland som nr. 23 i dets skriftrække udsendt *G. Japsen: Den nationale udvikling i Åbenrå 1800—1850* (271 s.). Seminarieadjunkt Gottlieb Japsen er indfødt åbenråer og har tidligere ydet værdifulde bidrag til Åbenrås historie: »Åbenrå bys økonomiske historie 1850—1864« (i Sønderj. Årbøger 1935 og 1943) og »Martsdagene 1848 i Åbenrå« (Smst. 1960). G. J.s afhandlinger udmærker sig ved at bygge på en omhyggelig og grundig gennemgang af det bevarede utrykte arkivalske materiale, der kan belyse de emner, han behandler. De præges endvidere af en god og tiltalende fremstillingsform.

Det spørgsmål ligger nær, om der kan fremdrages nyt materiale til og anlægges nye synsmåder på det emne, som Japsen nu har taget op. Det er, som bekendt, behandlet af P. Lauridsen i »Da Sønderjylland vaagnede« og senere af Knud Fabricius i »Sønderjyllands Historie«. IV (1937). Skønt naturligt nok ikke så lidt i Japsens bog falder sammen med disse fremstillinger — det af

P. Lauridsen i bd. 2 og 4 udgivne brevstof citeres også tit af Japsen — må det siges, at der i bogen både er nyt stof og nye synsmåder. Hans hovedtese er, at Åbenrås indbyggere omkr. år 1800 »alle var besjælede af dansk statspatriotisme«, og han afviser tesen om, at »gottorpske« sympatier overvintrede i Åbenrå og dannede grobund for slesvig-holstenisme og tyskhed. Derimod lægger han vægten på den stærke økonomiske afhængighed, hvori Slesvig — og jo hele monarkiet — efter 1814 kom til Hamborg. Han afviser også (s. 259) »den romantiske opfattelse«, at det omkr. 1840 var den danske »folkeånd«, der vågnede i Nordslesvig. Forsigtigvis udtaler han dog samtidig, at man ikke fra det åbenråske materiale kan slutte sig til »almengyldigheden af den konstaterede udvikling«, og at desuden ufuldstændigheden af det åbenråske materiale heller ikke for Åbenrå tillader absolut sikre slutninger.

Med dette sidste in mente tør man mene, at nogle af G. J.s polemiske udtalelser forekommer vel skarpe. Det gælder f. eks., synes jeg, når han (s. 117) skriver, at P. Lauridsens påstand om, at provst Rehhoff sammen med borgmester Schow og dr. Neuber ledede byens tyske parti, »må afvises som ganske ubegrundet«. Polemikken mod P. Lauridsen s. 180 og 232 — sidste sted om Frederik Fischers betydning for danskheden i Åbenrå — burde måske også modificeres lidt (udelades?). Udtalelsen s. 150, at hertugdømmerne havde »fælles retssystem«, er for summarisk, og det er urigtigt at skrive s. 161, at da kongerigets liberale 1849 fik deres forfatningsønsker opfyldt, »ænsede de ikke Slesvig«. At reducere den af Flor og Koch fremkaldte danske vækkelse til kun at gælde »nogle landdistrikter« (s. 172) er næppe heller helt dækkende. Når G. J. s. 240 kalder oprettelsen af den danskkrevne, slesvig-holstenske »Nordslesvigsk Tidende« for en anerkendelse af »Nordslesvigs særstilling«, kan man spørge, om denne »anerkendelse« ikke alene skyldtes propagandamæssige hensyn. G. J. citerer professor A. L. J. Michelsens og borgmester Schows brevveksling i 1830 efter originalerne, men kunde have oplyst, at den er trykt i Zeitschrift bd. 84 (1960).

Skønt jeg er skeptisk m.h.t. slutninger på grundlag af »petitioner«, indrømmer jeg gerne, at G. J.s udførlige gennemgang af de åbenråske petitioner fra den omhandlede tid og hans redegørelse for, hvilke samfundsgrupper der har underskrevet disse, er fængslende (overbevisende?). Og det bør betones, at beskæftiger man sig med nationalitetsproblemet i Slesvig, skal man være opmærksom både på G. J.s nye stof og nye synsmåder. — Ligeledes i slutningen af 1961 har Historisk Samfund for Sønderjylland udsendt 1. bd. af »Åbenrå Bys Historie« (259 s.), redigeret af Johan Hvidtfeldt og Peter Kr. Iversen. 1. bd. omhandler tiden til 1720

og er skrevet dels af landsarkivar *Iversen* (»Tiden 1523 til 1660«) og dels af seminarieadjunkt *H. V. Gregersen* (»Middelalderen« samt »Tiden 1660 til 1720«). En omtale af dette værk er det rimeligt at udsætte, til det foreligger færdigt.

H. H.-I.

Som et led i de af A. G. Ploetz-Verlag, Würzburg, udgivne »Geschichte der deutschen Länder« udkom 1960 professor i Kiel *Alexander Scharffs* bog »Schleswig-Holsteinische Geschichte — ein Überblick« (90 sider i lille format). Trods dens ringe omfang indeholder den en fylde af gode oplysninger og stort set givne ud fra et videnskabeligt, objektivi standpunkt. At dens summariske karakter hist og her kan medføre skævheder eller unøjagtigheder, er noget, den har til fælles med alle stærkt koncentrerede skildringer, og som der ingen særlig grund er til at dadle den for.

Selvfølgelig mærkes flere steder forskellen mellem en tysk-slesvig-holstensk og en dansk betragtning. Da Valdemar Sejr i 1223 under jagt på Lyø »svigefuldt« blev overrumplet af grev Henrik af Schwerin, hedder det s. 13, at han blev »überlistet«, medens det om grev Gert siges s. 21, at han blev »ermordet«. I stedet for (s. 27) at skrive, at de sønderjydske enklaver »statsretlig« hørte til Danmark, var det rettere at sige, at de administrativt lå under kongeriget. Udtalelsen s. 43 vedr. begivenhederne 1721 om kongens i »den uklare edsformular« »skjulte hensigt« er urigtig, thi edsformularen er ganske klar og lige så kongens hensigt. Formodentlig er det en trykfejl, når der anføres 9. sept. for eds-aflæggelsen, der skete 4. sept. Ligeledes er den 20. januar 1848 (s. 52) vel en trykfejl for 28. januar.

Scharff skriver s. 62, at ved det tyske riges grundlæggelse (1870—71) »bekennen sich auch die Schleswig-Holsteiner einmütig [udhævet af mig] zum deutschen Nationalstaat«, men strider dette ikke mod hans følgende udtalelser om de augustenburgsk-sindedes »negation« og nordslesvigernes »Ablehnung und Opposition«. At danskheden i Flensborg og Mellemslesvig i tiden før 1914 befandt sig »in ständigem Rückgang« (s. 67), er heller ikke ganske korrekt (sml. valget 1912). Når Scharff i den danske bevægelse i Sydslesvig efter 1945 ikke kan se andre motiver end de af ham s. 73f. anførte, hænger det jo nok sammen med en mærkelig undervurdering af Sønderjyllands danske fortid (befolkning, historie). Et pudsigt udtryk herfor findes s. 15, hvor Slesvigs ældste historie omtales: »Die Geschichte des späteren Herzogtums Schleswig gehört in den Umkreis [fremhævet af mig] der dänischen Geschichte.«

H. H.-I.

Da Københavns stadsarkiv led så store tab ved branden i 1728, har det stor betydning for dansk historisk forskning, at arkivet i Malmø — Københavns søsterstad fra gammel tid — er bevaret langt tilbage. Ved stor imødekommenhed fra ledelsen af Malmø stadsarkiv har danske forskere da også både tidligere og nu kunnet benytte dette arkiv, f. e. kan nævnes to nu afdøde danske historikere, nemlig M. Mackeprang (Dansk Købstadstyrelse) og Erik Arup (Studier i engelsk og tysk handels historie), samt i tilslutning hertil at nærværende linjers forf. har udgivet Ditlev Enbecks regnskabsbog, den ældst bevarede købmandsregnskabsbog i Norden, endelig at Selskabet for udgivelse af kilder til dansk historie ved dr. Erik Kroman for tiden udgiver den ældste af Malmø stadsbøger. — På initiativ af Malmø Fornminnesforenings styrelse foreligger imidlertid nu i trykken et af Malmø stadsarkivs værdifuldste arkivalier, nemlig: *Lyder van Fredens kämnärs-räkenskaper för Malmö 1517-1520. Utgivna av Leif Ljungberg*. Malmö 1960. — Stadsarkivarie L. Ljungberg har tidligere behandlet Lyder v. Fredens kæmnerregnskaber i festskriftet til Bertil Boëthius 1950. At udgaven kom i 1960, skyldes, at Malmö Fornminnesforening til sekretærens — alias stadsarkivarie Leif Ljungsbergs — 60 års dag lod tilflyde det allerede eksisterende Leif Ljungbergs fond en pengegave, der anvendtes til hjælp til trykningsudgifter til værket. — Lyder van Fredens kæmnerregnskaber er de ældst bevarede regnskaber af den art i det gamle danske rige. I en instruktiv indledning meddeler udgiveren biografiske oplysninger om Lyder v. Freden, bl. a. at han fra 1512-20 var rådmand i Malmø og i denne egenskab var det, at han havde hvervet som byens kæmner i treårsperioden påske 1517-påske 1520. Ved revisionen af regnskaberne i 1520 var han død, hvilken omstændighed det formentlig skyldes, at regnskaberne er bevaret, idet de har hørt til dokumenterne i hans dødsbo. Regnskaberne er renskrevne og indbundet. Oplysning om denne regnskabsbogs udseende giver et stort billede på værkets første side. Bogførings-teknikken må nærmest karakteriseres som middelalderlig, idet de løbende indtægter opføres først, derefter de løbende udgifter. Indtægterne — og også visse udgifter — er for hvert år delt op i grupper. Udgiftsposterne er dog for en stor del ført kronologisk. Bogen kaldes også byskattebogen. Byskatten var nemlig det vigtigste, og for hvert år står skatten med den skattepligtiges navn og skattebeløb først. Posterne på hver side er talt sammen i summa lateris, ligesom saldoen (balancen) ved hvert års slutning er udregnet. Denne bogføring har foranlediget, at udgiveren i indledningen på fortjenstfuld måde har forsøgt for hvert år at

fordele udgifterne på forskellige konti. Det har mindst interesse for Malmø stads byskat til kronen, da den er ens, nemlig 300 mk. for hvert år, mere interessant er derimod, at udgifterne til teglgården, til befæstningsarbejdet og andre militære formål er langt de største. For 1517–18 udgør de ialt 1350 mk. — I samme år var den indkomne byskat 555 mk. 3 sk., og den samlede udgift, afrundet til hele mark, 2156. At forholdet er det, skyldes, at regnskaberne er blevet til i de år, da Christiern 2. foretog sine krigstog til Sverige for at genoprette unionen. Disse udgiftsposter, der er ført efter et kronologisk princip, bliver da en primær kilde for tidens tildragelser, først og fremmest dog — som påpeget af udgiveren — giver de underretning om den betydelige rolle, som Malmø spillede for Christiern 2. Udgiveren har derfor prydet bogen med billeder af kong Christiern og dronning Elisabet, ligesom han også i indledningen nævner de poster, der giver oplysning om Torben Oxes færd sammen med kongen i september 1517, da de begge var i Malmø, og tillige de poster fra november s. å., hvori Torben Oxe omtales. Dette viser, at Torben Oxe formentlig først er faldet i unåde flere måneder efter Dyvekes død. — Gennem kæmnerregnskaberne udgiftsposter får man iøvrigt personlige oplysninger om rådmand i Malmø, Ditlev Henriksen (Enbeck) — alias ejeren af den snart berømte Ditlev Enbecks købmandsregnskabsbog — nemlig bl. a. at han både i 1518 og 1519/20 var anfører for Malmøs udbud i Christiern 2.s krigstog imod Sverige. — Hvad angår værdien af regnskaberne for håndværkets historie, prishistorie, det datidige økonomiske liv, kulturhistorien i det hele taget, henvises til udgiverens indledning. — Bag i bogen findes person- og stedregister samt sagregister med ordforklaringer.

Emilie Andersen.

For en udenforstående kunne betegnelsen »de historiske hjælpevidenskaber« måske forstås derhen, at der er tale om små og praktiske videnskabsgrene, skabt til at lette den egentlige historiker i hans vanskelige arbejde. Hvis nogen skulle gå til professor dr. phil. Rudi Thomsens digre værk »Early Roman Coinage« I–III med den forhåbning, vil han blive sørgeligt skuffet. Det er ikke ubekendt, at den numismatiske videnskab har haft dyrkere af fremragende dygtighed her i landet, og at Nationalmuseets »Kongelige Mønt- og Medaillesamling« blandt andet besidder en udsøgt samling romerske mønter, der har været genstand for en række betydelige enkeltundersøgelser. Inden forfatteren i 1957

udnævntes til professor i Oldtidens historie ved Aarhus Universitet, var han i en række år musæumsinspektør ved Møntsamlingen, og fra hans hånd forelå da hans disputats »The Italic Regions from Augustus to the Lombard Invasion« (1947). På baggrund heraf er det klart, at professor Thomsen måtte være prædestineret til at studere netop det romerske numismatiske materiale. Allerede i 1957 forelå bd. I, der i al væsentlighed fremlægger kilderne til studiet af tidligt romersk møntvæsen, omfattende såvel de spredte litterære kilder som selve møntmaterialet og de samlede møntfund, samt de betydningsfulde overprægede mønter. Endvidere typologiske og metrologiske paralleller og til slut en historisk oversigt over forskningens udvikling siden Eckhels »Doctrina nummorum veterum« (1792–98). De to sidste bind udkom i slutningen af 1961, og heri finder man en minutøs undersøgelse af snart sagt alle fremsatte teorier samt et forsøg på at opstille en ny og bedre funderet relativ og absolut kronologi. Det er således indlysende, at forfatteren har ønsket at skabe bogen om det romerske møntvæsens oprindelse og tidligste udvikling, indtil den blev romernes hovedmønt.

Først en enkelt bemærkning om bogens udstyr. Den er udkommet på Nationalmuseets forlag som den arkæologisk-historiske rækkes bd. V, IX og X, og udgivet med støtte fra Carlsbergfondet. Som sådan ville man vente en udsøgt kvalitet af de talrige illustrationer, men dette er desværre ikke altid tilfældet. Dette gør naturligvis mindre i bd. I, skønt man har indtryk af, at der ikke altid ydes fuld retfærdighed mod de romerske stempelskæreres duelighed. I de to sidste bind er det derimod mere generende for læseren, fordi tekstens argumentation ofte nøje slutter sig til illustrationerne. Som et enkelt eksempel skal blot nævnes behandlingen af MEL serien, bd. II, s. 117 ff. med tilhørende fig. 4–6. Her ville det i høj grad være ønskeligt, om læseren med sikkerhed kunne se det samme, som forfatteren og hans forlægg Scullard har set. Andre tilfælde af samme art kunne fremdrages, og det er et spørgsmål, om ikke fremstillinger af denne karakter er bedst tjent med at have illustrationerne samlet i et specielt tavlebind, hvor det er muligt at kæle mere for de enkelte billeder.

Det ligger nu uden for nærværende anmelders indsigt at vurdere værket i detaljer. Dertil kræves en suveræn beherskelse af det antike møntmateriale og den i tidsskrifter disparate numismatiske litteratur. Værket vrimler af skarpsindige iagttagelser, også når det gælder en rigtigere tolkning af overleverede tekststeder end tidligere numismatikere har fremsat. Et forsøg på konjunktural-kritik bd. II, s. 245 falder derimod mindre overbevisende ud. Det

er i dag bedre at acceptere en tekst som korrump end at foretage en ikke indlysende rettelse — ikke mindst når det drejer sig om en så slet overleveret forfatter som Plinius Major. Hovedindtrykket er imidlertid, at den nye datering er sundt baseret, omend kyndige numismatikere sikkert vil kunne fremdrage adskillige punkter til debat. Her skal derimod anlægges to synspunkter af mere almen karakter.

For det første må det bestandig undre oldtidshistorikeren, at det romerske møntvæsen begynder så sent. Først efter den store Samniterkrig, da Centralitalien er samlet under Roms lederskab, udmøntes ca. 289 den ældste Aes grave serie, store, upraktiske og støbte mønter til afløsning af tidligere tiders barrer. Udmøntningen foretages af et nyt embedsmandskollegium, »triumviri monetales«, der også fortsætter med at udsende støbte barrer forsynet med relieffremstilling, det såkaldte Aes signatum. Krigen med kong Pyrrhus i Syditalien medfører et akut behov for sølv-mønter, som benyttedes i Magna Graecia, og efter et par sølv-mønter udsendt under selve krigen i felten påbegyndes en regulær sølvudmøntning i 269 med en didrachme forsynet med et marsbillede og ulvinden med tvillingerne samt indskriften *Romano*. Samtidig fortsættes udmøntningen af Aes grave, der dog under den første puniske krig forringes noget i vægt, og ved begyndelsen af anden puniske krig vejer en as kun det halve af sin oprindelige vægt, et romersk pund. Også sølvmønterne reduceres noget i vægt i denne periode. Under pres af de politiske begivenheder under Hannibalkrigene reduceres mønternes vægt i rivende fart, og ved krigens midte vejer den romerske as kun en sjattedel af det romerske pund. Samtidig hermed udmøntes for første gang denaren. Finansnøden fremhæves også derved, at Romerne flere gange under krigen må ty til guldreserverne og udmønte guldmønter, første gang umiddelbart før Cannae. I krigens sidste fase forringes mønterne yderligere og en as falder til en tolvtedel af sin oprindelige vægt, ja lejlighedsvis udmøntes kobberet ringere. Først efter krigens afslutning kan mønternes metalværdi stabiliseres, og denaren er derefter forbløffende stabil langt ned i kejsertiden. Denne nye datering søger en gylden middelvej mellem den traditionelle skole, der vil datere de ældste romerske mønter helt tilbage til IV. årh., og den radikale skole omkring englænderen H. Mattingly, der ønsker at placere indførelsen af denaren til ca. 169. Nylige udgravninger i Morgantina på Sicilien støtter imidlertid overbevisende Rudi Thomsens datering af denarens indførelse, således at kun få vil vove at røkke ved den. På baggrund af vor viden om møntvæsenet i de østlige middelhavslande er det imidlertid klart, at

Romerne er sent udviklede på dette punkt, og herved kastes der et skarpt lys over det præhellenistiske Roms arkaiske karakter. Vi forstår også bedre de gennemgribende ændringer af Italiens sociale struktur, når vi betænker, hvor hurtigt kapitaliseringen fandt sted. Der er tale om intet mindre end en økonomisk revolution.

For det andet må oldtidshistorikeren foruroliges over det lys, som det numismatiske materiale kaster over de skriftlige kilder til Roms historie endnu i III. årh. Vi har i Plinius Naturhistorie en samlet fremstilling af de vigtigste begivenheder i den romerske mønthistorie og dertil et væld af enkeltbemærkninger om møntvæsnet spredt i hele litteraturen, der ingenlunde kan siges at pege hen mod nogen »klassisk« opfattelse. Først når disse skriftlige kilder sammenholdes med det numismatiske materiale, er det muligt at sortere den litterære tradition for sandt og falsk. Når man betænker, at vi i de fleste andre dele af den romerske historie er ganske afhængige af traditionelle historiske kilder, er det evident, at det, historikeren kan finde frem til, ofte ikke er den historiske sandhed, med Romernes egen rekonstruktion heraf.

Man kunne nu have ventet, at professor Thomsen var kommet ind på disse eller lignende principielle synspunkter — om ikke før så dog i det afsluttende kapitel: »Historical Conclusion«. At dette ikke er tilfældet viser, at mønthistorie og økonomisk historie stadig er skarpt adskilt, og at forfatteren arbejder eksklusivt som numismatiker. Den litterære tradition forkastes eller godtages efter de tilfældige behov, det numismatiske materiale kræver, og der søges ikke anlagt noget principielt synspunkt på den historisk-antikvariske overlevering. Resultatet er blevet en meget fyldig demonstration af numismatisk metode og en ofte vel lang diskussion af tidligere opfattelser af emnet med en ofte bidsk polemik mod den øvrige forskning. Det er et værk, til hvilket den fremtidige numismatiske litteratur må tage stilling langt ud i fremtiden, men næppe et egentlig historisk værk.

Jens Erik Skydsgaard.

Det femte bind af *The New Cambridge Modern History*¹, som nu foreligger under redaktion af *F. L. Carsten*, behandler perioden 1648—1688. De 25 kapitler falder stort set i tre afsnit. I kapitlet I—VIII behandles almeneuropæiske strømninger indenfor økonomi, kunst, litteratur etc., i kapitel IX—XI Frankrig og Frankrigs plads i det europæiske diplomati, og i de resterende 14 kapitler

¹ *The New Cambridge Modern History*. Vol. V, *The Ascendancy of France, 1648—88*. (Cambridge 1961), XXV + 631 sider.

gennemgås udviklingen i de enkelte europæiske lande og forholdet til ikke-europæiske områder. Med sine godt 600 sider er bindet således en særdeles grundig gennemgang af de 40 års historie, dog med den begrænsning, som også gælder seriens øvrige bind, at ikke-europæiske lande kun omtales i det omfang de kommer i berøring med europæerne.

En omtale af alle de 25 kapitler ville føre for vidt, og opmærksomheden skal her kun henledes på et par enkelte punkter. Som man kunne forvente, har flere af de senere års diskussioner sat sig tydelige spor i fremstillingen, således vil man f. eks. næsten forgæves lede efter det engelske »gentry«. Både *Sir George Clark*, der har skrevet kapitlet om staternes sociale grundlag, og professor *Ogg*, der er forfatter til kapitlet om England efter Restaurationen, undgår at nævne problemet, men begge er tydeligt mistænksomme overfor en overvurdering af middelklassens udviklingstrin i det 17. århundredes England. En sådan tilbageholdenhed ville man næppe have mødt for 10—15 år siden.

En anden aktuel diskussion, der har sat sig endnu tydeligere spor, er diskussionen om Merkantilismen. *D. C. Coleman*, der selv førte an i angrebet på den Schmoller-Cunningham-Heckscherske »ideologisering« af Merkantilismen, understreger stærkt i sit kapitel om økonomi og økonomisk politik den økonomiske politiks opportuniste og dens afhængighed af befolkningsproblemet og ædelmetalknapheden.

Mest nyttigt er bindet vel nok i de afsnit, hvor manglen på lettilgængelig ajourført litteratur er størst. Dette gælder i særlig grad *A. N. Kurats* kapitel om Osmannerriget, *Harrisons* og *Cowans* dobbelte kapitel om Europa og Asien og *A. F. Mauros* kapitel om Portugal og det portugisiske imperium. Forskningen har indenfor disse områder først i de sidste årtier forladt krønikestadiet, og der er få emner, hvor en sammenligning mellem den gamle og den nye Cambridge Modern History viser større forskelle. Det skulle da være *Carstens* kapitel, »The rise of Brandenburg«, hvori der brydes totalt med myten om den store kurfyrstes langsigtede »rigsgrundlægningspolitik«. Carsten fælder en skarp dom over Brandenburgs merkantilisme, som han finder langt mere til skade end til gavn for tysk velstand og tysk enhed, og han rejser til slut det spørgsmål, om det mon ikke havde været bedre for Prøjsen og for Tyskland, hvis de senere Hohenzollere havde taget, ikke den store kurfyrste, men den ødsle og kunstglade Frederik I. til forbillede. Den kuriøse oplysning, at Frederik Vilhelm I. som meget ung figurerede som Cupido i sin mors tableauer, er unægtelig tankevækkende.

Det har traditionen for sig at gøre om ikke Ludvig XIV. så dog Frankrig til centrum i en fremstilling af denne periodes historie. »The Ascendancy of France« er da også dette binds hovedtema, som det er dets titel. Begejstringen for »le roi soleil« er dog ikke stor hos medarbejderne. *Gaston Zeller*, der behandler fransk og europæisk diplomati, finder ikke andet ledemotiv i periodens franske udenrigspolitik end »gloire«, *J. Lough* understreger i sit kapitel, »France under Louis XIV«, skattepresset og den økonomiske stagnation, og i *Giorgio Spinis* afsnit om Italien fældes en hård dom over Ludvigs politik overfor Messina og Genua. Som man kan vente det i et oplyst værk fra det 20. århundredes midte, er der en almindelig afstandtagen fra den nationale egoisme.

Men man kunne gå et skridt videre, med spørgsmålet, om det ikke kun er værkets bevidste koncentration om Europa, der gør det muligt at sætte fransk politik i centrum. Det er ofte nok blevet påpeget, at Europas svaghed var Frankrigs styrke, men Europas svaghed skyldtes ikke kun Tysklands og Italiens splittelse. Den skyldtes også, at potentielle rivaler havde blikket rettet væk fra Europa, mod Amerika eller Asien, og at konflikter i forbindelse med den europæiske ekspansion forhindrede eller forhalede de øvrige magters indgriben i den kontinentale politik. Dette gælder ikke kun Atlanterhavsstaterne, men også Venezia og Østrig, der i næsten hele denne periode havde hovedmassen af deres resourcer bundet mod øst, hvor Tyrkiet under Köprilierne var gået ind i sin sidste aggressive fase. På tankevækkende måde kommer kontrasten mellem vurderingen af henholdsvis fransk og østrigsk udenrigspolitik frem i *Bett's* kapitel om Habsburgerne: ». . . while Louis's great armies were struggling obscurely and unsuccessfully in the labyrinth of the War of the League of Augsburg, Leopold's army under the aegies of the refurbished Crown of St Stephen was hammering the Infidel back beyond the Danube and the Carpathians.«². Det er ikke national, men kontinental egoisme.

Alle bidragene er saglige, en del af dem er tilmed velskrevne. Pålideligheden synes nær 100 0/0. Kun får man på side 435 en grim overraskelse ved at se Slesvig omtalt som en del af Nordvesttyskland, — omend stavet korrekt »Slesvig«. Bindet kan i ikke mindre grad end de foregående anbefales som en bred, detaljeret og let-tilgængelig fremstilling.

Niels Steensgaard.

² New Camb. Mod. Hist., Vol. V s. 498.

Historisk Tidsskrift udgives med 2 hæfter årlig. Den danske historiske Forenings medlemmer og faste abonnenter betaler årlig 18 kroner. Anmeldelse om medlemskab modtages af foreningens formand, professor dr. phil. ASTRID FRIIS (Kr. Zahrtmanns Plads 83, Kbh. F) eller dens kasserer, aman., mag. art. SVEND ELLEHØJ (Det historiske Institut, Bispetorvet 3, Kbh. K). Abonnement på Historisk Tidsskrift kan tegnes hos forlaget (Rosenkilde og Bagger, Kronprinsensgade 3, Kbh. K) og hos alle boghandlere. Meddelelse om bopælsforandring og klager over tidsskriftets forsendelse bedes for medlemmer sendt til kassereren, for abonnenter til forlaget.

Bidrag til optagelse i Historisk Tidsskrift bedes sendt til professor, dr. phil. ASTRID FRIIS (Kr. Zahrtmanns Plads 83, Kbh. F), bøger til anmeldelse bedes sendt til redaktionen (Det historiske Institut, Bispetorvet 3, Kbh. K).

Et antal serier af Historisk Tidsskrift fra 6. række, bd. 2 til 11. række, bd. 5 (ialt 34 bind) kan af foreningens medlemmer erhverves til en samlet pris af 300 kr. pr. serie ved henvendelse til foreningens ekspedition: Det historiske Institut, Bispetorvet 3, Kbh. K, der også yder medlemmerne 33 % rabat for ældre enkeltserier eller -bind.

I alle rækker findes talrige enkelthæfter i overskydende eksemplarer, der gennem foreningens ekspedition kan erhverves til en pris af 2-3 kr. pr. enkelthæfte, 3-5 kr. pr. dobbelthæfte.

Foreningen genkøber gerne 10. række, bd. 1, 11. række bd. 1, 5 og 6 til fuld bogladepris. - Særpris 10 kr. pr. hæfte tilbydes for 10. række, bd. 1, hæfte 1 og 5, 11. række, bd. 1, hæfte 1 og 5 samt bd. 5, hæfte 1-2.

INDHOLD

	Side
Geheimsekonsellet og Danske Kancelli 1690–95. Af redaktør mag. art. Preben Dollerup	1
Zusammenfassung	61
Frigivelser av tre amerikanske priseskip i Bergen 1779, og ameri- kanernes krav om erstatning. Af fl. dr. Halkild Nilsen.....	64
Summary	103

Anmeldelser.

Vilhelm la Cour: Næsholm. Af Hans Stiesdal	107
Højesteret 1661–1961. Red. af Povl Bagge, Jep Lauesen Frost og Bernt Hjejle. Af Kjeld Winding	110
Viggo Sjøqvist: Peter Vedel, udenrigsministeriets direktør II. 1865– 1911. Af Povl Bagge.....	119
Eberhardt Schwalm: Volksbewaffnung 1848–1850 in Schleswig-Hol- stein. Af Holger Hjelholt	132

Nyt fra historisk Videnskab.

Nekrolog over Erik Møller. Af Povl Bagge – Bauers Calender (Astrid Friis) – Krigerliv og Bondesind. Udg. af Liss Davidsen (Holg. Hjelholt) – Povl Møller: En grundtvigsk aristokrat i dansk poli- tik (Kjeld Winding) – G. Japsen: Den nationale udvikling i Åbenrå 1800–1850 (Holg. Hjelholt) – Alexander Scharff: Schles- wig-holsteinische Geschichte (Holg. Hjelholt) – Lyder van Fre- dens kämnärsräkenskaper för Malmö 1517–20. Udg. af Leif Ljung- berg (Emilie Andersen) – Rudi Thomsen: Early Roman Coinage I–III (Jens Erik Skydsgaard) – The New Cambridge Modern History vol. V (Niels Steensgaard).....	137
---	-----